

dipl. ing. Vladimir Janković
dipl. ing. Dragan Tanaskoski
dipl. ing. Nenad Čaklović

Spektrum priručnik

Četvrto izdanje

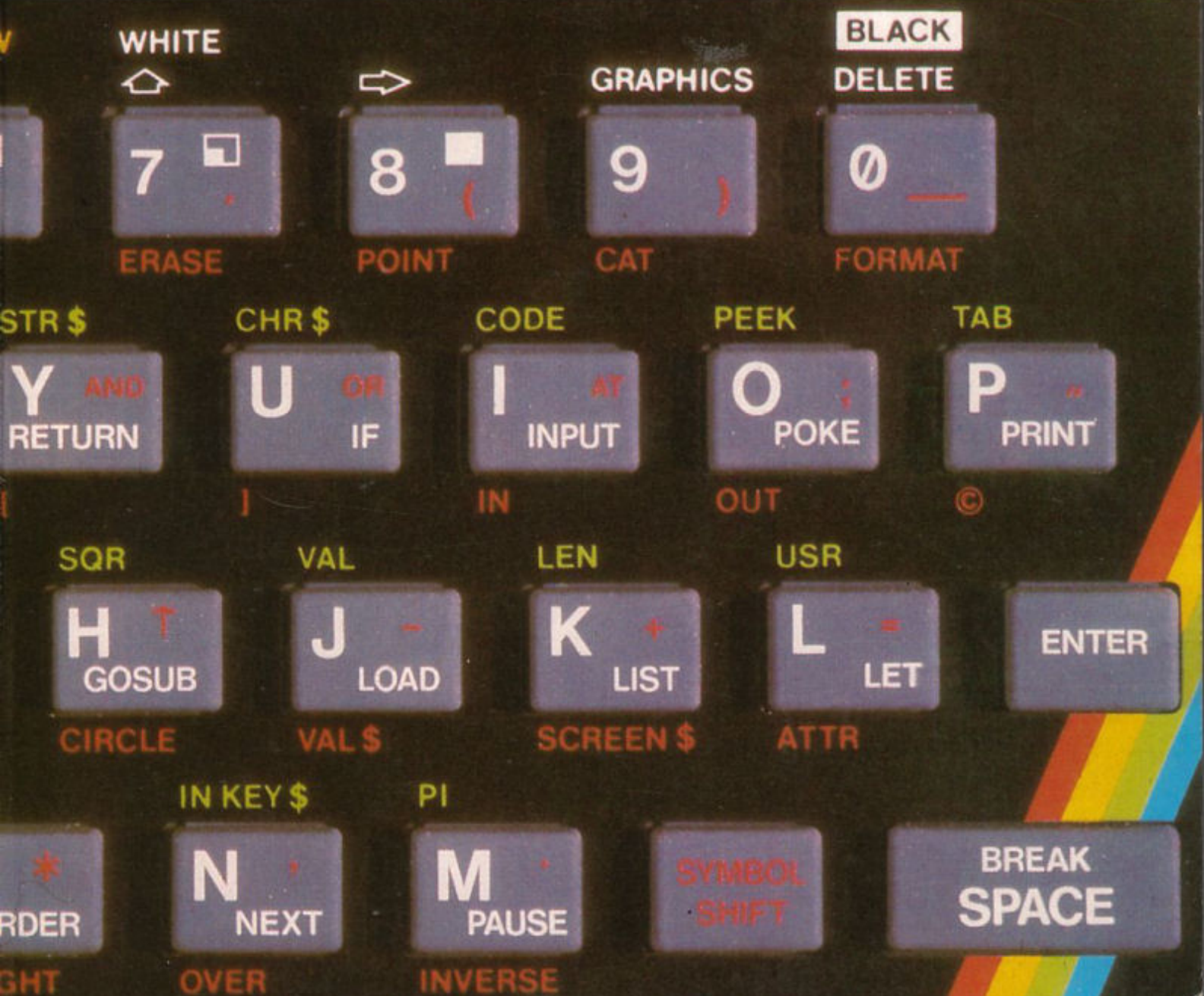

Mikro knjiga

V. JANKOVIĆ / D. TANASKOSKI / N. ČAKLOVIĆ

SPEKTRUM

PRILUČNIK

Spektrum priručnik
YU ISBN 86-80003-01-8
UDK: 68.31.-181.48

Adresa izdavača:
Mikro knjiga, P.O.Box 75, 11090 Rakovica-Beograd

Copyright © V.Janković, D.Tanaskoski, N.Čaklović, 1985.

Prvo izdanje, 1985.
Drugo izdanje, 1985.
Treće izdanje, 1986.
Četvrto izdanje, 1987., tiraž 4000

Foto slog: "Službeni list SFRJ", Beograd
Štampa: "Mileševo", Prijepolje

Svi naponi su učinjeni da se u ovoj knjizi ne pojave greške.
Mikro knjiga ne može prihvatiti bilo koju odgovornost za
eventualne greške u izloženoj materiji, a takodje ni za
njihove posledice.

Beograd 1987.

izdavač

Samostalno izdanje grupe autora

Vladimir Janković

Dragan Tanaskoski

Nenad Čaklović

recenzent

Ladislav Rupnik

lektor

Aleksandar Janković

korektor

Nenad Čaklović

tehnički urednik

Marina Vuga

fotografija na koricama

Dušan Milovanović

Predgovor

Ova knjiga je nastala sa namerom da se istovremeno omogući upoznavanje sa Spektrumom i mikroračunima uopšte, kao i da se prikaže što veći deo materije koja je potrebna za njegovu potpunu i kreativnu upotrebu.

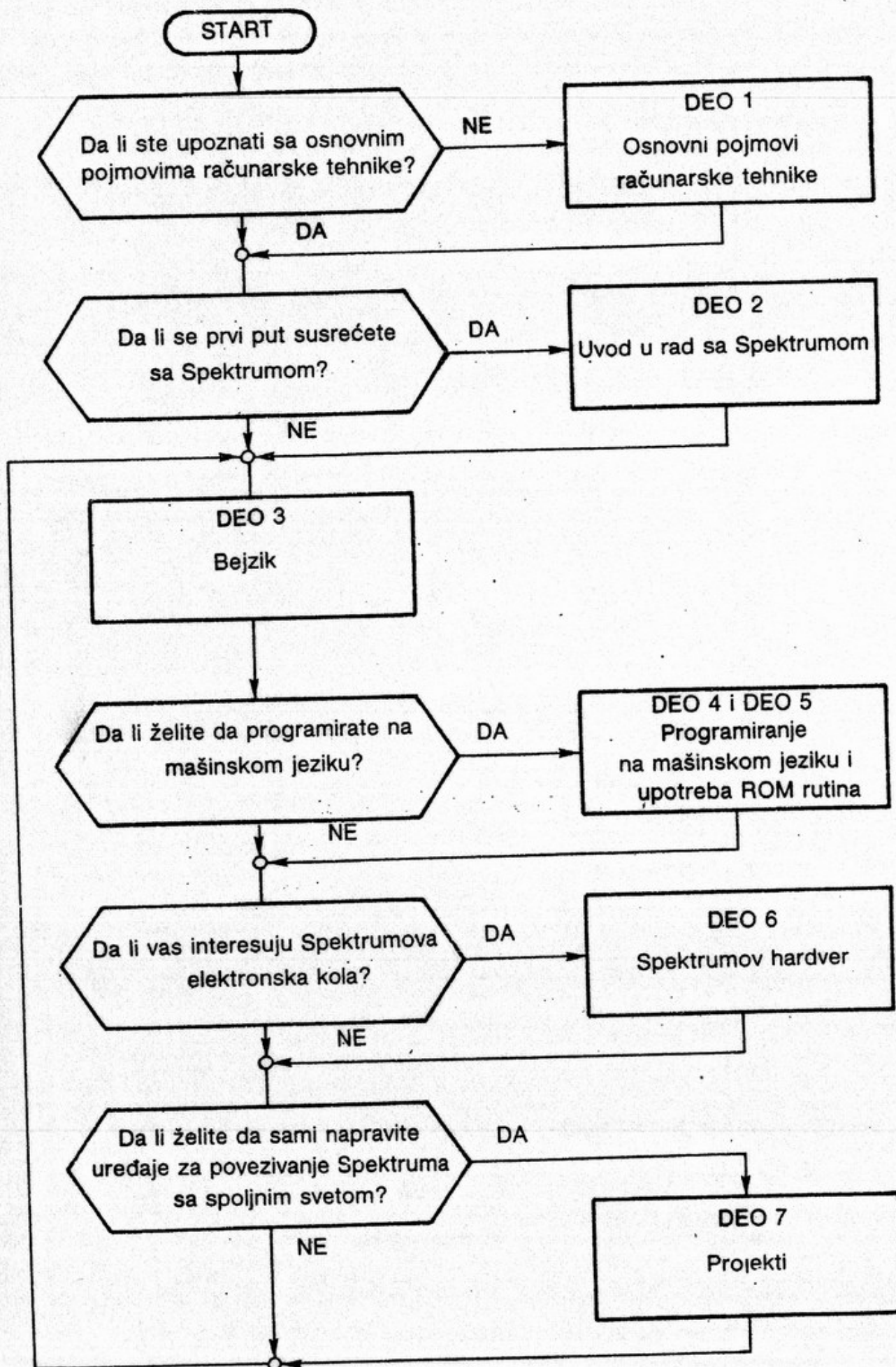
Način korišćenja knjige zavisi od prethodnog znanja čitaoca i od željene primene računara. U skladu sa tim treba izabrati delove knjige koji će biti od interesa. U tome može pomoći dijagram toka koji je prikazan na sledećoj strani.

Autori se zahvaljuju svima onima koji su pomogli da se knjiga realizuje.

Predgovor drugom izdanju

Izbor tema i način njihove obrade u ovoj knjizi pokazao se opravdanim. Velika potreba za knjigom ovakvog profila dovela je do, za naše prilike retkog događaja, da se u istoj godini pojavljuje drugo izdanje istog naslova.

U drugom izdanju autori su izvršili ispravke uočених štamparskih grešaka.

Uvod

U proleće 1980. godine mala engleska firma Science of Cambridge, do tada poznata po minijaturnim i jeftinim komponentama za HI-FI linije, izbacuje na tržište mikroračunar ZX-80. To je bio prvi jeftin i pouzdan uređaj koji je sa TV prijemnikom i magnetofonom činio kućni mikroračunarski sistem. Sledeće godine firma menja naziv u Sinclair Research, a ZX-80 zamenjuje poboljšanom varijantom ZX-81. Godinu dana kasnije na tržištu se pojavljuje ZX spektrum koji predstavlja značajan korak ka kvalitetu i novim mogućnostima. Povoljan odnos cene i onoga što se dobija objašnjava činjenicu da je početkom 1984. godine prodat i milioniti primerak.

Kućni računari čine posebnu grupu mikroračunara namenjenih prvenstveno za ličnu i, delimično, za poslovnu upotrebu. Mikroračunari po ceni, dimenzijama i karakteristikama predstavljaju znatno redukovane računarske sisteme koji se koristi u poslovnim, naučnim, industrijskim i vojnim primenama. ZX Spektrum poseduje sve osobine kompletnog računara: moćan i komforan programski jezik BASIC (bejzik) kojim se korisnik obraća računaru, veliku memoriju koja omogućuje formiranje dugih programa i skladištenje većeg broja podataka, grafiku visoke rezolucije u boji, što omogućava kvalitetno i atraktivno prikazivanje slike na ekranu, kao i generisanje tonova.

Dalja nadgradnja sistema uređajima za brže unošenje i skladištenje podataka i uređajima za ispisivanje podataka ostvaruje mogućnost ozbiljnije upotrebe. Matematička izračunavanja, vođenje kućnih i manjih poslovnih finansija, obrada teksta, formiranje baza podataka, merenje i upravljanje uređajima i procesima su, uz video igre, najčešće primene.

Osnovni pojmovi o računarima

1

1-1 RAČUNAR, HARDVER, SOFTVER

Računar je mašina koja automatski obrađuje veliku količinu podataka (informacija).

Hardver (engl. hardware) računara čine njegove fizičke komponente: integrisana kola, tranzistori, otpornici, kondenzatori, vodnici i drugo.

Naredbe su posebne vrste podataka kojima se računaru poručuje šta treba da uradi. Niz naredbi čini program. Računar obavlja željeni zadatak izvršavajući naredbu po naredbu programa.

Programi i podaci kojima računar raspolaže, bilo da se već nalaze u njemu, bilo da se nalaze u spoljnoj sredini, čine softver (engl. software) računara.

1-2 BINARNI BROJ, BIT, BAJT

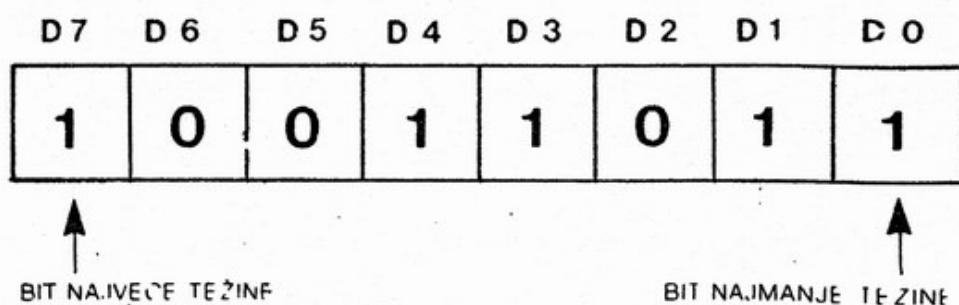
U računaru su podaci predstavljeni samo brojevima koji se sastoje od niza nula i jedinica. To su, takozvani, binarni brojevi. Sva slova, znaci, decimalni i drugi brojevi se predstavljaju, odnosno, koduju pomoću binarnih brojeva i u takvom obliku ih računar pamti i obrađuje.

Fizički gledano, za računar je informacija data jednim od dva moguća stanja. Stanja označena nulom ili jedinicom mogu biti predstavljena postojanjem ili odsustvom napona ili struje, širinom impulsa zabeleženog na magnetofonskoj traci i na druge načine.

Takva informacija, odnosno podatak, koji može imati samo jednu od dve vrednosti naziva se bit. To je i jedinica mere za količinu informacija (kao što je metar jedinica mere za dužinu). Osam bita čine bajt. On može imati jednu od 256 različitih vrednosti (2^8), jer je to broj različitih kombinacija od osam cifara koje mogu biti nula ili jedan. Veće jedinice su 1 Kbit, kilobit = 1024 bita (2^{10}); 1 Mbit, me-

gabit = 2^{20} bita; 1 Kbajt, kilobajt = 1024 bajta; 1 Mbajt, megabajt = 2^{20} bajta.

Slika 1-1 Simbolički prikaz jednog bajta

1-3 MIKROPROCESOR, MEMORIJA, PERIFERNE JEDINICE

Računar se sastoji od kola koja razlikuju samo dve različite vrednosti napona, jedna odgovara nuli, a druga jedinici. Takva kola se nazivaju logičkim, odnosno, digitalnim kolima. Svako od njih se sastoji od desetak pa do nekoliko hiljada tranzistora zapakovanih u plastično ili keramičko kućište. Na taj način se dobija integrisano kolo, odnosno, čip.

Mikroprocesor rukovodi radom računara. To je tzv. centralna procesorska jedinica upakovana u samo jedno integrisano kolo. On redom iz memorije čita i izvršava naredbu po naredbu. Sastoji se iz komandnog organa, izvršnog organa i malo memorije. Spektrumov mikroprocesor (Z80A) obrađuje istovremeno 8 bita (bajt) informacija, pa se naziva osmobitnim.

U memoriji se pamte programi i podaci. Sastoji se od integrisanih kola koja sadrže veliki broj memorijskih ćelija, od kojih se svaka sastoji od jednog ili više tranzistora. Osam ćelija čini jednu celinu (bajt). Svaki bajt ima svoj broj koji se naziva adresa.

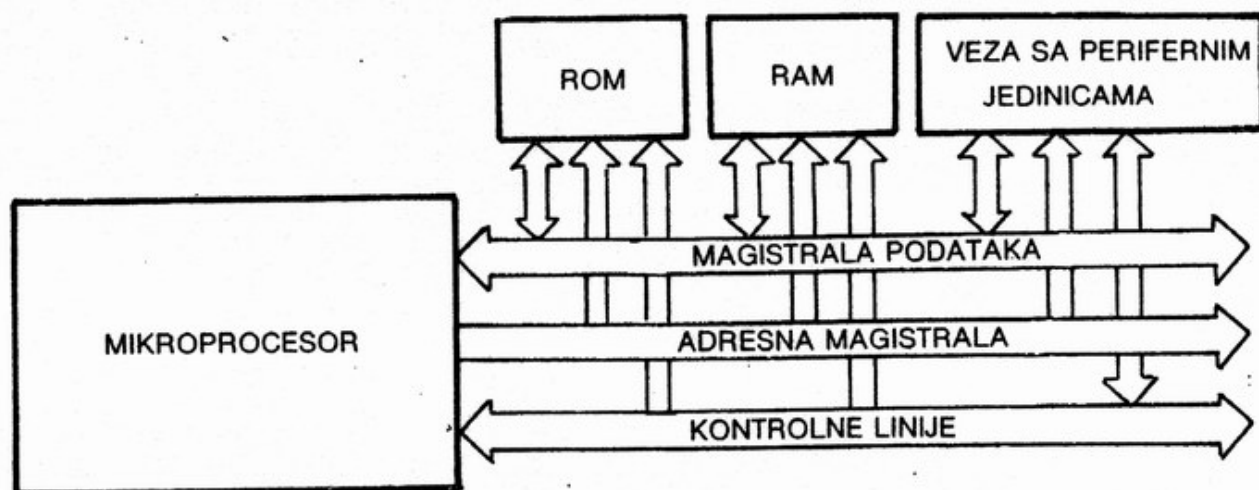
Najvažnije vrste memorija su RAM i ROM.

RAM memorija (random access memory – memorija sa direktnim pristupom) je ona kod koje se može neposredno pristupiti bilo kojoj grupi memorijskih ćelija. U nju se podatak može upisati i iz nje pročitati. Sa nestankom napajanja podaci se gube.

Iz ROM memorije (engl. read only memory) podaci se mogu samo čitati, a upisuju se u nju u procesu proizvodnje, tako da su trajno zabeleženi i ne zavise od napajanja.

Periferne jedinice služe za unošenje podataka (tastatura), njihovo prikazivanje (ekran, štampač) i masovno pamćenje (kaseta,

magnetna traka, magnetni disk, fleksibilni disk). Kola za vezu sa njima se zovu interfejsi (engl. interface). Spektrumova specifičnost je jedno kolo (ULA) u kome su integrisana kola za vezu sa perifernim jedinicama.

Slika 1-2 Sastav mikroračunara ZX SPEKTRUM

Pojedini delovi Spektruma su povezani magistralom podataka, adresnom magistralom i kontrolnim linijama.

Magistralu podataka (engl. data bus) čini osam vodova preko kojih se podaci (bajt) prebacuju iz memorije ili periferne jedinice u mikroprocesor ili obrnuto.

Adresna magistrala (engl. address bus) se sastoji od 16 linija preko kojih se određuje (adresira) sa kojim memorijskim ćelijama ili perifernim jedinicama se razmenjuju podaci. Može se adresirati 65536 (2^{16}) različitih lokacija (adresa).

Preko kontrolnih linija se kontroliše protok informacija.

1-4 PROGRAMSKI JEZICI

Naredbe koje mikroprocesor izvršava su u obliku binarnih brojeva. Njih nazivamo mašinskim naredbama ili mašinskim instrukcijama. Skup svih takvih naredbi čini mašinski jezik. Program se može pisati i direktno na ovom jeziku, ali je to vrlo nepraktično.

Da bi se olakšalo programiranje, za svaku mašinsku naredbu je odabran simbol koji se sastoji od nekoliko slova (najčešće je to skraćenica njihovog naziva na engleskom jeziku). Pojedine adrese i podaci takođe mogu da imaju svoja simbolička imena. Na ovaj način se došlo do simboličkog mašinskog jezika, odnosno asemblerskog jezika. Program sa ovog jezika mora da se prevede na mašinski je-

zik da bi mogao da bude izvršen. Ovaj posao obavlja sistemski program koji se naziva assembler.

Viši programski jezici omogućavaju daleko lakše programiranje. Njihove naredbe zamenjuju niz mašinskih naredbi. Najčešće korišćeni programski jezik je bejzik (BASIC) pomoću koga se komunicira i sa Spektrumom.

Programe pisane na višim jezicima moguće je izvršavati na dva načina. Prvi je da se sve naredbe prevedu na mašinski jezik, i da se tako dobijeni program izvrši. Ovo se radi pomoću programa koji se zovu prevodioci ili kompajleri (engl. compiler). Drugi način je da se prevodi i izvršava naredba po naredba. Taj posao obavlja program čije je ime interpreter. Na ovaj način programi se sporije izvršavaju. Sa Spektrumom se dobija bejzik interpreter, a mogu da se nabave prevodioci za bejzik i druge jezike.

1-5 KORISNIČKI I SISTEMSKI PROGRAMI

Krajnji cilj korisnika računara je da nešto izračuna, nacрта, upravlja, obradi ili drugo, a to se postiže izvršavanjem korisničkog (aplikacionog) programa. Druga vrsta programa su sistemski programi, čija je uloga da računar učine pristupačnim korisniku, tj. da omogućе da se napravi i izvrši korisnički program. Tu spadaju operativni sistemi, složeni programi koji predstavljaju programsku podršku računara tako da omogućavaju da se programi i podaci upišu u računar, prikažu, izmene, zapamte, da se programi puste u rad, zaustave i drugo. Za upisivanje teksta obično se koriste editori. Asembleri, prevodioci i interpreteri takode se svrstavaju u sistemske programe.

1-6 PROGRAMSKA PODRŠKA SPEKTRUMA

U Spektrumovom ROM-u, koji ima 16 Kbajta, nalaze se njegovi sistemski programi: operativni sistem i bejzik interpreter. Osim njih mogu se koristiti i drugi sistemski programi koji su na raspolaganju. To su najčešće editori i kompajleri za druge programske jezike.

Korisničke (aplikacione) programe možemo praviti sami ili ih nabaviti gotove. Kada sami sastavljamo program, on je najčešće na bejziku. Na mašinskom jeziku je znatno teže programirati, pa se koristi samo kada je potrebna velika brzina rada i kada se štedi memorijski prostor. Programi koji se kupuju većinom su na mašinskom je-

ziku, dok je na bejziku obično samo prvi deo koji služi za postavljanje početnih uslova i učitavanje sa kasetofona.

Kad se računar uključi, kontrolu nad njim ima operativni sistem (zabeležen je u ROM-u). On očitava stanje na tastaturi, ispisuje poruke na TV ekranu, učitava program sa trake i obavlja druge poslove tako da omogućava korišćenje sistema. Bejzik program izvršava bejzik interpreter oslanjajući se na operativni sistem, koji i dalje ima kontrolu nad računarom. Startovanjem mašinskog programa on preuzima kontrolu, a operativni sistem više nema uticaja.

Uvod u rad sa Spektrumom

2

2-1 SASTAV MIKRORAČUNARSKOG SISTEMA SPEKTRUMA

Standardni ZX Spektrum mikroračunarski sistem se sastoji od mikroračunara ZX Spektrum, televizijskog prijemnika, kasetofona i mrežnog napajanja (ispravljača). Može se proširiti štampačem, mikrodrajvom, disk jedinicama, palicama za igru i drugim dodacima.

Spektrum se sastoji od štampane ploče sa elektronskim komponentama i tastature.

Tastatura služi za komandovanje računarom i unošenje programa i podataka. Ispravljač obezbeđuje 9V jednosmernog napona potrebnih za napajanje računara. Podaci, programi, poruke, crteži i drugo prikazuju se na TV ekranu u boji. U samom Spektrumu se nalazi zvučnik, pa je moguće proizvesti tonove i melodiju. Podaci i programi se mogu pomoću kasetofona beležiti na magnetnoj traci (kaseti) ili sa nje prebacivati u računar.

2-2 PUŠTANJE U RAD

Minimalna konfiguracija potrebna za rad sastoji se od Spektruma sa ispravljačem i TV prijemnika. Spektrum se povezuje sa televizorom preko kabla dobijenog uz računar. Jedan njegov kraj se uključi u priključak na zadnjoj strani Spektruma koji je označen sa TV, a drugi u antenski priključak televizora. Ispravljač se uključi u gradsku mrežu (220V) i poveže sa Spektrumom preko priključka označenog sa 9VDC (engl. volts direct current – volti jednosmerne struje). Da bi se na ekranu pojavila slika koju stvara računar, potrebno je da televizor podesimo na 36. kanal (UHF opseg). Kada se na ekranu pojavi poruka o autorskom pravu © **1982 Sinclair Research Ltd**, može se početi sa radom. Ukoliko se slika nije pojavila, proveriti ponovo da li je sve priključeno kako treba i da li je TV prijemnik dobro podešen.

2-3 TV EKRAN

Računar piše i crta po središnjem, pravouganom delu ekrana. Obodnom delu ekrana (border) možemo samo da odredimo boju, sem pri radu sa kasetofonom, kada se pojavljuju raznobojne pruge. Boja središnjeg dela ekrana, kao i boja karaktera (slova, brojevi, znaci) i crteža, definiše se odgovarajućim naredbama.

Spektrum na ekranu može da ispiše 24 reda sa po 32 karaktera. Odmah posle uključivanja i u toku većeg dela vremena donjem delu ekrana pripadaju 2 reda koja se nazivaju editorskim linijama. U njih se, pomoću tastature, upisuju naredbe ili podaci. Gornji deo ekrana sadrži 22 reda. Izmena u linijama gornjeg dela ekrana može se izvršiti samo ako se one prebace u editorske linije.

2-4 RAD SA TASTATUROM

Spektrum ima 40 tastera, od kojih svaki ima više funkcija. Jedna od njegovih specifičnosti je ispisivanje naredbi bezjika pritiskom na samo jedan taster.

Kada se računar uključi, na ekranu se pojavljuje poruka © **Sinclair Research Ltd.** Pritiskom na taster **ENTER** pojavljuje se pokazivač (engl. cursor) u obliku slova K koje trepće. Sada se može početi sa upisivanjem. Kako će računar shvatiti pritisak na taster, zavisi od načina rada, što je označeno oblikom pokazivača i od toga da li su pritisnuti tasteri **SYMBOL SHIFT** ili **CAPS SHIFT**.

Kada je pokazivač u obliku K (engl. key word), pritisak na taster sa slovom računar shvata kao naredbu ispisanu na tasterima belim slovima i ona se pojavljuje na ekranu. Pokazivač tada automatski dobija oblik slova L što znači da će pritisak na taster sa slovima biti shvaćen kao malo slovo (engl. lower case).

Pokazivač se pojavljuje u obliku K na početku linije pre ispisivanja prve naredbe, posle naredbe **THEN**, i posle dve tačke kojima se označava početak nove naredbe u liniji.

PRIMER: Pokazivač je K, pritisak na taster **P** daje **PRINT**, pokazivač prelazi u L, ponovni pritisak na taster **P** daje **p**.

Kada je pokazivač u obliku K ili L, pritisak na taster sa brojem shvata se kao broj.

Kada se pritisne jedan od tastera dok je istovremeno pritisnut **SYMBOL SHIFT**, to će biti shvaćeno kao crveno ispisana naredba ili znak na tasteru, bez obzira na to da li je pokazivač u K ili L obliku.

PRIMER: Dok je pritisnut taster **SYMBOL SHIFT**, pritisak na taster **P** daje **"**.

Ako je pokazivač u L obliku, a pritisnut je **CAPS SHIFT**, pritisak na taster sa slovima će biti shvaćen kao veliko slovo.

PRIMER: Pokazivač je L, pritisnut je **CAPS SHIFT**, pritisak na taster **P** daje **P**.

Pritiskom na **CAPS SHIFT** i **2 (CAPS LOCK)**, pokazivač menja oblik iz L u C (engl. capitals – velika slova) i pritisak na taster sa slovom računar shvata kao veliko slovo i bez držanja tastera **CAPS SHIFT**. Dok je pokazivač u obliku C, pritiskom na **CAPS SHIFT** i **2 (CAPS LOCK)**, pokazivač prelazi u oblik L.

PRIMER: Pokazivač je C, pritisak na taster **P** daje **P**.

Kada je pritisnut taster **CAPS SHIFT**, pritisak na taster sa brojem će biti shvaćen kao naredba ispisana belim slovima iznad tog tastera. One se odnose na upisivanje u računar i odmah se izvršavaju.

PRIMER: Dok je pritisnut **CAPS SHIFT**, pritisak na taster **0 (DELETE)** dovodi do brisanja onoga što je ispisano levo od pokazivača.

Istovremenim pritiskom na tastere **CAPS SHIFT** i **SYMBOL SHIFT** pokazivač će dobiti oblik slova E (extended). Ponovnim pritiskom na oba tastera pokazivač dobija prethodni oblik. Kada je pokazivač E, pritisak na taster će biti shvaćen kao zeleno ispisani simbol iznad njega, a ako se pri tome pritisne **SYMBOL SHIFT**, biće shvaćen kao crveno ispisani simbol ispod njega.

Pokazivač se iz E automatski vraća u prethodno stanje posle svakog pritiska na taster i ispisivanja simbola.

PRIMER: Pokazivač je E, pritiskom na taster **P** dobija se **TAB**.

Pokazivač je E, pritisnut je **SYMBOL SHIFT**, pritiskom na taster **P** dobija se ©.

Dok je pokazivač E, pritiskom na taster sa brojem određuje se boja osnove po kojoj će se ispisivati simboli na ekranu (**PAPER**). Ako je pokazivač E, a pritisnut je taster **CAPS SHIFT**, pritiskom na taster sa brojem određuje se boja zapisa na ekranu (**INK**). Boja koja odgovara tasteru sa brojem naznačena je iznad odgovarajućeg tastera.

PRIMER: Pokazivač je E, pritiskom na taster **2** nadalje će osnova (**PAPER**) biti crvene boje.

Pokazivač je E, pritisnut je **CAPS SHIFT**, pritiskom na taster **4**, nadalje će zapis (**INK**) biti zelene boje.

Kada se pritisne **CAPS SHIFT** i **9 (GRAPHIC)**, pokazivač dobija oblik slova G. Vraćanje na prethodno stanje postiže se pritiskanjem tastera **G**. Kada je pokazivač G, pritiskom na tastere sa broje-

vima od 1 do 8 dobijaju se različito ispunjeni kvadrati (grafički karakteri). Ako je uz to pritisnut **CAPS SHIFT**, dobijaju se inverzni karakteri.

PRIMER: Pokazivač je G, pritiskom na 3 doboja se .

Pokazivač je G, pritisnut je **CAPS SHIFT** ili **SYMBOL SHIFT**, pritiskom na 3 dobija se .

Kada je pokazivač u G obliku, pritiskom na tastere sa slovima dobija se grafika definisana korisnikom (ovo je objašnjeno u delu knjige o bejziku 3.2.).

Ako je taster pritisnut duže od sekunde, njegov simbol će biti ispisivan sve dok se taster ne pusti.

Brisanje se izvodi istovremenim pritiskanjem **CAPS SHIFT** i **Ø (DELETE)**. Briše se ono što je bilo levo od pokazivača.

U liniji koja se nalazi u donjem delu ekrana pokazivač se može kroz napisani tekst pomerati ulevo pomoću **← (CAPS SHIFT i 5)**, ili udesno pomoću **→ (CAPS SHIFT i 8)**. Ovo ne važi kada je pokazivač G ili E. Svrha pomeranja je da se pokazivač dovede na željeno mesto i tu upiše novi simbol ili izbriše neki stari (sa njegove leve strane).

Napomenimo još jednom da se naredba bejzika unosi samo jednim pritiskom na odgovarajući taster, dok je pokazivač K ili E.

PRIMER: Naredba **PRINT** se ne dobija pritiskom tastera **P, R, I, N** i **T**, nego pritiskanjem tastera **P** dok je pokazivač K.

2-5 NAČIN RADA

Spektrum može da radi na dva načina. Prvi je direktni ili kalkulatorski (engl. calculator mode), a drugi programski.

DIREKTNI

Kada se radi direktno, u donjem delu ekrana se ispisuje naredba, a zatim se pritiska taster **ENTER**. Tada računar odmah izvršava tu naredbu. Može postojati i više naredbi koje su međusobno odvojene sa dve tačke.

PRIMER: **CLS : PRINT "SPEKTRUM"**

Ovaj primer se unosi u računar na sledeći način: Dok je pokazivač u obliku K, pritisne sa taster **V**, zatim, istovremeno, **SYMBOL SHIFT** i **Z**, zatim **P** i ponovo zajedno **SYMBOL SHIFT** i **P**. Sada se napiše **SPEKTRUM** i na kraju pritisnu **SYMBOL SHIFT** i **P**.

Pritiskom na **ENTER**, računar će prvo izbrisati sve što je bilo na ekranu (**CLS**), pa će zatim napisati u gornjem delu ekrana **SPEKTRUM**.

Ovaj način rada je pogodan za brza i kratka računanja u slučajevima da se rezultati neće dalje koristiti u računaru.

PRIMER: Ako se napiše

```
PRINT 5.37*105+2.3↑(14/3.82 )
```

i posle toga pritisne **ENTER**, računar će izračunati ovaj izraz i napisati rezultat **585.01918**

NAPOMENA

Englezi upotrebljavaju decimalnu tačku, a ne decimalni zarez kao mi pa 5.37 odgovara našem 5,37.

Simboli u prethodnom primeru su:

↑ simbol za stepenovanje

* simbol za množenje

/ simbol za deljenje.

Računar u direktnom načinu rada ne pamti naredbe posle njihovog izvršavanja.

PROGRAMSKI

U programskom načinu rada prvo se piše program, a zatim se izvršava naredbom **RUN** i **ENTER**.

Program se sastoji od niza programskih linija. Svaka počinje brojem linije koji može da bude ceo broj od 1 do 9999. Za njim slede jedna ili više naredbi. Programska linija se upisuje u donji deo ekrana, a zatim se pritiskom na taster **ENTER** prebacuje u gornji deo ekrana, a istovremeno je računar zapamti. Pri prebacivanju nove linije u gornji deo ekrana ona se svrstava među prethodno unete prema svom broju, tako da su sve linije poredane prema veličini svojih brojeva.

Da bi se olakšalo ispravljanje programa i umetanje novih programskih linija, brojevi linija ne bi trebalo da budu uzastopni brojevi. Uobičajeno je da se razlikuju za 5 ili 10.

PRIMER: Pišemo program na sledeći način:

```
10 CLS
```

```
20 PRINT "SPEKTRUM" .
```

```
15 PRINT 2+3
```

Vidi se da su linije u gornjem delu ekrana poredane po veličini svojih brojeva.

Pokazivač linije se nalazi u jednoj od programskih linija, koje su u gornjem delu ekrana, odmah posle broja linije i ima oblik znaka >. Posle prebacivanja nove linije u gornji deo ekrana, pokazivač se nalazi u njoj. Može se prebacivati u liniju iznad pomoću ↑ (**CAPS**

SHIFT i 7) ili ispod pomoću **↓ (CAPS SHIFT i 6)**. Programska linija u kojoj se nalazi pokazivač može se prebaciti u donji deo ekrana radi nekih izmena pomoću **EDIT (CAPS SHIFT i 1)**.

Programska linija se može izbrisati ako se otkuca njen broj i pritisne **ENTER**.

PRIMER: 10 ENTER briše liniju broj **10**. Sada je pokazivač linije nevidljiv. Pritiskom na tastere **CAPS SHIFT i 6 ↓** dolazi u liniju 15 i ponovo postaje vidljiv.

Ako se prilikom pisanja nove programske linije ne poštuju pravila formiranja bejzik linije, posle pritiskanja tastera **ENTER** računar neće prebaciti liniju u gornji deo ekrana, nego će staviti znak pitanja na mesto na kome je greška.

PRIMER: 20 PRINT "SPEKTRUM"

Pokazivač treba komandama **← (CAPS SHIFT i 5)** i **→ (CAPS SHIFT i 8)** pomeriti do tog mesta i ispraviti grešku. U prethodnom primeru treba desno od **SPEKTRUM** staviti".

RUN

Kada se želi da računar izvrši program koji je napisan, pritiska se taster **RUN**, a zatim **ENTER**.

PRIMER: Prvo se piše program

```
10 CLS
20 PRINT "SPEKTRUM"
```

Izvršava se sa **RUN**.

Računar radi isto što i u primeru za direktni način rada, ali sada program može ponovo da se izvrši, jer je zapamćen. Ovaj program je mogao da bude napisan i u obliku

```
10 CLS : PRINT "SPEKTRUM"
```

U prethodnom slučaju program je izvršen od programske linije sa najmanjim brojem. Ako je potrebno, izvršavanje može da počne od linije koja se zada. Treba samo posle **RUN** napisati broj željene linije.

PRIMER: Ako se u prethodni program doda linija

```
30 PRINT 2+3
```

i izvrši startovanje sa **RUN i ENTER**, na ekranu će biti napisano **SPEKTRUM**, a ispod toga **5**. Ako se program startuje sa **RUN 30**, na ekranu će biti napisan rezultat **5** jer je izvršena samo naredba u liniji **30**.

LIST

Od računara se može zatražiti da prikaže, odnosno, izlista upisani program. To se postiže naredbom **LIST**. Ako iza naredbe ne stoji nikakav broj, listanje počinje od linije sa najmanjim brojem, a ako je naveden broj, listanje počinje od linije sa tim brojem.

PRIMER: Ako se pritisne taster

LIST

računar će izlistati ceo program iz primera,
a ako se upiše

LIST 20

biće prikazan od linije 20

Pokazivač će se posle listanja nalaziti u liniji od koje je listanje počelo. Na ovaj način možemo kod dugačkih programa pokazivač prebacivati na željena mesta. Drugi način je da se unese broj neke nepostojeće linije blizak broju željene linije i pritisne **ENTER**. Pokazivač će se pojaviti pomoću komandi $\downarrow$ ili $\uparrow$

NEW

Program se briše iz memorije pomoću naredbe **.NEW**

PRIMER: Posle

NEW

računar će ispisati znak o autorskom pravu, kao pri uključivanju.

Ako se pritisne

LIST

vidi se da nema šta da izlista.

BREAK

Pomoću naredbe **BREAK (CAPS SHIFT i SPACE)** prekida se izvršavanje programa.

PRIMER: Upisani program

10 CLS

20 PRINT "SPEKTRUM"

30 GO TO 10

startuje se sa **RUN** i **ENTER**. On će izbrisati sadržaj ekrana, napisati **SPEKTRUM**, zatim će se vratiti na liniju 10 i ponoviti postupak i tako još bezbroj puta. To se dešava veoma brzo, tako da se samo vidi kako natpis **SPEKTRUM** trepti. Naredbom **BREAK (CAPS SHIFT i SPACE)** izvršavanje programa će biti prekinuto.

CONTINUE

Prekinuti program će nastaviti da se izvršava pomoću naredbe **CONT** (CONTINUE).

PRIMER: Program iz prethodnog primera će nastaviti da se izvršava ako pritisnemo taster **CONT**.

STOP

Ako u programu postoji naredba **STOP**, izvršavanje programa će biti prekinuto pri izvršavanju te naredbe. Izvršavanje programa se može nastaviti naredbom **CONT**.

PRIMER: Program

```
10 PRINT "SPEKTRUM"  
20 STOP  
30 PRINT "*****"  
40 GO TO 10
```

će prilikom izvršavanja (**RUN**) napisati **SPEKTRUM** i zaustaviti se. Posle naredbe **CONT**, napisaće red zvezdica i vratiće se na liniju 10, zbog čega će ponovo napisati **SPEKTRUM** i ponovo se zaustaviti. Postupak se može ponavljati.

SCROLL

Kada prilikom ispisivanja ne može sve da stane na ekran, računar će postaviti pitanje **scroll?** Pritiskom na taster **N**, **BREAK** ili **STOP**, ispisivanje će se prekinuti, a pritiskom na bilo koji drugi taster, računar će početi da pomera linije naviše, pri čemu će gornje biti izgubljene, a nove će biti ubacivane odozdo. Ovo će se nastaviti dok se ne ispiše sve što je potrebno, ili dok se ceo ekran ne popuni novim sadržajem, usled čega će se ponovo postaviti pitanje **scroll?**

PRIMER:

```
10 PRINT "SPEKTRUM"  
20 GO TO 10
```

Uneti program daje računaru naredbu da napiše reč **SPEKTRUM**, pa da se vrati i ponovo izvrši tu naredbu. Izvršavanjem ovog programa (**RUN ENTER**), na ekranu će biti ispisivano **SPEKTRUM** odozgo nadole sve dok se ne popune sva 22 reda. Zatim će na donjem delu ekrana biti ispisano **scroll?** i računar će čekati našu odluku. Pritiskom na taster **N** ili **STOP** (SYMBOL SHIFT i **A**) prekida se dalje izvršavanje, a pomoću bilo kog drugog tastera nastavlja se izvršavanje programa.

IZVEŠTAJI

Kada prestane da izvršava bežik program, računar u donjem delu ekrana ispisuje izveštaj kojim objašnjava razlog zaustavljanja. Izveštaj počinje slovom ili brojem koji predstavlja njegov kôd. Posle toga sledi kratak tekst poruke, a zatim dva broja. Prvi je broj linije u kojoj se program zaustavio, a drugi je broj naredbe u toj liniji pri kojoj se zaustavio program.

Sve vrste izveštaja su objašnjene u delu knjige 3.3.

Prilikom izvršavanja programa iz primera dobijale su se sledeće poruke: **0 OK**, što znači da je program izvršen bez problema; **9 STOP statement**, kada je program prekinut usled izvršavanja naredbe **STOP**; **D BREAK – CONT repeats**, kada je pritisnut **BREAK (CAPS SHIFT i SPACE)** i tada računar poručuje da pomoću naredbe **CONT** izvršavanje programa može da bude nastavljeno.

PRIMER:

Pomoću programa iz sledećeg primera videće se gde i kako je u RAM memoriji računara zapamćen program koji je upisan u njega.

```
PRIMER:  10 FOR n=23755 TO 24000
          15 IF PEEK n<33 THEN GO TO 30
          20 PRINT n,PEEK n;TAB 26;CHR$
          PEEK n
          30 NEXT n
```

Izvršavanjem ovog programa na ekranu će se pojaviti tri kolone. U prvoj su neki od brojeva između 23755 i 24000. To su adrese u RAM-u (n) u kojima je smešten program. U drugoj koloni su brojevi (od 0 do 255) koji predstavljaju sadržaj memorije na tim adresama dat u decimalnom obliku (**PEEK n**). Posmatrajući treću kolonu odozgo nadole videćemo da je to tekst programa pomešan sa još nekim znacima. On se dobija tako što računar prikazuje kako shvata sadržaj memorije, ako zna da je u pitanju tekst programa (**CHR\$ PEEK n**).

Ovaj program ima oblik petlje. Naredbe koje se u njoj nalaze izvršavaju se više puta. U ovom slučaju to su naredbe u linijama 15 i 20. Početak petlje je linija 10, a kraj linija 30. Pri izvršavanju se promenljiva n menja u opsegu od 23755 do 24000, tako da se njena vrednost u svakom krugu povećava za jedan. Naredbe u petlji se izvršavaju 245 (24000 – 23755) puta.

Programska linija 20 će nam u svakom krugu izvršavanja napisati vrednost n, adresu u RAM-u, zatim pola reda dalje broj koji se nalazi na toj adresi (taj broj će računar pretvoriti iz binarnog u decimalni i tako nam ga prikazati). U koloni 26 (**TAB 26**) prikazane su naredbe i znaci koji su predstavljeni tim brojevima. Znaci koji nemaju smisla su razni kodovi za kontrolu načina upisivanja teksta, a ovde računar pokušava da ih prikaže kao znake jer je takva naredba (**CHR\$**). Deo takvih kodova je izbačen pomoću naredbe u liniji 15.

2-6 UČITAVANJE PROGRAMA SA MAGNETOFONSKE TRAKE

Učitavanje programa predstavlja prebacivanje programa ili raznih podataka sa magnetofonske trake (kasete) u računar. Da bi se to postiglo, treba povezati EAR priključak Spektruma sa EAR priključkom na kasetofonu i to jednim vodom dvožilnog kabla koji se dobija uz računar. Drugim vodom se povezuju MIC priključci Spektruma i kasetofona. Taj vod se koristi prilikom snimanja programa i ne mora se spajati prilikom učitavanja.

Programe koji su prethodno upisani treba izbrisati. To se postiže isključivanjem i ponovnim uključivanjem računara. Elegantnije rešenje je otkucavanje i izvršavanje naredbe **PRINT USR 0**.

Pošto se na ekranu pojavila poruka o autorskom pravu, unosi se naredba za učitavanje programa **LOAD ""**. To se postiže na sledeći način: pritisne se taster **J (LOAD)**, a zatim, dok je pritisnut taster **SYMBOL SHIFT**, dva puta se pritisne taster **P (")**. U slučaju greške, za brisanje se koristi taster **0** uz istovremeno pritisnut taster **CAPS SHIFT (DELETE)**. Pritiskom na taster **ENTER** sadržaj ekrana se briše i računar izvršava zadatu naredbu čekajući snimak programa.

Potenciometre za kontrolu jačine i, eventualno, boje tona na kasetofonu treba postaviti u srednji položaj. Startovanjem kasetofona, obavezno sa trakom premotanom na početak programa, počinje učitavanje. Na obodnom delu slike (borderu) koji je do tada menjao boju iz crvenog u plavo i obratno, sada se iscrtavaju cveno-plave vodoravne linije u trajanju oko 5 sekundi. Odmah zatim u trajanju dela sekunde crveno-plave linije se zamenjuju tanjim plavo-žutim, a na ekranu se ispisuje poruka: **Program:** ime programa. Taj početni deo se naziva zaglavlje (header) i nalazi se na početku svakog pro-

grama. Nosi informacije o imenu programa, njegovoj dužini i mestu započinjanja izvršavanja programa. Za zaglavljem sledi glavni deo programa koji se naziva blok i započinje crvenim i plavim linijama trajanja oko 2 sekunde. Nakon toga slede žute i plave linije u trajanju zavisnom od dužine programa. Program se sastoji od jednog ili više blokova kojima može, a ne mora, prethoditi zaglavlje. Učitavši i poslednji blok, računar u donjem redu ispisuje poruku OK ili automatski otpočinje sa izvršavanjem programa, ispisujući na ekranu potrebne poruke za dalji rad. Kasetofon se zaustavlja i zatim se prelazi na rad sa programom.

Manji broj programa zahteva za učitavanje nešto izmenjenu naredu: **LOAD""CODE. CODE** se dobija pritiskom na taster I dok je pokazivač u obliku E. Ostali deo postupka učitavanja je isti kao u prethodnom slučaju, sem što se umesto poruke **Program:** ime programa, sada pojavljuje poruka **Bytes:** ime programa.

Vreme učitavanja programa može iznositi do četiri minuta. Za ispravno učitavanje potrebno je učitati ceo program po tačno utvrđenom redosledu zaglavlja i blokova. Vodoravne linije na obojnom delu slike ukazuju da je učitavanje u toku. U slučaju greške pri učitavanju, računar može, ali ne mora, ispisati poruku: **R: Tape loading error.** Tada je potrebno ponoviti ceo postupak učitavanja, ali sa promenjenim položajem regulatora jačine i boje tona.

Sem u posebnim slučajevima, u računar se učitava isključivo po jedan program. Za učitavanje novog programa potrebno je obrisati prethodni.

Rad sa kasetofonom je detaljnije obrađen u delu tri ove knjige u kome su opisane bejzik naredbe **SAVE, LOAD, MERGE i VERIFY.**

Bezik 3

Bezik (BASIC – Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code) je jedan od viših programskih jezika koji se danas najčešće koriste. Pogodan je za upotrebu u najrazličitijim oblastima (poslovne, naučne, tehničke itd.). Ono što ga čini privlačnim je činjenica da se lako uči i primenjuje. Broj formalnosti je manji nego kod većine drugih jezika. Poštoji veliki broj drugih programskih jezika koji su moćniji od bezika, ali je za njihovu upotrebu potrebna veća obučenost. Takođe, većina ih je specijalizovana za određenu vrstu primene.

U ovom delu knjige prikazaće se Spektrumov bezik. Izložene su njegove naredbe, način njihove primene i pojmovi vezani za programiranje u beziku.

3-1 OSNOVNI POJMOVI

KARAKTERI

Karakteristi su znakovi koje Spektrum može da prikaže na ekranu ili štampaču. Obuhvataju slova (velika i mala), cifre, grafičke simbole, znakove interpunkcije, matematičke simbole, znakove koje je definisao korisnik i druge vrste znakova.

Kontrolni karakteri služe za kontrolu mesta i načina ispisivanja. Označeni su sa jednim ili više karaktera.

IMENA NAREDBI

Svaka naredba ima ime koje se sastoji od niza karaktera. To su velika slova iza kojih može da stoji još neki znak.

Svaki karakter, kontrolni karakter i naredba ima svoj osmобitni kôd i u računaru se pamti samo kao jedan bajt. Kada je potrebno da se ime naredbe prikaže na ekranu, odgovarajući kôd se interpretira kao niz karaktera (engl. token). Spisak kodova je dat na kraju knjige.

BROJEVI I BROJNE PROMENLJIVE

Za rad u beziku na Spektrumu se koriste decimalni brojevi koji se predstavljaju nizom decimalnih cifara (izuzetak je pri upotrebi naredbe BIN). Njih odlikuje sledeće:

– umesto uobičajenog decimalnog zareza koristi se decimalna tačka

– nula se predstavlja ovim znakom:0,

– prazna mesta između cifara nisu dozvoljena,

– broj može početi decimalnom tačkom,

– predznak se navodi ispred broja, a ako nije naveden, broj je pozitivan,

– broj se može predstaviti i u eksponencijalnom obliku.

PRIMER:	pravilno	nepravilno
	3.14	3,14
	12300	12 300
	.99	13.300.
	123E2	13.300.5

Pozitivni brojevi mogu imati vrednost u opsegu od $2.94E-39$ do $1.7E38$, a isti je toliki i opseg negativnih brojeva. Njihova tačnost može biti 9 ili 10 cifara.

Brojni izraz je postupak za određivanje brojne vrednosti i sastoji se od argumenata (brojeva ili brojnih promenljivih) nad kojima se izvršavaju odgovarajuće operacije.

PRIMER: $\sqrt{4} + 3$

Za određivanje vrednosti navedenog izraza potrebno je izvršiti operaciju korenovanja argumenta 4, a zatim sabiranje argumenta 2 (rezultat prethodne operacije) i argumenta 3.

Brojna promenljiva je simbolička oznaka kojoj se može dodeliti brojni podatak. To se ostvaruje za to predviđenim naredbama (LET, INPUT, READ...). Promenljiva ne postoji (nije definisana) sve dok joj se ne dodeli vrednost.

PRIMER: **LET a = 3.14**

Brojna promenljiva ima ime a i tekuću vrednost 3.14.

Moguće joj je dodeliti i druge vrednosti.

Ime brojne promenljive je proizvoljno dugačka kombinacija slova i brojeva. Ime mora počinjati slovom.

Nema razlike između velikih i malih slova. Upotreba drugih karaktera nije dozvoljena. Prazna mesta (engl. space) i kontrolni karakteri boje mogu se sadržati u imenu, ali ga ne menjaju.

PRIMER:	pravilno ime	nepravilno ime
	A	7C – počinje brojem
	B2A	\$A3 – nedozvoljeni karakter
	QY EATENnGih59	

Višedimenzionalnim promenljivama (vektori, matrice) potrebno je dodeliti prostor u memoriji naredbom **DIM**. Dimenzije i broj dimenzija nije ograničen. Za imena višedimenzionalnih promenljivih važi isto što i za imena promenljivih, ali one mogu imati samo jedno slovo.

STRINGOVI I STRING PROMENLJIVE

String je niz karaktera (slova, brojeva i različitih vrsta znakova). Kod Spektruma dužina stringa nije ograničena.

Postoje takođe i string promenljive, čije ime se sastoji od samo jednog slova iza koga sledi znak \$. Pri tome ne postoji razlika između velikog i malog slova.

Kao i kod brojnih promenljivih, string promenljiva nije definisana dok joj se odgovarajućom naredbom (LET, INPUT, READ..) ne definiše vrednost.

Višedimenzionalne string promenljive se takođe definišu naredbom DIM, a broj dimenzija i dimenzije nisu ograničeni.

3-2 NAREDBE I NJIHOVA UPOTREBA

ENTER

Pri radu u direktnom (računarskom) režimu naredbom **ENTER** se nalaže računaru da izvrši navedene naredbe iz editorske linije.

U programskom režimu je posle formiranja programske linije potrebno da se ona smesti u deo memorije u kome se pamti program. To se takođe postiže naredbom **ENTER**. Pored toga, programska linija se prebacuje u gornji deo ekrana. (**ENTER** zapravo ne

predstavlja bejzik naredbu već operativnu naredbu. Isti je slučaj i sa naredbom **BREAK**).

BREAK

Naredbom **BREAK (CAPS SHIFT i SPACE)** prekida se izvršavanje tekućeg bejzik programa. Do prekida će doći kada se izvrši tekuća naredba. Na donjem delu ekrana pojavljuje se izveštaj: **L BREAK into program**. Naredbom **CONT** izvršavanje će biti nastavljeno od sledeće naredbe.

Pri radu sa perifernim jedinicama i u slučaju da računar postavi pitanje **scroll?** do prekida dolazi pritiskom samo na taster **SPACE (BREAK)**. Izveštaj u tom slučaju glasi: **D BREAK – CONT repeats**. Naredbom **CONT** izvršavanje se nastavlja od naredbe u kojoj je došlo do prekida.

RUN

Kada je program unesen u memoriju, njegovo izvršavanje otpočinje naredbom **RUN**. Može se zadati direktno, ili, ređe, u programu.

Naredbom **RUN** izvršavanje programa će otpočeti od programske linije sa najmanjim brojem. Stavljanjem celog broja iza naredbe **RUN**, izvršavanje programa otpočinje od programske linije sa tim brojem. Ako on ne postoji, izvršavanje otpočinje od prve naredne linije.

Broj linije se može zadati i u obliku promenljive ili izraza. Ako to nije ceo broj, biće zaokružen na najbližu celobrojnu vrednost.

Izvršavanjem **RUN n** (n je broj programske linije) brišu se sve prethodne programske promenljive i njen efekat je isti kao u slučaju naredbe **CLEAR: GO TO n**

NEW

Pre unošenja novog programa u računar treba pomoću **NEW** izbrisati iz RAM-a prethodni program i vrednosti programskih promenljivih. Sistemske promenljive treba postaviti na njihove početne vrednosti. RAM se briše naredbom **NEW** samo do lokacije na koju ukazuje sistemska promenljiva **RAMTOP**. Takođe ostaju nepromenjene sistemske promenljive **UDG**, **P RAMT**, **RASP** i **PIP**. Potpuno brisanje RAM-a se postiže isključivanjem računara ili izvršavanjem naredbe **GO TO USR0**.

LIST n

Naredbom **LIST** omogućava se prikazivanje prethodno unetog programa na ekranu. Ako je iza **LIST** stavljen neki broj (n), prikazivanje otpočinje od linije sa tim brojem ili, ako ona ne postoji, od prve naredne. U slučaju da broj nije naveden, prikazivanje otpočinje od prve linije u programu.

Ako se celokupni program ne može prikazati na ekranu, u donjem delu ekrana se ispisuje poruka **scroll?** Tada se pritiskom na jedan od tastera: **N**, **STOP** ili **BREAK** prekida dalje prikazivanje programa, a pritiskom na bilo koji drugi taster prikazivanje se nastavlja.

U slučaju da broj iza **LIST** nije ceo, biće zaokružen na najbliži ceo broj. Taj broj se može zadati i pomoću izraza ili promenljivih.

Naredba **LIST** se po pravilu zadaje direktno mada je moguće njeno unošenje u program.

CONTINUE

Izvršavanje prekinutog programa može se nastaviti naredbom **CONTINUE**. U slučaju da je izveštaj o prekidu **L** ili **9**, izvršavanje će se nastaviti od sledeće naredbe. U ostalim slučajevima se ponavlja naredba u kojoj je izvršen prekid.

U slučaju prekida izvršavanja direktnih naredbi, nije moguće nastaviti izvršavanje.

STOP

Naredbom **STOP** zaustavlja se dalje izvršavanje naredbi. U donjem delu ekrana ispisuje se izveštaj: **9 STOP statement** (videti tabelu sa izveštajima). Naredbom **CONTINUE** nastaviće se izvršavanje programa od naredbe koja sledi iza naredbe **STOP**.

CLS

Naredba **CLS** briše sadržaj ekrana. Briše se sadržaj video memorije, ali ne i polja atributa.

REM

U cilju preglednosti dužih programa, naročito u toku njihovog razvijanja, potrebno je označavanje i objašnjavanje pojedinih mesta u programu. Za to služi naredba **REM**. Iza nje se mogu navoditi svi karakteri i naredbe, pa i naredbe razdvojene dvotačkom, ali se one neće izvršavati. Izuzetak je **ENTER**.

PRIMER: 2940 REM Ulaz u potprogram 7

Linijom 2940 iz nekog zamišljenog programa, prikazana je mogućnost **REM** naredbe da označi značajno mesto u programu.

Kada se razvijanje programa završi, **REM** naredbe se mogu ukloniti u cilju dobijanja kraćeg programa i bržeg izvršavanja.

PAUSE n

Izvršavanje naredbe **PAUSE n** traje n puta po 20ms (milisekunda = 1/1000 sekunde) ili do pritiskanja nekog tastera, posle čega se prelazi na izvršavanje sledeće naredbe. Broj n je iz opsega od 0 do 65535 i može se uneti kao promenljiva ili izraz.

Ako je n nula, pauza nije vremenski ograničena i traje sve dok se ne pritisne neki taster, što se veoma često koristi. Primer dat za naredbu **INKEY\$** prikazuje način njenog korišćenja.

Upotreba **PAUSE** se ne preporučuje za generisanje tačnih vremenskih perioda. Trajanje prvog od n perioda je nedefinisano dok je ostalih n-1 perioda po 20 ms.

Izvršavajući ovu naredbu Spektrum broji poluslike koje prikazuje na TV ekranu.

PRINT

Ovom naredbom se na ekranu ispisuju rezultati izračunavanja, tekst i različiti karakteri.

Način upotrebe naredbe **PRINT**:

1. Ispisivanje brojeva, vrednosti brojnih promenljivih i izraza.

PRIMER: 10 FOR n=-11 TO 12: PRINT n,9↑
n: NEXT n

Ovim primerom se ispisuju vrednosti promenljive n i broja 9 dignutog na n-ti stepen, pri čemu se n menja od - 11 do 12.

2. Ispisivanje stringova i vrednosti string promenljivih i izraza sa stringovima. Ispred i iza stringa treba staviti navodnike.

PRIMER:	naredba	ekran
	PRINT "1985. god."	1985. god.
	10 LET a\$ = "SPEKTRUM": PRINT a\$	SPEKTRUM

3. Pomoću kontrolnog karaktera može se odrediti mesto ispisivanja onoga što iza njega sledi.

- apostrof '   sledeći red
- zarez ,   pola reda iza
- tačka zared ;   odmah iza

PRIMER:	naredba	ekran
	PRINT 1,2,3,4	1 2 3 4
	PRINT 1;2;3;4	1234
	PRINT 1'2'3'4	1 2 3 4

4. Ako se iza naredbe PRINT ne navede ništa, pri izvršavanju sledeće **PRINT** naredbe ispisivanje će otpočeti jedan red niže.

PRIMER:	naredba	ekran
	PRINT 1: PRINT :	1
	PRINT 2	2

5. Kontrolni karakter **AT** omogućava ispisivanje na željenom mestu ekrana. Naredba tada ima oblik

10 PRINT AT x,y; ono što se ispisuje

x je red, a y kolona u kojoj se ispisuje. Redovi i kolone se broje od gornjeg levog ugla. x može biti od 0 do 21, a y od 0 do 31.

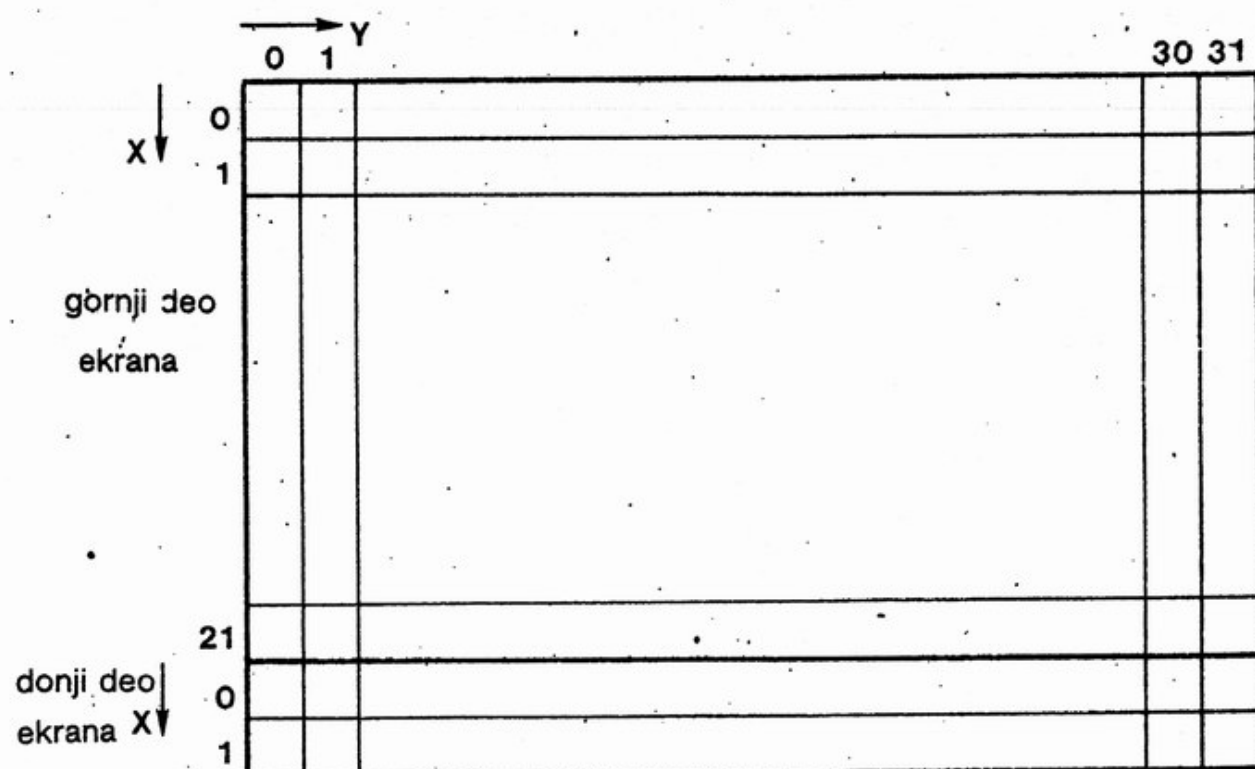
PRIMER: **10 PRINT AT 7,15: "+"**

Znak + se ispisuje u sedmom redu i petnaestoj koloni.

PRIMER: **10 FOR n=0 TO 15: PRINT AT n,2**
              *n; "+" : NEXT n

Promenljiva n se menja od 0 do 15. Znak + se ispisuje u redu n i koloni 2n.

Brojevi x i y koji nisu celi zaokružuju se na najbližu celobrojnu vrednost. Negativni brojevi se tretiraju kao pozitivni.

Slika 3-1 Koordiantni sistemi na ekranu

6. Kontrolni karakter **TAB** omogućava ispisivanje u željenoj koloni. Naredba treba da ima oblik

PRINT TAB x; ono što se ispisuje

i dovodi do ispisivanja u koloni x tekućeg reda. x je broj o 0 do 31.

PRIMER: `10 PRINT AT 3,9;"logicko stanje"`

`20 PRINT "ulaz A";TAB 11;"ulaz B";TAB 25;"izlaz"`

`30 PRINT "`

`"`

Na ovaj način formiramo zaglavlje tabele.

7. Kontrolni karakter **#** omogućava ispisivanje u donjem delu ekrana. Upotrebljava se u obliku

PRINT #0;AT x,y; ono što se ispisuje

gde je x red, a y kolona brojano od gornjeg levog ugla donjeg dela ekrana.

8. Naredbe boje i ispisivanja **PAPER, INK, FLASH, BRIGHT, INVERSE** i **OVER** mogu se upotrebljavati iza naredbe **PRINT**.

LET

Promenljivoj se vrednost može dodeliti upotrebom naredbe **LET**. To se može uraditi i pomoću naredbi **INPUT** i **READ**. Promenljiva nije definisana sve dok joj se ne dodeli vrednost. Dodeljenu vrednost zadržava sve dok joj se ne dodeli nova.

- BROJNE PROMENLJIVE

Dodeljivanje vrednosti brojnoj promenljivoj ostvaruje se naredbom u obliku.

LET a = b

gde je a ime promenljive, a b vrednost koja joj se dodeljuje. b može biti broj, brojna promenljiva ili izraz.

PRIMER:

```

10 LET a=3
20 LET q1=a
30 LET abc12=a+SQR q1
40 PRINT a'QL'abc12

```

U liniji 10 promenljiva a dobija vrednost 3, u liniji 20 promenljiva q1 dobija vrednost promenljive a, u liniji 30 promenljiva abc12 dobija vrednost zbira vrednosti promenljive a i kvadratnog korena promenljive q1, a naredbom u liniji 40 se ispisuju vrednosti promenljivih a, q1 i abc12.

- STRING PROMENLJIVE

Dodeljivanje vrednosti string promenljivoj ima isti oblik kao u slučaju brojne promenljive. String promenljivoj se može dodeliti vrednost u obliku stringa, string promenljive ili izraza sa stringovima.

PRIMER:

```

10 LET a$="Mikro"
20 LET b$=a$
30 LET a$=b$+" Knjiga"
40 PRINT a$

```

U liniji 10 se string promenljivoj a\$ dodeljuje string Mikro. Ispred i iza stringa su obavezni znaci navoda. U liniji 20 promenljivoj b\$ se dodeljuje vrednost promenljive a\$, a u liniji 30 promenljiva a\$ dobija vrednost koja je zbir vrednosti promenljive b\$ i stringa knjiga. Naredbom u liniji 40 ispisuje se vrednost a\$.

Dodeljivanje vrednosti višedimenzionalnim promenljivama je prikazano u opisu naredbe **DIM**.

INPUT

Pomoću naredbe **INPUT** promenljivama se dodeljuje vrednost direktno preko tastature od strane korisnika. Izvršavajući ovu naredbu računar čeka na unošenje podataka. Pokazivač se postavlja u donji deo ekrana, gde se ti podaci ispisuju. Unošenje se završava pritiskom na taster **ENTER**.

Brojnoj promenljivoj vrednost se može dodeliti unošenjem broja, brojne promenljive ili brojnog izraza. String promenljivoj vrednost se daje unošenjem stringa (teksta, odnosno niza karaktera). U ovom slučaju računar automatski sa obe strane pokazivača, odnosno, stringa koji se unosi, postavlja znakove navoda.

PRIMER: 10 INPUT a,b\$
              20 PRINT a,b\$

Računar prvo očekuje unošenje broja, a zatim unošenje stringa. Posle unošenja, oni će biti ispisani na ekranu naredbom u liniji 20.

Naredba **INPUT** omogućava da se na ekranu, pre unošenja podataka, ispiše ime promenljive koja se unosi, ili bilo kakav drugi tekst. To se postiže tako što se taj tekst pod znacima navoda stavlja iza naredbe. Kontrolni karakteri: zarez (,), tačka zarez (;) i apostrof (') imaju isto značenje kao kod naredbe **PRINT**. Ispisivanje se vrši u donjem delu ekrana.

PRIMER: 10 REM izracunavanje predjenog
              puta za zadatu brzinu i vreme
              20 INPUT "brzina [km/h]",v,"vr
              eme [h]",t
              30 PRINT
              40 PRINT "predjeni put je ";v*
              t;"km"
              50 GO TO 20

PRIMER: dodela vrednosti string promenljivoj

```

10 INPUT "Moje ime je",a$
20 FOR n=0 TO 10
30 PRINT AT n,n;a$
40 NEXT n

```

String je moguće uneti i bez znaka navoda. To se postiže dodavanjem naredbe **LINE** ispred imena string promenljive unutar naredbe **INPUT**.

PRIMER: Linija 10 u gornjem primeru može biti zamenjena sa:

```

10 INPUT "Moje ime je", LINE a
$

```

Kada se naredbom **INPUT** unosi string, moguće je pomoću **EDIT** ili **DELETE** izbrisati znakove navoda koji se nalaze sa obe strane pokazivača. Tada se stringovi mogu unositi kao string promenljive ili izrazi sa stringovima.

```

PRIMER: 10 LET a$="POBEDA"
        20 INPUT x$
        30 PRINT x$

```

Brisanjem znakova navoda i upisivanjem stringa a\$ ispisaće se vrednost stringa.

Podaci se prilikom unošenja pomoću naredbe **INPUT** mogu ispisivati u bilo kom delu ekrana. To se postiže tako što se proširuje broj redova koji pripadaju donjem delu ekrana pomoću kontrolnog karaktera **AT**, a zatim se, takođe pomoću **AT**, zadaje mesto ispisivanja u odnosu na novi koordinatni početak donjeg dela ekrana. Naredbom **INPUT AT x,0; AT m,n;a** početak donjeg dela ekrana će se pomeriti x redova naviše. Prilikom unošenja promenljiva a će biti ispisana m redova nadole u koloni n u odnosu na novi koordinati početak.

PRIMER: Formiranje i popunjavanje jedne tabele

```

10 PRINT TAB 3;"x";TAB 14;"x↑2"
";TAB 25;"x↑3"
20 PRINT "-----"

```



```

30 FOR n=0 TO 9
40 INPUT AT 20-n,0;AT 0,3;x
50 PRINT AT 2+n,3;x;TAB 14;x↑2
;TAB 25;x↑3
60 NEXT n

```

Program se prilikom izvršavanja naredbe **INPUT** ne može prekinuti pomoću naredbe **BREAK**, već pomoću naredbe **STOP**. Tada je izveštaj **H STOP in INPUT**. Kada se unose stringovi, treba prvo pomoću **DELETE** izbrisati levi znak navoda.

Kada se izvršava naredba **INPUT** u kojoj se nalazi naredba **LINE**, program se zaustavlja sa **↓ (CAPS SHIFT i 6)**.

INKEY\$

Prilikom izvršavanja naredbe **INKEY\$** računar utvrđuje koji taster je u tom trenutku pritisnut. Rezultat je string koji sadrži karakter pritisnutog tastera, ili prazan string ukoliko nijedan taster nije pritisnut. Karakteri koji se na ovaj način dobijaju isti su kao i oni koji se ispisuju preko tastature kada je pokazivač **L** ili **C**.

Za razliku od naredbe **INPUT**, odmah nakon očitavanja tastature prelazi se na izvršavanje sledeće naredbe, bez obzira da li je neki taster pritisnut ili ne.

PRIMER: Sledeći program omogućava ispisivanje teksta kao na pisačkoj mašini

```

10 IF INKEY$<>" " THEN GO TO 1
0
20 IF INKEY$=" " THEN GO TO 20
30 PRINT INKEY$;; GO TO 10

```

U liniji 10 se nalaze računaru da čeka dok se prethodno pritisnuti taster ne pusti, a u liniji 20 da čeka dok neki taster ne bude pritisnut.

PRIMER: Naredni program ispisuje karaktere pritisnutih tastera, sem kada se unosi f.

```

10 LET a$=INKEY$
20 IF a$<>"f" THEN PRINT a$
30 PAUSE 0: GO TO 10

```

Zamenom linije 20 linijom:

```
20 IF a$="f" THEN PRINT a$
```

prilikom pritiskanja tastera, karakter će biti ispisan samo ako je to f.

READ, DATA

Pomoću ove dve naredbe promenljivama se dodeljuju vrednosti.

Iza naredbe **READ** navode se promenljive kojima se dodeljuje vrednost. Međusobno su odvojene zarezima. Iza naredbe **DATA** navode se vrednosti koje se dodeljuju promenljivama i one su takođe odvojene zarezima.

```
PRIMER: 10 DATA 7, "AVION", -2.16
        20 READ a, b$, c
        30 PRINT a, b$, c
```

Prvoj promenljivoj koja je navedena iza naredbe **READ** dodeljuje se prva vrednost iza naredbe **DATA**, drugoj promenljivoj iza **READ**, druga vrednost iza **DATA** i tako redom. Brojnoj promenljivoj treba dodeliti broj, a string promenljivoj string. U protivnom računar će javiti grešku sa izveštajem **C**.

Naredba **DATA** može da se nalazi na bilo kom mestu u programu. Ona se ignoriše sve do izvršavanja naredbe **READ**.

U slučaju da je broj promenljivih veći od broja podataka, javlja se greška sa izveštajem **E**.

Jedna naredba **READ** može dodeljivati promenljivama podatke pomoću više naredbi **DATA**. Kada završi sa dodeljivanjem vrednosti iz jedne naredbe **DATA**, prelazi na vrednosti iz sledeće naredbe.

```
PRIMER: 10 READ a, b$, c$
        20 PRINT a, b$, c$
        30 DATA 1, "DA"
        40 DATA "NE"
```

Promenljivama koje se nalaze iza više naredbi **READ** mogu da budu dodeljene vrednosti navedene iza jedne naredbe **DATA**. Prva naredba **READ** koristi prvi deo navedenih vrednosti, a druga nared-

ba **READ** sledeće vrednosti i tako redom (sem kada postoji naredba **RESTORE**).

PRIMER: 10 READ a,b\$
              20 READ c
              30 PRINT a'b\$c
              40 DATA 1,"KNJIGA",2

PRIMER: Prikazan je jedan način da se elementima matrice dodele vrednosti.

```
10 DIM a(3,4)
20 FOR n=1 TO 3: FOR m=1 TO 4
30 READ a(n,m)
40 PRINT AT 3*n,3*m;a(n,m)
50 NEXT m: NEXT n
60 DATA 15,6,19,34,4,28,0,56,7
,10,22,43
```

RESTORE n

RESTORE omogućava da vrednosti navedene iza **DATA**, koje su već dodeljene promenljivama, budu ponovo dodeljene nekom drugom skupu promenljivih.

Ponovno dodeljivanje vrednosti se može obaviti samo iz onih naredbi **DATA** koje se nalaze u programskim linijama čiji je broj veći ili jednak broju koji je naveden iza **RESTORE**.

PRIMER: 10 DATA 7,"Avion",-2.16
              20 DATA 123,"Knjiga"
              30 READ a,b\$,c,d,e\$
              40 PRINT a'b\$c'd'e\$
              50 RESTORE 15
              60 READ a,b\$
              70 PRINT '''a'b\$

Naredba **READ** u liniji 60 ponovo koristi podatke iz linije 20.

GO TO n

Naredbom **GO TO n** se prelazi na izvršavanje naredbi u programskoj liniji n. Ukoliko navedena linija ne postoji u programu, prelazi se na prvu sledeću. Broj n može biti u obliku promenljive ili izraza, a ako nije ceo broj biće zaokružen na bližu celobrojnu vrednost.

PRIMER:

```

10 LET x=1
20 PRINT x: LET x=x+1
30 GO TO 20

```

Izvršavanjem ovog programa na ekranu se ispisuje kolona brojeva počevši od 1. Prethodni primer ima praktičnu primenu pri formiranju kašnjenja, naročito u programima koji se koriste pri merenjima i upravljanju.

GOSUB n, RETURN

U programima se često javlja potreba da se grupa naredbi izvršava više puta. Da se svaki put, kada je to potrebno, taj deo programa ne bi ponavljao, on se izdvaja i naziva potprogramom. Naredbe koje se nalaze u potprogramu izvršavaju se pomoću naredbi **GOSUB n**, gde je n broj linije u potprogramu. Ukoliko linija sa brojem n ne postoji, izvršavanje počinje od prve sledeće.

Poslednja naredba u potprogramu je uvek **RETURN**. Njenim izvršavanjem se vraća iz potprograma i počinje da se izvršava prva naredba posle **GOSUB**.

PRIMER:

```

10 LET a$=INKEY$
20 IF a$="b" THEN GO SUB 200
30 GO TO 10
200 FOR n=0 TO 7
210 BORDER n: PAUSE 50
220 NEXT n: RETURN

```

Kada se izvršava ovaj program, prilikom pritiska na taster **b** skočiće se na potprogram koji počinje na liniji 200 i tada će se na obodnom delu ekrana menjati boje.

Broj linije dat iza naredbe **GOSUB** može biti u obliku brojnog izraza ili promenljive.

Naredbe **GOSUB** se razlikuju od naredbe **GO TO** po tome što se pamti broj linije i naredba sa koje se prešlo na izvršavanje potprograma, čime se omogućava povratak na sledeću naredbu po završetku potprograma. Ti podaci se pamte u delu memorije koji se naziva **GOSUB** stek.

Iz potprograma je moguće pozivati druge potprograme.

Prilikom pravljenja velikih programa preporučuje se da se oni izdele na manje celine, module. Time se dobija na preglednosti i olakšava programiranje i testiranje. Ako se ti moduli pozivaju više puta, oni se prave u obliku potprograma.

IF THEN

Ova naredba omogućava grananje u programu, u zavisnosti od toga da li je uslov naveden u naredbi ispunjen ili nije. Njen opšti oblik je:

IF uslov **THEN** naredba

Ako je uslov ispunjen, nastavlja se sa izvršavanjem naredbi navedenih iza **THEN**, uključujući sve naredbe do kraja programske linije. Ako uslov nije ispunjen, prelazi se na izvršavanje naredbi u sledećoj programskoj liniji.

Uslov može da bude rezultat operacije poredjenja (=, <, >, <=, >=, <>) ili rezultat logičke operacije (NOT, AND, OR). U poređenjima i logičkim operacijama mogu se koristiti brojne i string promenljive i izrazi.

```
PRIMER:      10 LET a$=INKEY$
              20 IF a$="a" THEN PRINT a$;
              30 GO TO 10
```

Pomoću ovog programa se očitava stanje na tastaturi. Ako je pritisnut taster **a** (uslov $a\$ = "a"$), na ekranu se ispisuje **a**.

IF THEN omogućava formiranje petlje u programu (grananje i petlja spadaju u osnovne programske strukture).

```
PRIMER:      10 LET a=0
              20 PRINT a,a*a
```

```

30 LET a=a+1
40 IF a<11 THEN GO TO 20
50 STOP

```

Program ispisuje vrednosti a i a^2 (linija 20) kada se a menja od 0 do 10. Pomoću linije 30 vrednost a se uvećava za jedan, a naredba u liniji 40 dovodi do ponavljanja prethodnih naredbi sve dok je $a < 11$.

PRIMER:

```

10 PRINT "Zelite li ovaj prime
r ?"
20 PRINT "Odgovorite sa da ili
ne"
30 INPUT a$
40 IF a$<>"da" THEN PRINT "Ba
s ste lenji"
50 IF a$="da" THEN PRINT "SUP
ER"

```

Ako je odgovor bio da, treba izbrisati prethodni primer i uraditi sledeći. To je jedna mala igra brzine reagovanja.

PRIMER:

```

10 LET a$="G"
20 LET b$="GRRRRRRRRRRRRRRRRRRRRRR
RR"
30 PRINT AT 10,2;b$
40 LET a$=a$+"R"
50 PRINT AT 11,2;a$
60 IF INKEY$="" THEN GO TO 40
70 IF a$<b$ THEN PRINT AT 5,1
0,"Kratko": STOP
80 IF a$>b$ THEN PRINT AT 5,1
0,"Dugo": STOP
90 PRINT AT 5,10;"ODLICNO"

```

Posle startovanja programa, pritiskom na bilo koji taster treba zaustaviti ispisivanje, tako da ono što se ispisuje bude iste dužine kao i ono što je već napisano.

FOR, TO, STEP, NEXT

Petlja je jedna od osnovnih programskih struktura. Koristi se kada jednu ili više naredbi treba izvršiti više puta redom.

U Spektrumu se petlja može formirati pomoću naredbi **FOR** i **NEXT**. **FOR** je prva naredba u petlji, koja ima opšti oblik:

FOR n=a **TO** b **STEP** c

n je ime promenljive koja se naziva indeks petlje. Ona se u svakom krugu izvršavanja menja onako kako je to definisano ostalim brojnim vrednostima. Indeks se sastoji od samo jednog slova, a je početna vrednost indeksa, b je krajnja vrednost indeksa, a c je korak promene. Ova tri broja ne moraju da budu cela, a mogu biti i negativna. Takođe mogu biti data i u obliku promenljivih i brojnih izraza. Ako se **STEP** i broj c izostave, korak promene je 1.

Poslednja naredba u petlji ima oblik **NEXT** n.

PRIMER: 10 **FOR** n=0 **TO** 10 **STEP** .5
              20 **PRINT** n,n*n
              30 **NEXT** n

Pri izvršavanju ove petlje indeks n se menja od 0 do 10 sa korakom 0.5. U svakom krugu izvršavanja ispisuju se vrednosti n i n^2 .

PRIMER: Ako se linija 10 izmeni u

10 **FOR** n=0 **TO** 10

korak promene n će biti 1.

Ako je početna vrednost indeksa manja od krajnje vrednosti, a korak promene negativan, ili ako je početna vrednost indeksa veća od krajnje vrednosti, a korak promene pozitivan, petlja se neće izvršavati, već će se preći na izvršavanje sledeće naredbe iza **NEXT**.

Petlja se može napustiti i pre nego što indeks dostigne krajnju vrednost. Takođe je dozvoljeno i vraćanje u petlju. Pri tome treba obratiti pažnju na vrednosti indeksa. Oni se mogu menjati van petlje, ali treba biti oprezan.

Petlja se često koristi i za formiranje kašnjenja.

```

PRIMER:  10 FOR n=0 TO 100
          20 PRINT AT 5,5;n: BEEP .1,10:
          BEEP .1,0
          30 IF INKEY$="s" THEN GO TO 1
          00
          40 NEXT n: PRINT AT 10,10;"Zav
rsio sam ": STOP
          100 PRINT AT 10,10;"  Stao sam
          "
          110 FOR j=1 TO 200: NEXT j
          120 PRINT AT 10,10;"ali ne za d
ugo": GO TO 40

```

U ovom programu postoje dve petlje. U prvoj se njen indeks n menja od 1 do 100. Pri tome se ispisuje vrednost indeksa i proizvode zvučni efekti. Pritiskom na taster S petlja se napušta i ulazi se u drugu sa indeksom j, pomoću koje se ostvaruje pauza. Po njenom završetku vraća se u prvu petlju. Osim ovog rasporeda petlji moguć je raspored u kom se jedna petlja nalazi u drugoj – dvostruke i višestruke petlje.

Pri upotrebi dvostrukih i višestrukih petlji, one se ne smeju preklapati, već jedna mora biti u drugoj, tj. početak i kraj jedne petlje moraju biti između početka i kraja druge.

```

PRIMER:  10 FOR i=0 TO 7
          20 FOR n=0 TO 21
          30 PRINT AT n,4*i;i*22+n
          40 NEXT n
          50 NEXT i

```

Petlja sa indeksom n se nalazi u petlji sa indeksom i. Na ekranu se štampa matrica brojeva.

DIM

Naredbom **DIM** se obezbeđuje prostor u memoriji za smeštanje vrednosti višedimenzionalnih brojnih i string promenljivih (vektora i matrica). Iza naredbe **DIM** se navodi ime, a zatim se u zagradu daju dimenzije te višedimenzionalne promenljive.

PRIMER: DIM e(5)

Ovom naredbom se definiše vektor (jednodimenzionalna promenljiva) sa imenom e, čiji su elementi promenljive e(1), e(2), e(3), e(4) i e(5).

PRIMER: DIM f\$(6)

Ova naredba definiše vektor čiji su elementi šest string promenljivih.

PRIMER: DIM g(3,4,5)

Na ovaj način definišemo trodimenzionalnu matricu koja sadrži 60 promenljivih. One su označene sa:

g(1,1,1), g(1,1,2), ..., g(1,1,5)

g(1,2,1), g(1,2,2), ..., g(1,2,5)

g(2,1,1), g(2,1,2), ..., g(2,1,5)

g(2,2,1), g(2,2,2), ..., g(2,2,5)

g(3,4,1), g(3,4,2), ..., g(3,4,5)

Izvršavanjem naredbe **DIM**, sve promenljive, elementi definisane višedimenzionalne promenljive, dobijaju vrednost 0 ako se radi o brojnim promenljivama, odnosno postaju prazan string, ako se radi o string promenljivama. Za svaku brojnu promenljivu se rezerviše 5 bajta u memoriji, a jedan bajt za svaki karakter string promenljive.

Dimenzije višedimenzionalne promenljive mogu biti zadate i u obliku promenljivih i izraza, a ako nisu celi brojevi, zaokružuju se na najbližu celobrojnu vrednost.

Promenljivama, koje su elementi vektora i matrica, vrednost se dodeljuje uobičajenim naredbama za dodelu vrednosti. Pri tome je potrebno u zagradama navesti indekse promenljive koji su međusobno odvojeni zarezima.

PRIMER: LET h(2,3,5) = 10

Pomoću ove naredbe se elementu trodimenzionalne matrice h, čiji su indeksi 2,3 i 5 dodeljuje vrednost 10 (peti element u trećoj koloni i drugoj vrsti).

Svi elementi višedimenzionalne string promenljive su iste dužine. Ta dužina je jednaka poslednjoj navedenoj dimenziji.


```
PRIMER: 10 DIM b$(2,6)
        20 LET b$(1)="OLOVKA"
        30 LET b$(2)="PAPIR"
```

U liniji broj 10 je definisana jednodimenzionalna string promenljiva (vektor), koja se sastoji od dve promenljive. Svaka od njih je string dužine 6 karaktera. Narednim naredbama **LET** se tim promenljivama dodeljuje vrednost.

U slučaju da se promenljivoj dodeli string manje dužine od definisane, preostali deo do definisane dužine se popunjava praznim mestima. Ako karakter ima više od definisanog broja, oni koji su višak izostavljaju se. U gornjem primeru promenljiva b\$(2) će kao poslednji, šesti karakter, imati prazno mesto (space).

Višedimenzionalne string promenljive možemo posmatrati i kao matrice, čiji svi elementi imaju samo jedan karakter, dok su dimenzije matrice sve dimenzije navedene u naredbi **DIM**. Svakom elementu matrice, odnosno svakom karakteru, možemo dodeljivati vrednost, ili ga upotrebljavati u raznim naredbama.

PRIMER: Višedimenzionalnu promenljivu b\$ iz gornjeg primera možemo posmatrati kao dvodimenzionalnu matricu, čiji elementi sadrže po jedan karakter. Naredba

LET b\$(2,4) = "E"

će promeniti četvrti karakter u reči PAPIR iz I u E, a naredba

PRINT b\$(1,5)

bi dovela do ispisivanja karaktera V (prva reč, peti karakter).

```
PRIMER. 10 DIM a$(3,4)
        20 FOR n=1 TO 3: FOR m=1 TO 4
        30 READ a$(n,m)
        40 PRINT AT 3*n,3*m;a$(n,m)
        50 NEXT m: NEXT n
        60 DATA "a","b","c","d","exy",
        "f","g","h","i","j","k","l"
```

Prvom naredbom se definiše višedimenzionalna string promenljiva a\$. Možemo smatrati da je to vektor koji se sastoji od tri stringa sa po četiri elemenata, ili da je to matrica sa tri reda od po četiri kolone karaktera. U programu je formirana dvostruka petlja pomoću koje se svakom elementu matrice dodeljuje karakter, a odmah zatim on se ispisuje. String exy će biti skraćen na e, jer svaki element matrice može sadržati samo jedan karakter.

ARITMETIČKE OPERACIJE

Spektrumov bejzik omogućava aritmetičke operacije:

- + sabiranje
- oduzimanje
- * množenje
- / deljenje

Ove operacije se obavljaju između dva broja, argumenta. Brojevi mogu biti zadati u obliku promenljivih i izraza.

Množenje i deljenje imaju viši prioritet, pa će u izrazima biti izvršeni pre sabiranja i oduzimanja.

PRIMER: 10 LET x=2: LET y=3
              20 PRINT x+y'x-y'x*y'x/y

FUNKCIJE

Spektrumov bejzik omogućava sledeće funkcije:

SQR x, kvadratni koren ($\sqrt{x}$); $x \geq 0$

Za $x < 0$ javlja se greška sa izveštajem: **A invalid argument** (pogrešan argument).

PRIMER: 10 PRINT SQR 2

LN x   prirodni logaritam tj. logaritam za osnovu e($\ln x$); $x > 0$
inače se javlja greška sa izveštajem **A invalid argument**.
Pomoću ove funkcije se može odrediti vrednost logaritma za bilo koju osnovu pomoću izraza:

$$\log_a x = \ln x / \ln a$$

Za dekadni logaritam: $\log_{10} x = \ln x / \ln 10$

PRIMER: 10 PRINT LN 9'LN 9/LN 10

$x \uparrow y$, stepenovanje (x^y)

PRIMER: 10 PRINT 2↑3

EXP x, eksponencijalna funkcija (e^x)

PRIMER: 10 PRINT EXP 4

INT x, zaokruživanje na manji ceo broj

PRIMER: 10 PRINT INT 3.7' INT -4.1

Obratiti pažnju da je **INT** - 4.1 = -5.

ABS x, apsolutna vrednost $|x|$

PRIMER: 10 PRINT ABS -9.3' ABS 0' ABS

SGN x, signum ($\text{sgn } x$)

$\text{sgn } x = 1; x > 0$

$\text{sgn } x = 0; x = 0$

$\text{sgn } x = -1; x < 0$

PRIMER: 10 PRINT SGN -9.3' SGN 0' SGN 4.

PI funkcija bez argumenta koja daje vrednost broja π (3,1415927)

PRIMER: 10 PRINT PI' PI/2' LN PI

TRIGONOMETRIJSKE FUNKCIJE

Trigonometrijske funkcije kojima Spektrum raspolaže su:
SIN x, funkcija nalazi sinus ugla x datog u radijanima.
 1 radijan = $180/\pi$ stepeni odnosno $360^\circ = 2 \cdot \pi$ radijana

PRIMER: 10 FOR n=0 TO 255
 20 PLOT n, 80+80*SIN (n*PI/128)
 30 NEXT n

Na ekranu će se pojaviti funkcija $\sin x$ kada se x menja od 0 do $2 \cdot \pi$ radijana.

COS x, kosinus ugla x datog u radijanima

PRIMER zameniti liniju 20 u donjem primeru sa:

```
20 PLOT n,88+80*COS (n*PI/128)
```

TAN x, tangens ugla x datog u radijanima

PRIMER:

```
10 PRINT TAN 0'TAN (PI/3)'TAN
(2*PI/3)'TAN (PI/2)
```

ASN x, arkussinus broja x (koji mora biti u opsegu od -1 do 1)

PRIMER:

```
10 FOR n=0 TO 255
20 PLOT n,88+175/PI*ASN (n/128
-1)
30 NEXT n
```

ACS x, arkuskosinus broja x (koji mora biti u opsegu od -1 do 1)

PRIMER:

```
10 FOR n=0 TO 255
20 PLOT n,88+175/PI*ACS (n/128
-1)
30 NEXT n
```

ATN x, arkustangens broja x. Vrednost ove funkcije je uvek između $-\pi/2$ i $\pi/2$.

PRIMER:

```
10 PRINT ATN -123456'ATN 0'ATN
123456
```

Argument ovih funkcija (x) može biti zadat i u obliku promenljive ili izraza.

OPERACIJE POREĐENJA

Spektrum omogućava sledeće operacije poređenja:

- = jednako
- < manje
- > veće
- <= manje ili jednako
- >= veće ili jednako
- <> različito

Mogu se porediti brojevi ili stringovi, dati neposredno ili kao promenljive ili izrazi

Ako je ishod poređenja tačan, rezultat operacije će biti 1, a ako nije, rezultat će biti 0.

PRIMER:	naredba	rezultat
	PRINT 5 > 3	1
	PRINT 5 < 3	0

Stringovi se porede tako što se porede kodovi prvih karaktera. Ako su jednaki, porede se kodovi drugih karaktera u tim stringovima, ako su i oni jednaki, porede se treći i tako redom.

PRIMER:	naredba	rezultat
	PRINT "aab" > "ab"	1
	PRINT "ah" < "ih"	0

PRIMER: ispisuju se rezultati svih vrsta poređenja dva broja:

```

10 INPUT "x="; x, "y="; y
20 PRINT x=y' x<y' x>y' x<=y' x>=y
   ' x<>y

```

PRIMER: Neposrednom upotrebom poređenja se omogućava pravljenje kraćih i bržih programa

```

10 FOR n=0 TO 25
20 PRINT AT (n>15)*(n-15), n; "+"
   "
30 NEXT n

```

Poređenja se vrlo često koriste kao uslov u naredbi IF THEN.

LOGIČKE OPERACIJE

Logičke operacije se vrše nad jednim ili dva argumenta, koji mogu biti dati u obliku promenljivih ili izraza.

NOT x, Operacija negacije obavlja se nad jednim argumentom.

Ako je on 0 rezultat operacije je 1, a ako je argument različit od 0 rezultat je 0.

```

PRIMER: 10 INPUT a
         20 PRINT NOT a: GO TO 10

```

x AND y, Operacija logičkog množenja (logičko I). Prvi argument je broj ili string, a drugi je uvek broj.

Prvi argument je broj:

$x \text{ AND } y = x$ ako je $y < > 0$

$x \text{ AND } y = 0$ ako je $y = 0$

Prvi argument je string:

$x\$ \text{ AND } y = x\$$ ako je $y < > 0$

$x\$ \text{ AND } y = ""$ (prazan string) ako je $y = 0$

PRIMER: 10 FOR b=-5 TO 5
20 PRINT 299792 AND b
30 NEXT b

PRIMER: 10 FOR b=-5 TO 5
20 PRINT "MNOZENJE" AND b
30 NEXT b

$x \text{ OR } y$. Operacija logičkog sabiranja (logičko ILI). Izvršava se nad dva brojna argumenta

$x \text{ OR } y = 1$ ako je $y < > 0$

$x \text{ OR } y = 0$ ako je $y = 0$

PRIMER: 10 FOR b=-5 TO 5
20 PRINT 299792 OR b
30 NEXT b

PRIORITETI FUNKCIJA I OPERACIJA

Funkcije i operacije se obavljaju prema prioritetu, prvo one sa višim, a zatim one sa nižim prioritetom.

Prioritet operacije

najviši	1	formiranje indeksa i podstringova
	2	sve funkcije sem NOT i predznak minus
	3	stepenovanje
	4	predznak minus
	5	množenje i deljenje
	6	sabiranje i oduzimanje
	7	relacije ($=$, $>$, $<$, $>=$, $<=$, $<>$)
	8	NOT
	9	AND
najniži	10	OR

RND

RND se koristi za dobijanje slučajnog broja koji se nalazi u opsegu od 0 do 1 (1 nije obuhvaćen).

Primena slučajnih brojeva je široka, od raznih naučnih disciplina, do igara.

PRIMER:
 10 FOR n=1 TO 10
 20 PRINT RND
 30 NEXT n

U ovom primeru se ispisuje deset slučajnih brojeva.

Pomoću **RND** se ne dobijaju pravi slučajni brojevi već tzv. pseudoslučajni brojevi. Oni čine niz od 65536 različitih brojeva koji počinju da se ponavljaju posle 65536 brojeva. Izračunavaju se na osnovu izraza.

$$(75 * (n + 1) - 1) / 65536$$

n je vrednost prethodnog slučajnog broja.

Početna vrednost n je vrednost promenljive **SEED** koja se postavlja naredbom **RANDOMIZE**.

PRIMER: Na sledeći način se može dobiti 5 slučajnih celih brojeva u opsegu od 1 do 36, što odgovara izvlačenju brojeva u igri LOTO.

```
10 FOR n=1 TO 5
20 PRINT 1+INT (36*RND)
30 NEXT n
```

RANDOMIZE n

Broj n koji se navede iza naredbe **RANDOMIZE** se koristi kada se sledeći put pomoću **RND** izračunava slučajni broj. n može da bude u opsegu od 0 do 65535. Može biti zadat i u obliku promenljive ili izraza, a ako nije ceo broj, zaokružuje se.

Ova naredba svoju ulogu ostvaruje tako što sistemskoj promenljivoj **SEED** dodeljuje vrednost n. Ako je n nula ili se iza **RANDOMIZE** ne stavlja nikakav broj, promenljivoj **SEED** će biti dodeljena vrednost sistemske promenljive **FRAMES**, a ona je jednaka broju poluslika koje su prikazane na ekranu od trenutka uključanja računara.

BIN

BIN omogućava unošenje brojeva u binarnom obliku.

PRIMER:

```
10 LET a= BIN 10110
20 PRINT a
```

U liniji 10 promenljivoj **a** dodeljuje se vrednost 22 decimalno (10110 binarno), a naredbom u liniji 20 ta vrednost će biti ispisana na ekranu.

Uneti binarni broj može imati maksimalno 16 bita. To znači da na ovaj način mogu da se unose vrednosti od 0 do 65535 (samo celi brojevi).

DEF FN

U programu se neki izraz može ponavljati na više mesta. U tom slučaju je pogodno definisati funkciju, kojoj se dodeljuje vrednost tog izraza. Tada je dovoljno da se umesto izraza navedu ime funkcije i njeni argumenti.

Naredba **DEF FN** služi za definisanje novih funkcija. Njen opšti oblik je:

DEF FN $a(b_1, \dots, b_n) = \text{izraz}$

a je ime funkcije, a b_1 do b_n su imena promenljivih koje su argumenti funkcije i nalaze se u zagradama. I kada nema argumenata, zagrade moraju da postoje. Sa desne strane znaka jednakosti navodi se željeni izraz. Ime funkcije može biti samo jedno slovo. Između velikog i malog slova ne pravi se razlika. Dozvoljeni su i karakteri boje i karakteri praznog prostora. Imena argumenata mogu takođe imati samo jedno slovo. Broj argumenata nije ograničen.

Funkcija i argumenti mogu biti brojne i string promenljive.

PRIMER: Definisanje brojne funkcije čiji je jedan argument brojna, a drugi string promenljiva.

DEF FN $a(x, y\$) = x * \text{LEN } y\$$

PRIMER: Definisanje string funkcije, koja ima dva brojna i jedan string argument

10 **DEF FN** $b\$(z, w, j\$) = \text{CHR\$ } z + \text{ST R\$ } w + j\$$

Naredba **DEF FN** se može postaviti bilo gde u programu. Ona se izvršava tek kada se izvršava naredba **FN**. Poželjno je da se kod dužih programa postavi bliže početku programa radi bržeg izvršavanja.

FN

Nalaženje vrednosti funkcije definisane naredbom **DEF FN** se ostvaruje naredbom **FN**. Iza nje sledi ime funkcije i argumenti, koji se nalaze u zagradama. Argumenti mogu biti dati kao brojevi, odnosno stringovi, ili kao brojne ili string promenljive ili izrazi.

```

PRIMER:  10 DEF FN a(x,y$)=x*LEN y$
          20 DEF FN b$(w,j$,z)=STR$ w+j$
          +CHR$ z
          30 PRINT FN a(10,"abc")
          40 PRINT FN b$(RND," mikro ",6
          5)

```

```

PRIMER:  10 LET b=3
          20 LET c=4
          30 DEF FN a(b,c)=b*c
          40 DEF FN g()=b*c
          50 PRINT FN a(5,6)
          60 PRINT FN g()

```

U liniji 30 je zadata funkcija a čiji su argumenti b i c, a u liniji 40 funkcija g bez argumenata. Obe funkcije su potpuno iste, ali se pri izračunavanju prve koriste vrednosti promenljivih b i c koje su zadate kao argumenti (5 i 6), a prilikom izračunavanja druge se koriste vrednosti promenljivih koje su definisane u programu (3 i 4).

RAD SA STRINGOVIMA

Sabiranje stringova (+)

Stringovi se mogu sabirati tako što se između njih postavi operator +.

PRIMER:	naredba	rezultat
	PRINT "ab" + "c2E"	abc2E

Umesto stringova se mogu koristiti string promenljive i izrazi. Važno je uočiti da u slučaju zamene mesta stringova rezultat nije isti.

```

PRIMER:  10 LET a$="BEO": LET b$="GRAD"
          20 PRINT a$+b$,b$+a$

```

Podstringovi

Podstring je deo stringa. Dobija se tako što se izostave neki početni i/ili neki krajnji karakteri stringa na sledeći način:

string (a TO b)

a je broj mesta u stringu onog karaktera koji se uzima kao prvi karakter podstringa, a b poslednjeg karaktera podstringa. Broj mesta prvog karaktera u stringu je 1.

PRIMER:	naredba	rezultat
	PRINT "abc123" (3 TO 5)	c12

String c12 je podstring stringa abc123.

Brojevi prvog i poslednjeg karaktera podstringa mogu biti dati kao promenljive ili izrazi. Ako vrednosti nisu cele, biće zaokružene. U slučaju da su zadati brojevi manji od 1 ili veći od broja karaktera u stringu, javiće se greška sa izveštajem **3 Subscript wrong** (pogrešan indeks).

```
PRIMER: 10 LET a$="abcdef"
        20 PRINT "a$",a$
        30 FOR n=1 TO 6: FOR m=n TO 6
        40 PRINT "a$(";n;" TO ";m;"",
a$(n TO m)
        50 NEXT m: NEXT n
```

Ako se ne navede broj mesta prvog karaktera podstringa, smatraće se da je to prvi karakter stringa. Isto tako, ako se ne navede broj mesta poslednjeg karaktera podstringa, smatraće se da je to poslednji karakter stringa.

```
PRIMER: 10 PRINT "qwerty" ( TO 3)
        20 PRINT "qwerty" (2 TO )
```

CHR\$ n

Svakom Spektrumovom karakteru (slovo, broj, znak, kontrolni karakter, ime naredbe) je pridodat jedan broj koji se naziva kôd karaktera (dati su u dodatku).

Naredbom **CHR\$** se dobija karakter čiji je kôd zadati broj n.

PRIMER: kôd slova A je 65 pa je rezultat naredbe **PRINT CHR\$ 65** slovo A.

Broj može biti zadat i kao promenljiva ili brojni izraz, a ako nije ceo broj, biće zaokružen.

PRIMER: Pomoću sledećeg programa se prikazuju karakteri čiji su kodovi između 32 i 255.

```

10 FOR n=32 TO 255
20 PRINT CHR$ n;
30 NEXT n

```

Kodovi od 6 do 23 pripadaju kontrolnim karakterima. Oni se mogu koristiti i pomoću naredbe **CHR\$** mada se isto može postići i na pogodnije načine.

PRIMER: **CHR\$ 8** će mesto na kome se ispisuje pomeriti u levo.

```

10 PRINT AT 5,5;"↑";CHR$ 8; OV
ER 1;"_"; OVER 1

```

Znaci ↑ i _ se ispisuju jedan preko drugog.

PRIMER: **CHR\$ 16** menja boju zapisa na ekranu (INK).

```

10 PRINT "NOVI";CHR$ 16;CHR$ 3
;" SAD"

```

Boja zapisa se menja u purpurnu (broj 3).

CODE n\$

Ovom naredbom se nalazi brojna vrednost – kôd prvog karaktera naznačenog stringa. Ako je string prazan, tj. bez ijednog karaktera, kôd koji se dobija je 0.

PRIMER:	naredba	rezultat
	PRINT CODE "A"	65
	PRINT CODE ""	0

String može biti dat u obliku promenljive ili izraza. Može se reći da ova naredba ima inverzan efekat od naredbe

CHR\$. Dok se pomoću **CHR\$** prevodi brojna vrednost u karakter, **CODE** prevodi karakter u brojnu vrednost.

LEN x\$

Pomoću **LEN** se dobija broj karaktera u stringu koji je naveden iza naredbe.

PRIMER:	naredba	rezultat
	PRINT LEN	3
	"abc"	

String može biti dat u obliku promenljive ili izraza.

PRIMER:

```

10 INPUT "Upisite vase puno im
e i prezime", a$
20 FOR n=1 TO LEN a$
30 PRINT a$( TO n)
40 NEXT n

```

STR\$ n

Naredba **STR\$** prevodi broj naveden iza nje u string čiji su karakteri cifre toga broja.

PRIMER:

naredba	rezultat
PRINT STR\$ 67	67
ovo je broj	ovo je string

PRIMER:

```

10 LET a$=STR$ 12
20 PRINT a$
30 LET b$=STR$ (104+2.31)
40 PRINT b$
50 PRINT a$+b$

```

VAL n\$

Naredba **VAL** prevodi string (n\$), čiji su karakteri brojevi, u odgovarajući brojnu vrednost.

PRIMER:

naredba	rezultat
PRINT VAL "2+3.1"	5.1

String može biti dat i u obliku promenljive ili izraza.

PRIMER:

```

10 LET a$="132313"
20 PRINT VAL a$

```

VAL\$ x\$

Naredbom **VAL\$** se prevodi string u string. U naredbi **VAL** argument se, unutar navodnika, tretira kao broj, a u **VAL\$** kao string, što nameće upotrebu dodatnog para navodnika za označavanje početka i kraja stringa.

PRIMER:	naredba	rezultat
	PRINT VAL\$	2 + 3.1
	""2 + 3.1""	

String argument se može dati kao promenljiva ili izraz.

```
PRIMER: 10 LET a$="xyz78"
        20 PRINT VAL$ "a$"
```

USR string

Spektrum pruža mogućnost da korisnik sam definiše 21 karakter. Svaki od njih je pridružen jednom tasteru od A do U i svakome je dodeljeno osam bajta u memoriji pomoću kojih je on definisan. Ti bajti čine oblast u memoriji koja je rezervisana za grafiku (karakter) definisanu korisnikom (engl. user defined graphic – UDG).

Pomoću **USR**, iza koga je i pod navodnicima jedno slovo od A do U, dobija se adresa prvog od osam bajta koji pripadaju karakteru definisanom uz taster sa tim slovom.

PRIMER:	naredba	rezultat
	PRINT USR "a"	32600 (16K Spektrum)
		65368 (48K Spektrum)

Dobijeni rezultat je adresa prvog od osam bajta kojim se definiše karakter uz taster **a**. Adresa drugog bajta je **USR "a" + 1**, trećeg **USR "a" + 2** i poslednjeg **USR "a" + 7**. Adresa **USR "a" + 8** je jednaka adresi **USR "b"**.

Ne pravi se razlika između velikih i malih slova. String iza **USR** se može dati i u obliku promenljive ili izraza, ali može sadržati samo jedno slovo.

NAČIN DEFINISANJA KARAKTERA

Definišaćemo karakter u obliku grčkog slova μ koje će se javljati pritiskom na taster M.

U polju od 8x8 tačaka odrediće se one koje treba da budu zatamnjene.

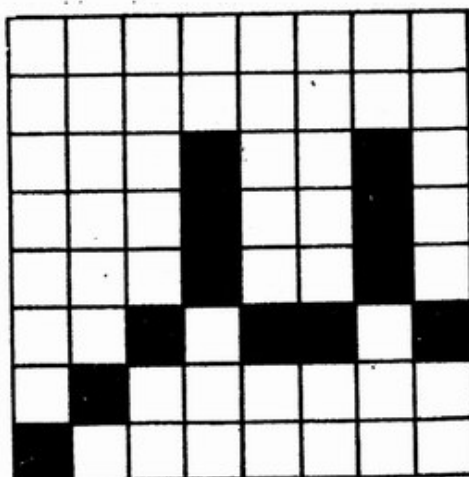
Bit koji odgovara tački koja je zatamnjena treba da bude 1. Prvi bajt odgovara gornjem redu tačaka, a poslednji (bajt 8) donjem redu tačaka.

Na odgovarajuće adrese u memoriji se upisuju potrebni bajti. U ovom slučaju oni će biti navedeni u binarnom obliku.

```

10 FOR n=USR "m" TO USR "m"+7
20 READ a
30 POKE n,a
40 NEXT n
100 DATA BIN 000000000
110 DATA BIN 000000000
120 DATA BIN 00010010
130 DATA BIN 00010010
140 DATA BIN 00010010
150 DATA BIN 00101101
160 DATA BIN 010000000
170 DATA BIN 100000000

```

Slika 3-2 Karakter slova μ

Izvršavanjem ovog programa karakter je definisan. Na ekranu će biti prikazan pritiskom tastera M dok je pokazivač u G obliku.

PEEK n

Pomoću **PEEK** se može očitati sadržaj memorijske lokacije čija je adresa n. Zadana adresa (n) mora biti u opsegu od 0 do 65535. Ako nije naveden ceo broj, vrši se zaokruživanje. Adresa se može dati i u obliku izraza ili kao promenljiva.

Pošto se na svakoj memorijskoj lokaciji nalazi jedan bajt, njen sadržaj će uvek biti broj od 0 do 255.

PRIMER: 10 PRINT PEEK 23756

Pri izvršavanju ove linije ispisuje se broj 10, što je sadržaj memorijske lokacije sa adresom 23756. U njoj se nalazi broj upravo te programske linije (bajta manje težine).

POKE n,m

Naredbom **POKE** se u memorijsku lokaciju sa adresom n upisuje broj m. Adresa (n) može biti u opsegu od 0 do 65535. Vrednost koja se upisuje (m) mora biti između -255 i 255. Kada je dat negativni broj, upisuje se zbir između 256 i tog broja (npr. za $m = -2$ upisaće se 254).

I za adresu i za sadržaj koji se upisuje važi da će biti zaokruženi ako nisu celi brojevi i da se mogu dati kao promenljive ili brojni izrazi.

PRIMER: 5 POKE 23756,0

Izvršavajući ovu liniju izmenićemo njen broj, jer se na adresi 23756 nalazi upisan broj te linije.

USR broj

Pomoću naredbe **USR**, iza koje je naveden broj, otpočinje izvršavanje mašinskog programa od memorijske lokacije čija je adresa jednaka tom broju.

PRIMER: 10 FOR n=1 TO 700
              20 PRINT "+";: NEXT n

U toku izvršavanja ovog programa ispisuje se po ekranu znak +. Program treba prekinuti (**BREAK**) i zatim dati direktnu naredbu **RANDOMIZE USR 7775**. Tada će se izvršiti mašinski program u ROM-u, čija je prva naredba na adresi 7775. On ostvaruje naredbu **CONTINUE**, pa će se prekinuti program nastaviti (nastaviće se ispisivanje znaka +).

PRIMER: Mikroprocesor posle uključivanja počinje da izvršava mašinski program koji počinje na adresi 0. Izvršavanjem naredbe **PRINT USR 0** dobićemo isti efekat kao posle uključivanja.

Broj koji se navodi mora biti između 0 i 65535. Može biti dat u obliku promenljive ili izraza, a ako nije ceo broj, zaokružuje se na najbližu celobrojnu vrednost.

USR n se ne može upotrebljavati samostalno, pa se koristi najčešće pomoću **PRINT USR n** i **RANDOMIZE USR n**.

Kada se za izvršavanje mašinskog programa upotrebljava **USR**, nakon njegovog završetka se dobija sadržaj registar para BC (poglavlje 5).

Ovo je jedna od najsnažnijih naredbi bejzika jer omogućava korišćenje velikih mogućnosti mašinskih programa.

CLEAR n.

Ova naredba briše sve promenljive oslobađajući prostor u memoriji. Ima i efekat **RESTORE** naredbe, briše sadržaj ekrana kao **CLS**, a **PLOT** poziciju postavlja u donji-levi ugao ekrana. Takođe briše i **GO SUB** stek iz memorije.

Ako se iza **CLEAR** navede broj n , sistemskoj promenljivoj **RAMTOP** će se dodeliti ta vrednost. Broj n se može dati u obliku promenljive ili izraza. U slučaju da broj n nije ceo, zaokružiće se na najbližu celobrojnu vrednost.

IN x

Ovom naredbom se čita podatak sa ulazne periferne jedinice čija je adresa x . Slična je naredbi **PEEK** x kojom se čita sadržaj memorijske lokacije čije je adresa x . x može biti broj od 0 do 65535. Moguće je zadati ga i u obliku promenljive ili brojnog izraza, a ako nije ceo, zaokružuje se na najbližu celobrojnu vrednost. Pošto je dobijeni podatak jedan bajt, rezultat ove naredbe može imati vrednost od 0 do 255.

PRIMER: 10 PRINT AT 5,5; IN 254: GO TO
              10

Ovo je beskonačna petlja u kojoj se neprestano čita i ispisuje podatak sa ulazne jedinice čija je adresa 254. Biti B0 do B4 učitanoj bajta nose informaciju o stanju tastature, a bit B6 o stanju na ulazu sa kasetofona (EAR). Pritiskanjem tastera, dok se ovaj program izvršava, menjaće se broj koji se prikazuje na ekranu.

OUT x,y

Ova naredba upisuje u izlaznu jedinicu sa adresom x , podatak y . Slična je naredbi **POKE** x,y kojom se u memorijsku lokaciju sa adresom x upisuje podatak y . Broj x (adresa) može imati vrednost u opsegu od 0 do 65535, a broj y (podatak) u opsegu od 0 do 255 (jedan bajt). Oba broja mogu biti data i u obliku promenljivih i izraza, a u slučaju da nisu celi, zaokružuju se na najbliži ceo broj.

U sledećim primerima će se koristiti izlazna jedinica čija je adresa 254. Njeni biti B0, B1 i B2 određuju boju obodnog dela slike, bit B3 određuje stanje na izlazu za kasetofon (MIC) a bit B4 utiče na rad zvučnika.

PRIMER: 10 FOR $n=0$ TO 7
              20 OUT 254, n
              30 PAUSE 2

```
40 NEXT n
50 GO TO 10
```

Ovim programom se u intervalima vremena odrednom naredbom **PAUSE** menja boja obodnog dela ekrana tako što se na izlaznu jedinicu sa adresom 254 šalju brojevi od 0 do 7.

```
PRIMER: 10 OUT 254,16
         20 OUT 254,0
         30 GO TO 10
```

Pomoću ovakvog programa se menja stanje na zvučniku menjajući bit B4 na izlaznoj jedinici sa adresom 254. Od brzine izvršavanja programa zavisi visina tona.

BOJE NA SPEKTRUMU

Spektrum može da na ekranu prikaže ukupno 8 boja, uključujući crnu i belu. Svaka od boja je predstavljena odgovarajućim brojem. Iznad tastera sa brojevima su naznačene boje.

0 crna	4 zelena
1 plava	5 svetloplava
2 crvena	6 žuta
3 magenta	7 bela
(purpurna)	

Slika na ekranu se sastoji od 24 reda i 32 kolone što čini ukupno 768 elementarnih polja. U jedno polje se može upisati jedan od znakova, tj. jedan karakter.

Svaki karakter se sastoji od 8×8 tačaka (videti 3-6). Tačke koje se ispisuju formiraju zapis (**INK**) koji je obično (ako nije drugačije naznačeno) crne boje. Ostale tačke se ne ispisuju ostavljajući osnovu (**PAPER**) u beloj boji.

I zapis i osnova mogu imati boju koju zahteva korisnik. Unutar jednog od 768 polja mogu postojati samo dve boje. Jedna odgovara boji zapisa, a druga boji osnove.

INK n

Naredba za zadavanje boje zapisa.

PRIMER: 10 PRINT "A"; INK 4; "B"

Sa **INK 4** je određena zelena boja slova B. Naredba takođe omogućuje i zadavanje boje zapisa na celom ekranu (sa izuzetkom editorskih linija).

PRIMER: 10 INK 5: CIRCLE 127,87,87

Svaki naredni zapis na ekranu će biti svetloplave (**INK5**) boje, sve, do izvršenja naredbe koja će postaviti novu boju.

Dozvoljene vrednosti za broj n koji određuje boju su od 0 do 9. Sa vrednostima od 0 do 7 se dobijaju navedene boje. Za vrednost 8 boja zapisa će biti ona koja je ranije bila definisana.

PRIMER: 10 PRINT AT 10,10; INK 2;"A";
              INK 5;"B"
              20 PAUSE 0
              30 PRINT AT 10,10; INK 8;"C";"
              D"

U ovom programu se linijom 10 ispisuje slovo A crvene i slovo B svetloplave boje. U liniji 20 se čeka pritisak na bilo koji taster. Nakon toga linijom 30 se ispisuju slova C i D sa bojama koje su bile ranije definisane za polja u kojima se ispisuju.

Vrednost 9 navedena iza naredbe **INK** omogućuje kontrastno ispisivanje. Na osnovama tamnih boja (0-3) zapis će biti beo (7), a na osnovama svetlih boja (4-7) biće crn (0).

PRIMER: 10 FOR n=0 TO 7: PRINT INK 9;
              PAPER n;"A"; NEXT n

Vrednost boje može biti zadata u obliku promenljive ili izraza. Ako vrednost nije cela, zaokružuje se na najbližu celobrojnu. U slučaju nedozvoljenih vrednosti pojaviće se izveštaj o grešci **K Invalid color** (nedozvoljena boja).

PAPER n

Naredba za zadavanje boje osnove. Važi sve izneseno za naredbu boje zapisa (**INK n**) samo što se ovde primenjuje za osnovu.

To znači da je u sva četiri prethodna primera potrebno zameniti naredbu **INK** naredbom **PAPER**, a u četvrtom primeru umesto naredbe **PAPER** treba staviti naredbu **INK**.

Izuzetak je zadavanje boje osnove celog ekrana. Tada je iza naredbe boje osnove potrebno upotrebiti naredbu brisanja sadržaja ekrana **CLS**. To znači da drugi primer za prethodnu naredbu glasi:

```
10 PAPER 5: CLS : CIRCLE 127,8
7,87
```

BORDER n

Obodnom delu slike se može dati jedna od osam boja. Potrebno je iza naredbe **BORDER** navesti broj koji odgovara željenoj boji. Taj broj može biti zadat i u obliku promenljive ili izraza, a ako nije ceo, zaokružuje se.

```
PRIMER: 10 FOR n=7 TO 0 STEP -1: PAUSE
20: BORDER n: NEXT n
20 GO TO 10
```

Obodni deo slike redom dobija sve boje.

```
PRIMER: 10 BORDER 0: BORDER 1: BORDER
2: BORDER 3: BORDER 4: BORDER 5:
BORDER 6: BORDER 7: PAUSE 1: GO
TO 10
```

Ovaj program boji obodni deo slike svim bojama odjednom.

BRIGHT n

Naredba za zadavanje osvetljenosti.

```
PRIMER: 10 PRINT "A"; BRIGHT 1;"B"
```

Naredbom **BRIGHT 1** polje karaktera B je ispisano povećanom osvetljenošću.

Vrednost 1 navedena iza **BRIGHT** definiše povećanu osvetljenost, a vrednost nula definiše normalnu osvetljenost. Dozvoljena je još vrednost 8, koja (isto kao u slučaju naredbi **INK 8** i **PAPER 8**) omogućava da novo ispisivanje bude isto kao prethodno.

Naredba osvetljenosti se može upotrebiti i za postavljanje povećane osvetljenosti celog ekrana (bez okvira).

PRIMER: 10 BRIGHT 1: PRINT "Osvetljeno
              st"

Izvršavanjem primera poruka "Osvetljenost" će se ispisati u povećanoj osvetljenosti. Nakon toga pritiskom na taster **ENTER**, ceo ekran će preći u povećanu osvetljenost, što ukazuje na isti mehanizam definisanja celog ekrana, kao u slučaju naredbe **PAPER**. Potrebno je nakon naredbe **BRIGHT 1** upotrebiti **CLS** naredbu. Vraćanje u normalnu osvetljenost celog ekrana može se postići naredbom **BRIGHT 0** uz dva pritiska na taster **ENTER**.

Vrednosti osvetljenosti se mogu dati i izrazima i promenljivama.

FLASH n

Ovom naredbom se omogućava da pojedini karakteri, ili cela slika trepti. Ako je $n=1$ javlja se treptanje, tako što osnova i zapis u kratkim vremenskim intervalima međusobno zamenjuju boje. Ako je $n=0$, treptanja nema, a ako je $n=8$, zadržava se prethodno postavljeno stanje za karakter na tom mestu.

PRIMER: 10 PRINT "aaaaaaaaaa"
              20 PRINT AT 0,2; FLASH 1:"FFFF"
              "
              30 PAUSE 0
              40 PRINT AT 0,4; FLASH 8:"8888"
              "

Ispisuju se slova a koja ne trpte, a zatim slova F koja trepte. Posle pritiska na bilo koji taster ispisuju se osmice, dve trepte, a dve ne trepte, jer je tako ranije definisano za mesta na kojima su ispisane. Naredba **FLASH** se primenjuje na isti način kao i naredba **BRIGHT**.

INVERSE n

Ovom naredbom se mogu međusobno zameniti boje zapisa i osnove. Ako je broj naveden iza **INVERSE** jednak jedinici, boje zapisa i osnove se zamenjuju, a ako je iza **INVERSE** navedena nula, boje će biti onakve kakve su ranije definisane.

PRIMER: 10 PRINT PAPER 6; INK 3; "AAAA
               AAA" ' ' INVERSE 1; "BBBBBBBB"

Slova A će biti ispisana purpurnom (magenta) bojom na žutoj osnovi, a slova B, za koja je zadata naredba **INVERSE 1**, biće ispisana žutom bojom na purpurnoj osnovi.

Boje osnove i zapisa mogu biti međusobno zamenjene i na celom ekranu izvršavanjem naredbe **INVERSE 1**, direktno ili programski. Pomoću naredbe **INVERSE 0** vraća se u prethodno stanje.

Jedine dozvoljene vrednosti za n su 0 i 1. Mogu se dati i u obliku promenljivih ili izraza, a ako nisu celi brojevi, biće zaokruženi na najbliži ceo.

OVER n

Naredbom **OVER** se, ako je iza nje naveden broj 1, omogućava ispisivanje novog karaktera preko starog, ali tako da se zapis gubi u tačkama u kojima zapis postoji i u starom i u novom karakteru. Ako je navedena nula, prilikom ispisivanja novog karaktera, stari, koji se nalazio na tom mestu, potpuno se briše.

PRIMER: 10 PRINT AT 10,15; "A"
               20 PAUSE 0
               30 PRINT AT 10,15; OVER 1; "O"

Nakon ispisivanja slova A, pritiskom na taster će se izvršiti naredbe u liniji 30 pomoću kojih će se slovo O ispisati preko A. Zapis će postojati samo u onim tačkama u kojima zapis postoji kod samo jednog (ali ne i oba) karaktera.

Prilikom ispisivanja novog karaktera korisno je upotrebiti kontrolni karakter **CHR\$ 8**, pomoću koga se pokazivač pomera u levo.

PRIMER: 10 OVER 1
               20 PRINT " _ "; CHR\$ 8; "I"
               30 OVER 0

DIREKTNO ZADAVANJE BOJE

Boja, osvetljenost i treperenje se mogu kontrolisati i direktno preko tastature, a ne samo naredbama. Željene promene se dobija-

SHIFT		1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ø
K, L ili C	SYMBOL	!	@	#	\$	%	,	&	(	)	—
	CAPS	EDIT	CAPS LOCK	TRUE VIDEO	INVERSE VIDEO					RAD SA GRAFI KOM	DELETE
G										PREKID RADA SA GRAFI KOM	DELETE
	SYMBOL ILI CAPS									DELETE	DELETE
E		plava osnova	crvena osnova	magenta osnova	zelena osnova	svetlo plava osnova	žuta osnova	bela osnova	normalna osvetljenje most	pojačan osvetljaj	crna osnova
	SYMBOL	DEF FN	FN	LINE	OPEN #	CLOSE #	MOVE	ERASE	POINT	CAT	FORMAT
	CAPS	plavi zapis	crveni zapis	magenta zapis	zeleni zapis	svetlo plavi zapis	žuti zapis	beli zapis	isključ treptanje	uključ treptanje	crni zapis

Tabela 3-1 Upotreba gornjeg reda tastera

ju pritiskom na jedan od tastera gornjeg reda kada je pokazivač E. Pri tom je u nekim slučajevima potrebno držati pritisnut i **CAPS SHIFT**.

U sledećoj tabeli su prikazani načini direktne kontrole boja i druge funkcije gornjeg reda tastera.

PLOT x, y

Ovom naredbom se na mestu sa koordinatama x i y crta tačka. Koordinatni početak je donji levi ugao gornjeg dela ekrana.

PRIMER: **10 PLOT 0,0**

Na ovaj način se dobija tačka u koordinatnom početku.

Ukupan broj tačaka gornjeg dela ekrana, na kome može da se crta pomoću naredbe **PLOT**, je 256×176 . x osa (prvi broj) je orijentisana na desno, a y osa (drugi broj) na gore. Koordinate gornjeg desnog ugla su $x = 255$, $y = 175$, što se može proveriti naredbom:

10 PLOT 255,175

Argumenti naredbe **PLOT**, tj. koordinate, mogu biti date i kao promenljive ili izrazi.

PRIMER: **10 FOR n=0 TO 100**
               20 PLOT n,n*n/100
               30 NEXT n

Pomoću ovog programa se crta deo funkcije $n^2/100$.

Iza naredbe **PLOT**, ispred koordinata, može se navesti naredba **INVERSE** 1. Na ovaj način se nacrtane tačke mogu brisati.

PRIMER: **10 PLOT 100,100: PAUSE 0**
               20 PLOT INVERSE 1;100,100
               30 PAUSE 0

Prvom naredbom **PLOT** se na koordinatama 100,100, crta tačka, a posle pritiskanja bilo kog tastera, ta tačka se briše pomoću naredbe **PLOT** u liniji 20.

Iza naredbe **PLOT** je moguće upotrebiti i naredbu **OVER 1**, pomoću koje se na nekom mestu može nacrtati tačka, ako tu nema zapisa, a ako tačka već postoji, biće izbrisana.

```
PRIMER:      10 FOR n=0 TO 200
              20 PLOT OVER 1;n,n/2
              30 NEXT n
```

Ovim programom će biti nacrtana linija. Ako se ponovo izvrši direktnom naredbom **GO TO 10**, ova linija će biti izbrisana.

DRAW x,y,l

Pomoću naredbe **DRAW** iza koje su navedena dva broja (x i y) crta se prava linija između poslednje nacrtane tačke i tačke koja u odnosu na nju ima koordinate x i y. Koordinata x je orijentisana na desno, a koordinata y na gore.

```
PRIMER.      10 PLOT 100,20: DRAW 150,50
              20 PAUSE 0
              30 DRAW -10,100: DRAW -140,-60
```

U ovom primeru prvo se crta početna tačka na koordinatama $x = 100$ i $y = 20$, a zatim se povlači linija do tačke sa koordinatama $x = 250$ i $y = 70$ (150, 50 u odnosu na početnu tačku). Nakon pritiska bilo kog tastera biće nacrtane još dve linije. Koordinate su zadate u odnosu na poslednje nacrtane tačke.

U slučaju da na ekranu nije nacrtana nijedna tačka, početna tačka je koordinatni početak (donji levi ugao gornjeg dela ekrana)

PRIMER Izvršiti program iz gornjeg primera kada je u liniji 10 izostavljena naredba **PLOT 100,20**.

Vrednosti koordinata se mogu zadati kao promenljive ili izrazi, a ako nisu celi brojevi, zaokružuju se na cele.

```
PRIMER:      10 FOR n=0 TO 255 STEP 3
              20 PLOT 0,0: DRAW n,175
              30 NEXT n
              40 FOR n=0 TO -255 STEP -3
```

```
50 PLOT 255,175: DRAW n,-175
60 NEXT n
```

Naredbom **DRAW** iza koje su navedena tri broja crtaju se kružni lukovi. Luk počinje u tački koja je poslednja nacrtana, a završava se u onoj koja je koordinatama x i y data u odnosu na početnu. Treći navedeni broj, l , predstavlja, ugao kružnog isečka koji odgovara tom luku i dat je u radijanima. Ako je l pozitivan broj, luk će se iscrtati u smeru obrnutom od smera kazaljke na satu, a ako je negativan, biće iscrtan u smeru kretanja kazaljke na satu.

```
PRIMER: 10 PLOT 10,30: DRAW 100,80,PI:
        DRAW 100,50,PI
        20 DRAW -150,-60,-PI: DRAW -40
        ,30,PI/2
```

Naredbama u liniji 10 se jedan za drugim crtaju dva luka (polukruga zbog zadatih PI radijana) u smeru suprotnom od kretanja kazaljke na satu, zatim naredbama u liniji 20 jedan luk u smeru kretanja kazaljke na satu i na kraju četvrtina kruga ($PI/2$) u smeru suprotnom od kretanja kazaljke na satu.

Naredba **DRAW**, kao i naredba **PLOT**, dozvoljava upotrebu naredbi **INVERSE 1** i **OVER 1**. Efekat njihove primene je isti kao kod naredbe **PLOT**.

```
PRIMER: 10 PLOT 0,50: DRAW OVER 1;150
        ,80,PI: GO TO 10
```

CIRCLE x,y,r

Ovom naredbom se crta kružnica. x i y su koordinate centra kružnice, a r je njen poluprečnik. Koordinatni sistem je isti kao kod naredbe **PLOT**. Argumenti (x , y i r) mogu biti dati i kao promenljive ili izrazi.

```
PRIMER: 10 FOR r=20 TO 80 STEP 8
        20 CIRCLE r,85,r
        30 CIRCLE 254-r,85,r
        40 NEXT r
```

I u ovoj naredbi se mogu upotrebiti naredbe **INVERSE 1** i **OVER 1**.

POINT (x,y)

Rezultat ove funkcije je 1 ako se na koordinatama x, y nalazi tačka boje zapisa (**INK**). Ukoliko to nije slučaj, tj. tačka je boje osnove, rezultat će biti 0.

Koordinatni sistem je isti kao kod naredbe **PLOT**. x je broj od 0 do 255, a y od 0 do 175. Argumenti (x i y) mogu biti i promenljive i izrazi.

PRIMER: 10 PLOT 60,160
                  20 PRINT POINT (60,160), POINT
                  (61,160)

Rezultat prve naredbe **POINT** je 1 jer na tim koordinatama postoji tačka, a rezultat druge naredbe **POINT** je 0 jer tu nema tačke.

ATTR (x,y)

Pomoću funkcije **ATTR** se dobija vrednost atributa karaktera koji se nalazi u redu x i koloni y (videti organizaciju video memorije i polja atributa).

Vrednost atributa se određuje pomoću izraza:

$$v = z + 8 * o + 64 * s + 128 * t$$

gde su: z – boja zapisa – **INK** (0-7)

o – boja osnove – **PAPER** (0-7)

s – osvetljenost – **BRIGHT** (0-1)

t – treptanje – **FLASH** (0-1)

PRIMER: 10 PRINT AT 10,15; INK 5; PAPE
                  R 0; BRIGHT 1; FLASH 1; "A"
                  20 PRINT ATTR (10,15)

Pomoću linije 10 se u desetom redu i petnaestoj koloni ispisuje slovo A svetlo plave boje, na crnoj osnovi, sa povećanom osvetljenošću i sa treptanjem. Naredbom u liniji 20 se ispisuje vrednost atributa tog karaktera.

SCREEN\$ (x,y)

Upotrebom ove naredbe se dobija karakter koji se nalazi u redu x i koloni y ekrana.

PRIMER: `10 PRINT "ekran": PAUSE 0`
`20 PRINT SCREEN$ (0,3)`

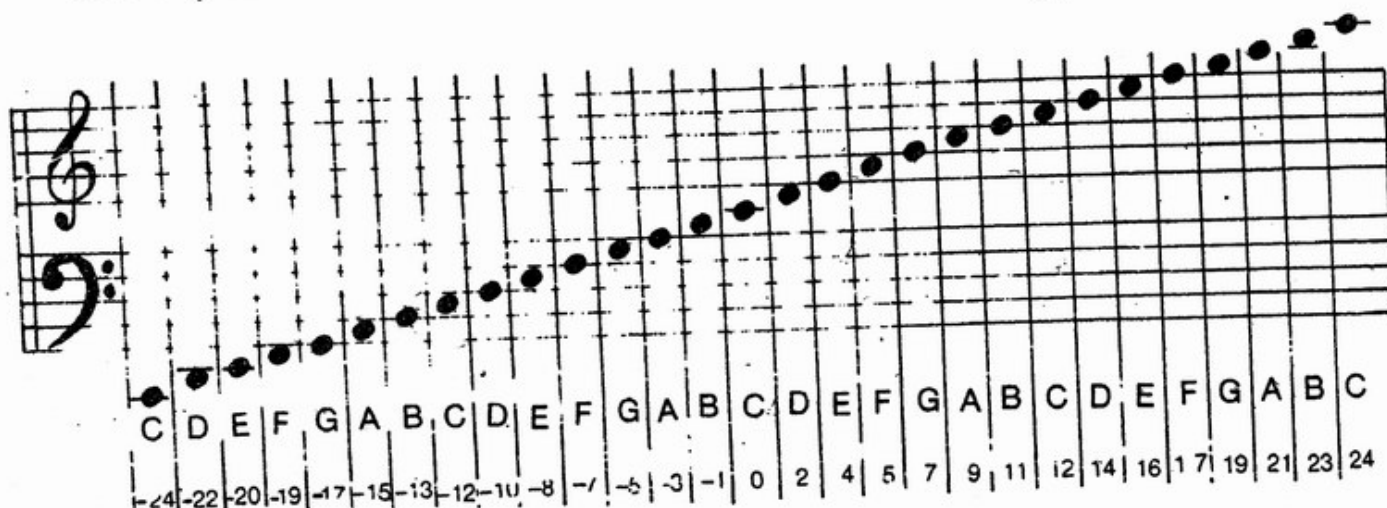
Kao rezultat se dobija karakter k koji se nalazi u nultom redu i trećoj koloni.

U slučaju da traženi karakter ne pripada Spektrumovim karakterima, rezultat će biti prazan string.

Za argumente ove naredbe važi isto što i za argumente iz kontrolnog karaktera **AT**. x je od 0 do 21, a y od 0 do 31.

BEEP t,v

Ovom naredbom se aktivira zvučnik. Prvi broj koji je naveden iza naredbe, t , određuje trajanje tona izraženo u sekundama. Drugi naveden broj, v , određuje visinu tona u polutonovima u odnosu na srednji C ton, a može biti u opsegu od -60 do $+69.8$. Trajanje i visina tona se mogu dati u obliku promenljivih ili izraza. Izvršavanje naredbe **BEEP** se ne može prekinuti.

Slika 3-3 Visina tona u zavisnosti od zadatog broja

PRIMER: **BEEP 1,2**

Upotreba tonova je naišla na najširu primenu u igrama.

PRIMER: Dobijanje zvučnog efekta koji bi mogao da se upotrebi u nekoj od igara.

```
10 FOR n=-30 TO 40 STEP 7
20 BEEP .08,n
30 NEXT n
40 FOR n=50 TO -50 STEP -8
50 BEEP ABS (.005*n),n
60 NEXT n
```

Pritisak na neki od Spektrumovih tastera može biti praćen zvukom ako se u sistemsku promenljivu PIP (23609) ubaci vrednost koja određuje trajanje tog zvuka (početna vrednost je 0).

PRIMER: **POKE 23609, 50**

Posle izvršavanja ove naredbe, pritisak na taster će biti praćen zvukom.

RAD SA KASETOFONOM

Programi i podaci se mogu u cilju kasnijeg korišćenja snimati na magnetnu traku. Po pravilu se za to koristi kaseta odnosno kasetofon.

Snimak se sastoji od dva dela: zaglavlja (engl. header) i bloka sa podacima koji mogu biti bejzik program, promenljive bejzik programa, mašinski program ili bilo kakvi podaci. Ispred zaglavlja se na traci snima ton (engl. leader) visine 1.6 KHz koji traje 5s, a ispred bloka sa podacima se snima isti ton u trajanju od 2s.

U daljem tekstu se upotrebljavaju sledeći termini:

Bajtovi – Mašinski program ili bilo kakvi podaci koji se snimaju na traku. Ovo se ne odnosi na bejzik program i višedimenzionalne promenljive iako su, naravno, i oni zapisani u obliku bajtova.

Ime – Ime dodeljeno snimljenom programu ili podacima. Sa leve i desne strane imena su obavezno znaci navoda. Mora se sastojati od barem jednog karaktera, ali ne može biti duže od 10 karaktera. U protivnom se prilikom upotrebe naredbe **SAVE** javlja greška sa izveštajem **F Invalid file name**, nedozvoljeno ime bloka sa podacima.

Početak – Adresa u memoriji prvog bajta bloka bajtova.

Dužina – Dužina bloka bajtova.

Slovo – Ime višedimenzionalne promenljive. Može biti samo jedno slovo. Iza imena string promenljive obavezan je znak \$.

LOAD

Ovo je naredba kojom se programi i podaci učitavaju sa magnetne trake u memoriju računara. Oblici njene primene su:

LOAD "" Ovom naredbom će se učitati, bez obzira na ime, prvi bejzik program (i njegove promenljive) koji se reprodukuje sa trake. Pri tome će bejzik program koji se nalazio u računaru biti izbrisan. Ako program koji se učitava zauzima više mesta u memoriji nego što ima slobodnog prostora, odmah po učitavanju zaglavljiva će se javiti greška sa izveštajem: **4 Out of memory** (nema dovoljno memorije). Pri tome se program koji se nalazi u računaru ne briše. Posle učitavanja zaglavljiva na ekranu se ispisuje poruka: **Program:** ime.

LOAD "ime" U računar će se učitati samo bejzik program sa navedenim imenom. Ostali programi koji se reprodukuju se neće učitavati, samo će se ispisivati njihova imena.

LOAD ""CODE Učitavanje prvih bajtova koji se reprodukuju sa trake, bez obzira na ime. Smeštaju se od adrese u memoriji koja je zabeležena u zaglavlju. Broj bajtova je takođe zabeležen u zaglavlju. Stari sadržaj dela memorije u koji se smeštaju bajtovi se briše. Posle učitavanja programa na ekranu se ispisuje poruka: **Bytes:** „ime“.

LOAD "ime" CODE Učitavaju se samo oni bajtovi kojima je pri snimanju dodeljeno navedeno ime.

LOAD ""CODE početak Bajtovi se pri učitavanju smeštaju u memoriju od adrese koja je navedena iza naredbe. Broj bajtova koji se učitavaju je zabeležen u zaglavlju. Na primer naredbom **LOAD ""CODE 32109** učitace se naredni blok bajtova i biće smešten u memoriju od adrese 32109.

LOAD ""CODE početak, dužina Važi isto što i za prethodnu naredbu sem što se učitava samo navedeni broj bajtova (dužina), bez obzira na ono što je zapisano u zaglavlju. Ako je navedeni broj bajtova različit od broja bajtova u bloku koji se učitava javlja se greška sa izveštajem **R Tape loading error** (greška pri učitavanju sa trake).

PRIMER: **LOAD ""CODE 42359,12**

Pomoću ove naredbe se učitava sa trake 12 bajtova i smešta u memoriju od adrese 42359.

LOAD ""SCREEN\$. Ova naredba služi za učitavanje sadržaja TV slike. Ekvivalentna je naredbi **LOAD ""CODE 16384,6912**. To znači da se sa trake učitava 6912 bajtova i smešta u memoriju od adrese 16384.

LOAD "" DATA slovo **()** Na ovaj način se učitavaju brojne ili string višedimenzionalne promenljive. Iza slova koje je ime string promenljive mora da stoji karakter \$. Obavezno je stavljanje prikazanih zagrada. Učitavanjem novih, brišu se stare promenljive sa istim imenom. Na ekranu se ispisuje poruka: **Number array** kada se učitava brojna višedimenzionalna promenljiva, a **Character array** kada se učitava string višedimenzionalna promenljiva.

Između znakova navoda se, u svim prethodnim naredbama, može navesti ime pod kojim su programi, promenljive ili bajtovi smešteni na traku. U tom slučaju će se učitavati samo oni sa tim imenom, bez obzira šta se reprodukuje sa trake.

Ime pod kojim se smešta na traku treba razlikovati od imena promenljivih, programa ili podataka.

PRIMER: **LOAD „matrica” DATA a\$()**

Ovo je naredba za učitavanje višedimenzionalne string promenljive sa imenom a\$, koja je na traku smeštena pod imenom matrica.

SAVE

Pomoću ove naredbe se programi i podaci snimaju na magnetnu traku (kasetu).

Iza **SAVE** se pod navodnicima obavezno navodi ime pod kojim se programi, promenljive i bajtovi snimaju na traku. Ako se ime ne navodi ili je duže od 10 karaktera javlja se greška sa izveštajem **F**.

Posle unošenja odgovarajućeg oblika naredbe **SAVE** i pritiskanja tastera **ENTER**, računar će ispisati poruke **Start tape, then press any key**. Tada treba uključiti snimanje na kasetofonu i pritisnuti bilo koji taster. Kada se završi snimanje biće ispisan izveštaj **0 OK**. Tada treba isključiti kasetofon.

Oblici naredbe **SAVE**:

SAVE "ime" Na ovaj način se na traku, pod navedenim imenom, snima bejzik program.

PRIMER: Prvo se unosi program

```
10 REM program primer
20 PRINT "primer"
```

a zatim se daje direktna naredba **SAVE "Mikro 1"**. Računar tada ispisuje poruku **Start the tape, then press any key**. Treba uključiti snimanje na kasetofonu, pritisnuti bilo koji taster i sačekati da računar snimi program. Posle pojavljivanja izveštaja **OK**, zaustaviti kasetofon. Ovim je program iz primera snimljen na traku pod imenom Mikro 1.

Ime programa se može sastojati i od kontrolnih karaktera tako da je moguće menjati boju i mesto ispisivanja.

PRIMER:

```
10 SAVE CHR$ 22+CHR$ 1+CHR$ 0+
"AT 1,0"
```

Treba izvršiti navedenu liniju, a zatim učitati snimak.

SAVE "ime" LINE n. Program koji je snimljen na ovaj način će, odmah posle učitavanja, automatski početi da se izvršava od programske linije sa brojem n. Ako broj nije naveden, izvršavanje će početi od prve linije u programu.

PRIMER: **SAVE „KALENDAR” LINE 60**

Program snimljen pod imenom kalendar će, odmah kada bude učitao sa trake, početi da se izvršava od linije 60.

SAVE "ime"CODE početak, dužina Ovom naredbom se na traku pod navedenim imenom snima blok bajtova, odnosno sadržaj memorije, od adrese koja je jednaka prvom navedenom broju (početak). Broj bajtova koji se snima je jednak drugom navedenom broju (dužina).

PRIMER: **SAVE „slika”CODE 16384, 6912**

Pomoću date naredbe se na traci snima 6912 bajtova od adrese 16384. Konkretno, na ovaj način se čuva na traci sadržaj dela memorije koja određuje sadržaj ekrana (video memorija i polje atributa)

SAVE "ime"SCREEN\$ Ova naredba je specijalni slučaj gornje. Omogućava snimanje podataka koji određuje sadržaj ekrana. Ima identičan efekat kao naredba data u gornjem primeru.

SAVE "ime" **DATA** slovo(). Snimanje brojnih i string promenljivih se obavlja ovom naredbom. Slovo navedeno iza **DATA** je ime višedimenzionalne promenljive. Ako je u pitanju string promenljiva iza tog slova mora da stoji karakter \$. Prikazane zagrade su obavezne.

PRIMER: **SAVE "brzine" DATA s()**
                       SAVE "tacke" DATA b\$()

Ovim naredbama je na traci pod imenom brzine, sačuvana višedimenzionalna promenljiva s, a pod imenom tačke višedimenzionalna string promenljiva b\$.

VERIFY

Posle snimanja programa, promenljivih ili podataka na traku, poželjno je proveriti da li je program ispravno snimljen. Postupak se sastoji u sledećem: traka se vrati na početak snimka, upotrebi naredba **VERIFY** u odgovarajućem obliku i aktivira kasetofon. Time se sadržaj memorije upoređuje sa snimkom. Ako je snimak ispravan, računar će ispisati izveštaj **OK**, a ako se pojavi izveštaj **R Tape loading error**, najbolje je ponoviti snimanje.

Ako se iza **VERIFY** postave samo navodnici, sadržaj memorije će se upoređivati sa onim što se prvo reprodukuje sa trake, a ako se između navodnika navede ime, upoređivanje se vrši samo sa onim šta je snimljeno pod tim imenom.

Oblici naredbe **VERIFY**:

VERIFY "" Proverava ispravnost snimka   bezik programa

VERIFY ""CODE Provera ispravnosti snimka bloka bajtova, odnosno sadržaja memorije, od adrese koja je zabeležena u zaglavlju i u dužini koja je data u zaglavlju.

VERIFY ""CODE početak. Provera ispravnosti snimka bloka bajtova, odnosno sadržaja memorije, od adrese navedene iza naredbe (početak). Broj bajtova koji se proveravaju je dat u zaglavlju

VERIFY ""CODE početak, dužina. Na ovaj način se daje i početna adresa (početak) i broj bajtova (dužina) u memoriji sa kojima se upoređuje snimak bloka bajtova.

VERIFY ""SCREEN\$ Naredba za upoređivanje sadržaja dela memorije u kome se pamte podaci o TV slici i snimka tih podataka. Potpuno je ekvivalentna naredbi

VERIFY ""CODE 16384, 6912

Pri izvršavanju ove naredbe često se javlja greška zbog promene sadržaja ekrana.

VERIFY "" DATA slovo **()** Promena ispravnosti snimka višedimenzionalnih promenljivih. Ime promenljive, navedeno iza **DATA** je uvek jedno slovo iza brojne ili jedno slovo iza koga je karakter **\$** (za string promenljive). Zgrade su obavezne.

U svim prethodnim slučajevima između navodnika se može navesti ime, pa se tada sve osim onoga što je snimljeno pod tim imenom zanemaruje.

MERGE

Ovom naredbom je moguće učitati bejzik program bez brisanja programa koji je već u računaru. Ako postoje programske linije sa istim brojem, linija starog programa će biti obrisana i uneće se linija novog programa.

Posle učitavanja programa, izveštaj o uspešnom završetku (**OK**) se ne pojavljuje odmah, već posle izvesnog vremena koje je srazmerno dužini programa.

Programi učitani na ovaj način ne mogu da počnu da se izvršavaju automatski.

Naredba se upotrebljava samo u obliku

MERGE "ime" ili **MERGE ""** jer se njome učitavaju samo bejzik programi. Ako je u navodnicima dato ime programa, moći će da se učitava samo program snimljen pod tim imenom, a ako nema imena, učitava se prvi program koji se reprodukuje sa trake.

STRUKTURA SNIMKA NA TRACI

Već je rečeno da se snimak sastoji iz zaglavlja i bloka sa podacima. Ispred oba dela je snimljen ton (engl. leader) u trajanju 5s (zaglavlje) odnosno 2s (blok sa podacima).

Zaglavlje počinje bajtom čija je vrednost 0, a blok sa podacima bajtom čija je vrednost 255 (binarno 11111111), tako da računar na osnovu toga zna kakva informacija sledi.

Zaglavlje se sastoji od sedamnaest bajtova koji sadrže sledeće podatke:

Broj bajta	namena
1	Njegova vrednost zavisi od vrste snimljenih podataka i iznosi: 0 – za bežik program 1 – brojne višedimenzionalne promenljive 2 – string višedimenzionalne promenljive 3 – bajtovi (mašinski program, bilo kakvi podaci)
2.–11.	Sadrže ime pod kojim su program, promenljive ili podaci snimljeni. Dozvoljeni su i kontrolni karakteri.
12.–13.	Ako se ne radi o bežik programu, određuju dužinu bloka.
14.–15.	Ako je u pitanju bežik program određuju broj linije od koje će početi automatsko izvršavanje (ako je ta mogućnost iskorišćena). U ostalim slučajevima određuju adresu početka bloka.
16.–17	Sadrže dužinu bežik programa. I zaglavlje i blok sa podacima se završavaju bajtom parnosti koji služi za otkrivanje grešaka. U slučaju greške pojaviće se izveštaj R Tape loading error.

PODEŠAVANJE KASETOFONA

Pri snimanju programa, u slučaju da na kasetofonu postoji podešavanje nivoa snimanja, treba nivo podesiti tako da se igla na instrumentu nalazi nešto ispod oblasti označene crvenom bojom (nešto ispod 0 dB)

Kada se programi učitavaju sa trake treba kontrolu za jačinu zvuka na kasetofonu podesiti negde okc polovine. Ako tada učitavanje ne uspeva (ne pojavljuju se pruge na obodnom delu ekrana) potrebno je povećavati nivo. Taj nivo ne treba da bude ni suviše visok, jer se u tom slučaju često javljaju greške

Vrlo često je učitavanje onemogućeno zato što položaj zapisa na traci ne odgovara položaju glave za snimanje i reprodukciju u kasetofonu. Problem je moguće rešiti podešavanjem visine glave okretanjem jednog od zavrtnjeva kojima je ona pričvršćena. Drugi zavrtnj se obično nalazi na fiksnoj visini, pa nema uticaja na položaj glave. Treba paziti da odvijač kojim se to radi ne bude namagnetisan. Zavrtnj treba okretati levo, desno, dok se ne nađe položaj u kome se najjasnije čuju visoki tonovi. Ne preporučuje se podešavanje visine glave na kvalitetnim kasetofonima, jer je verovatnije da je greška na traci.

LLIST n

Pomoću ove naredbe se na štampaču ispisuje bejzik program od linije čiji je broj **n** (ili od prve naredne, ako linija sa brojem **n** ne postoji). Ako se ne navede nikakav broj, ispisivanje počinje od prve linije u programu.

LPRINT

Ispisivanje na štampaču se postiže naredbom **LPRINT**. Sve što je navedeno za naredbu **PRINT** važi i za naredbu **LPRINT**, sem mogućnosti ispisivanja na bilo kom mestu (ne može se koristiti kontrolni karakter **AT**). Razlog je u tome što se podaci šalju štampaču preko memorije štampača (engl. printer buffer) koji prima sadržaj samo jednog reda koji se štampa.

COPY

Slika koja se nalazi na ekranu se može iscrtati na papiru pomoću odgovarajućeg štampača upotrebom naredbe **COPY**. Zapisu (**INK**) na ekranu odgovara zapis (tačka) na papiru.

Sledeće naredbe se odnose na rad sa mikrodrajbom i neće biti objašnjenje u ovoj knjizi.

CAT**CLOSE****DELETE f****ERASE****FORMAT f****MOVE f₁, f₂****OPEN****3-3 IZVEŠTAJI**

Izveštaji se pojavljuju u donjem delu ekrana kada računar prestane da izvršava bejzik program, objašnjavajući razlog, bez obzira da li je prekid nastao usled greške ili ne.

Svaki izveštaj počinje brojem ili slovom, što predstavlja njegov kôd. Zatim sledi kratka poruka. Posle nje se ispisuje broj linije i broj mesta u toj liniji na kome se nalazi naredba u kojoj je došlo do prestanka izvršavanja.

U tabeli su navedni izveštaji i okolnosti pod kojima se javljaju.

KÔD	ZNAČENJE	SITUACIJA
0	OK Uspešan završetak ili prelazak na programsku liniju čiji je broj veći od bilo koje postojeće.	bilo koja
1	NEXT without FOR Ne postoji kontrolna promenljiva (ona koja se navodi iza FOR) ili postoji obična promenljiva sa tim imenom, a ne kontrolna koja se definiše iza FOR.	NEXT
2	Variable not found Nije pronađena promenljiva. Kada je u pitanju obična promenljiva to će se desiti kada joj nije dodeljena vrednost pomoću naredbi LET, READ, INPUT, iza FOR ili nije učitana sa trake. Za višedimenzionalne promenljive ova greška se javlja kada nije demenzionisana naredbom DIM ili nije učitana sa trake.	bilo koja
3	Subscript wrong Pogrešan indeks. Indeks je veći od dimenzija promenljive ili je u indeksu pogrešan broj. Ako je indeks negativan ili veći od 65535 dobija se greška sa izveštajem B.	višedimenzionalna promenljiva i podstringovi
4	Out of memory Može se desiti da zbog ovog razloga računar počne da se ponaša neregularno. Tada treba izbrisati sve iz editorske linije pomoću DELETE i zatim izbrisati još nešto iz programa	LET, INPUT, FOR, DIM, GO SUB, LOAD, MERGE, za vreme izračunavanja izraza

- kako bi se oslobodilo nešto memorije za normalan rad.
- 5 Out of screen INPUT, PRINT AT
Javlja se pri pokušaju da se nešto napiše van mesta na ekranu koja su za to određena. Pomoću naredbe INPUT se pokušava dodeljivanje više od 23 reda donjem delu ekrana ili se pokušava ispisivanje u donjem delu ekrana pomoću naredbe PRINT AT (npr. PRINT AT 22,...)
- 6 Number too big Aritmetičke operacije
Suviše veliki broj.
Izračunavanjima se došlo do broja većeg od 1.7×10^{38}
- 7 RETURN without GOSUB RETURN
Nailazak na naredbu RETURN za koju prethodno nije data naredba GOSUB.
- 8 End of file mikrodrajv
- 9 STOP statement STOP
Izvršena je naredba STOP. Naredbom CONTINUE može se nastaviti izvršavanje programa od sledeće naredbe (iza STOP).
- A Invalid argument SQR, LN, ASN, ACS, USR slovo.
Nije dobar argument funkcije.
- B Integer out of range RUN, RANDOMIZE, DIM, POKE, GO TO, GO SUB, LIST, LLIST, PAUSE, PLOT, CHR\$, PEEK, USR broj.
Intidžer je van opsega
Do ove greške dolazi i kada je argument koji je broj sa pomičnim zarezom zaokružen na intidžer koji je van opsega.

C	Nonsense in BASIC Tekst argumenta ili string argumenta nije pravilan izraz.	VAL, VAL\$
D	BREAK-CONT repeats Naredba BREAK je data u toku rada sa perifernim jedinicama. Naredba CONTINUE će dovesti do ponovnog izvršenja naredbe u kojoj je došlo do prekida.	LOAD, SAVE, VERIFY. MERGE, LPRINT, LLIST. COPY i kada se posle pitanja scroll? pritisne N, SPACE ili STOP.
E	Out of DATA Pokušaj da se učitava više podataka nego što ih ima iza naredbe DATA.	READ
F	Invalid file name Iza naredbe SAVE nema imena ili je duže od 10 karaktera.	SAVE
G	No room for line U memoriji nema dovoljno mesta za novu programsku liniju.	ubacivanje linija u programu
H	STOP in INPUT Za vreme izvršavanja naredbe INPUT je pritisnuto STOP ili za vreme izvršavanja naredbe INPUT LINE (CAPS SHIFT i 6). Naredbom CONTINUE se nastavlja izvršavanje ponavljajući naredbu INPUT (za razliku od slučaja sa izveštajem 9).	INPUT
I	FOR without NEXT Ne postoji naredba NEXT za navedenu naredbu FOR	FOR
J	Invalid I/O device	Mikrodrajv
K	Invalid colour Broj naveden iza naredbe nema odgovarajuću vrednost.	INK, PAPER, BORDER, FLASH, BRIGHT, INVERSE, OVER, ili iza odgovarajućih kontr karaktera

L	BREAK into program Izvršena je naredba BREAK. Do prekida dolazi između dve naredbe. Broj naredbe naveden u izveštaju se odnosi na naredbu izvršenu pre prekida. Pomoću CONTINUE se prelazi na izvršavanje sledeće naredbe.	bilo koja
M	RAMTOP no good Broj koji se dodeljuje sistemskoj promenljivoj RAMTOP je suviše velik ili suviše mali.	CLEAR, RUN
N	Statement last Prelazak na izvršavanje naredbe koja više ne postoji.	RETURN, NEXT CONTINUE
O	Invalid stream	mikrodrajv
P	FN without DEF Funkcija FN nije prethodno def. pomoću DEF	FN
Q	Parameter error Pogrešan broj argumenata, ili je neki od njih pogrešnog tipa, string umesto broja i obrnuto.	FN
R	Tape loading error Greška pri učitavanju sa trake. Podaci na traci su nađeni, ali iz nekog razloga ne mogu biti učitani ili su pogrešno učitani.	VERIFY, LOAD, MERGE

3-4 SISTEMSKE PROMENLJIVE

Sistemske promenljive su sadržaji memorijskih lokacija RAM-a sa adresama od 23552 do 23733. One svojom vrednošću ukazuju na izvesna stanja u toku rada računara. Monitorski program u svom radu koristi postavljene, a i postavlja nove vrednosti sistemskih promenljivih. Treba razlikovati sistemske od programskih promenljivih.

Pogodnom upotrebom i menjanjem sistemskih promenljivih korisnik može znatno proširiti mogućnosti računara i pojednostaviti programiranje.

Očitavanje i postavljanje novih vrednosti jednobajtnih promenljivih se ostvaruje **PEEK** ili **POKE** naredbom. Većina promenljivih je dvobajtna. Tada treba uočiti da bajt na višoj adresi treba da ima 256 puta veću težinu. Očitavanje vrednosti takve promenljive se obavlja na sledeći način

PRINT PEEK $n + 256 * \text{PEEK}(n + 1)$

gde je n adresa promenljive tj. adresa bajta manje težine.

Ubacivanje nove vrednosti dvobajtna promenljive se obavlja naredbom

POKE $n, v - 256 * \text{INT}(v/256)$: POKE $n + 1, \text{INT}(v/256)$ gde je v nova vrednost koju uzima promenljiva.

Sledeća tabela daje pregled svih sistemskih promenljivih, adresa od koje počinju, broj bajtova koje zauzimaju, ime dato od Sinclair Research i komentar.

Adresa decimal- no	heks	Broj bajtova	Ime	Komentar
23552	5C00	8	KSTATE	Dve grupe, po četiri bajta koji se koriste za očitavanje stanja na tastaturi i ispitivanje funkcije ponavljanja kada je taster duže pritisnut. Ove dve grupe dozvoljavaju detekciju pritiska novog tastera u periodu ponavljanja prethodnog tastera. Rezultat svega se stavlja u LAST K.
23560	5C08	1	LAST K	U nju se smešta kôd poslednjeg pritisnutog tastera. (Obraćati pažnju na peti bit promenljive 23611)
23561	5C09	1	REPDEL	Vreme (izraženo u 1/50 sekunde) u toku koga taster treba da bude pritisnut da bi počela funkcija ponavljanja. Spektrum

				postavlja tu vrednost na 35 (0,7s) ali se može upisati bilo koja.
23562	5C0A	1	REPPER	Vreme (u 1/50s) između ponavljanja funkcija tastera. Zadata početna vrednost iznosi 5 (1/10s)
23563	5C0B	2	DEFADD	U ovu promenljivu se stavlja adresa argumenta bejzik naredbe DEF FN . Primenjuje se pri prenošenju vrednosti iz bejzik programa u mašinski program.
23565	5C0D	2	K DATA	Koristi se za čuvanje drugog bajta boje unešene direktno sa tastature.
23566	5C0E	2	TVDATA	Čuva bajtove boje, AT i TAB kontrole.
23568	5C10	X38	STRMS	Adrese kanala povezanih sa strimovima.
23606	5C36	2	CHARS	Za 256 manja od adrese tabele karaktera. Može se upotrebiti za uvođenje sopstvenog seta karaktera.
23608	5C38	1	RASP	Trajanje upozoravajućeg zvuka, koji se javlja pri nedostatku prostora u memoriji ili pri više od 255 naredbi u programskoj liniji.
23609	5C39	1	PIP	Trajanje tonskog odziva tastature, početna vrednost iznosi nula.
23610	5C3A	1	ERR NR	Vrednost za jedan manje od koda izveštaja. Koristi se od strane ROM rutine RST 08h.
23611	5C3B	X1	FLAGS	Bitovi promenljive se koriste za razne kontrole bejzika. Peti bit je od interesa jer ukazuje da li je pritisnut novi taster.

23612	5C3C	X1	TV FLAG	Upotrebljava se u kontroli formiranja TV slike.
23613	5C3D	X2	ERR SP	Koristi se uz ROM rutinu RST 08h. Ukazuje na memorijsku lokaciju u kojoj se nalazi adresa nastavljanja mašinskog programa u slučaju greške.
23615	5C4F	2	LIST SP	Povratna adresa nakon izvršenja naredbe LIST.
23617	5C41	1	MODE	Definiše pokazivač: K, L, C, E ili G.
23618	5C42	2	NEWPPC	Broj programske linije na koju se prelazi.
23620	5C44	1	NSPPC	Broj naredbe u liniji na čije izvršenje se prelazi. Upisivanjem konkretnih vrednosti u NEWPPC i NSPPC program forsrano kreće od zadatog mesta.
23621	5C45	2	PPC	Broj programske linije u kojoj se nalazi naredba koja se izvršava.
23623	5C47	1	SUBPPC	Broj mesta u liniji naredbe koja se izvršava.
23624	5C48	1	BORDCR	Boja obodnog dela ekrana, puta osam, ista kao i za donji deo ekrana (editorske linije).
23625	5C49	2	E PPC	Broj programske linije označene pokazivačem.
23627	5C4B	X2	VARs	Adresa odakle počinju programske promenljive.
23629	5C4D	X2	DEST	Adresa promenljive pri dodeli vrednosti.
23631	5C4F	X2	CHANS	Adresa kanalnih podataka.
23633	5C51	X2	CURCHL	Adresa podataka koji se trenutno koriste za komunikaciju sa perifernim jedinicama.
23635	5C53	X2	PROG	Adresa bejzik programa (menja se upotrebom mikrodrajava).

23637	5C55	X2	NXTLIN	Adresa sledeće linije u programu.
23639	5C57	X2	DATADD	Adresa kraja podataka u DATA naredbi.
23641	5C59	X2	E LINE	Adresa naredbi koje se unose preko tastature.
23643	5C5B	2	K CUR	Adresa pokazivača.
23645	5C5D	X2	CH ADD	Adresa sledećeg bejzik karaktera koji treba da se interpretira.
23647	5C5F	X2	X PTR	Adresa karaktera posle znaka ?
23649	5C61	X2	WORKSP	Adresa privremenog radnog prostora.
23651	5C63	X2	STKBOT	Adresa početka računarskog prostora (računarskog steka)
23653	5C65	X2	STKEND	Adresa kraja računarskog prostora i početka slobodnog prostora.
23655	5C67	1	BREG	Upotrebljeno od strane B registra za rad ROM programa za računanje.
23656	5C68	2	MEM	Adresa prostora koji se koristi za računanje.
23658	5C6A	1	FLAGS2	Bajt opšte namene. POKE 23658,8 prevodi računar u C način rada.
23659	5C6B	X1	DF SZ	Broj linija donjeg dela ekrana (editorskog prostora). Zadana vrednost je 2. Ubacivanjem vrednosti 0 može se proširiti ispisivanje preko celog ekrana (obavezno vratiti prethodnu vrednost).
23660	5C6C	2	S TOP	Broj programske linije od koje se lista program.
23662	5C6E	2	OLDPPC	Broj linije na koju se odlazi naredbom CONTINUE .
23665	5C71	1	FLAGX	Bajt opšte namene.

23666	5C72	2	STRLEN	Dužina unesenog stringa.
23668	5C74	2	T ADDR	Adresa narednog člana u tabeli sintakse.
23670	5C76	2	SEED\	Početna vrednost iz koje se izračunava slučajni broj. Postavlja se naredbom RANDOMIZE.RANDOMIZE N će dati vrednost N ovoj promenljivoj.
23672	5C78	3	FRAMES	Broj poluslika (TV), prikazanih od trenutka uključenja računara. Povećava se svakih 20 ms. 3 bajta omogućavaju brojanje do oko 9,2h nakon čega se brojanje ponavlja.
23675	5C7B	2	UDG	Adresa prvog bajta prostora za grafiku definisanu korisnikom.
23677	5C7D	1	COORDS	x-koordinata poslednje PLOT tačke.
23678	5C7E	1		y-koordinata poslednje PLOT tačke.
23679	5C7F	1	PR CC	Bajt manje težine adrese sledeće LPRINT pozicije na štampaču.
23680	5C80	1	P POSN	Broj kolone u radu sa printermom.
23681	5C81	1		Neupotrebljeni bajt.
23682	5C82	2	ECHO E	Krajnji broj kolona i redova donjeg dela ekrana.
23684	5C84	2	DF CC	Adresa PRINT pozicije na ekranu.
23686	5C86	2	DFCCL	Adresa PRINT pozicije u donjem delu ekrana.
23688	5C88	X1	S POSN	Broj kolona za naredbu PRINT .
23689	5C89	X1		Broj redova za naredbu PRINT .
23690	5C8A	X2	SPOSNL	Isto kao S POSN, ali u donjem delu ekrana.
23692	5C8C	1	SCR CT	Broj pomeranja (scroll) slike. Uvek je za 1 veći od broja po-

				meraja slike pre pitanja scroll? .
				Upisivanjem broja većeg od 1, doći će do pomeranja slike bez pitanja.
23693	5C8D	1	ATTR P	Stalna tekuća boja ekrana.
23694	5C8E	1	MASK P	Upotrebljava se za funkciju transparentije boje (INK 8). Bitovi postavljeni na 1 maskiraju bitove promenljive ATTR P i omogućuju upotrebu odgovarajućih atributa, onoga što je već prikazano na ekranu.
23695	5C8F	1	ATTR T	Privremeno postavljena tekuća boja.
23696	5C90	1	MASK T	Isto kao MASK P, ali za ATTR T.
23697	5C91	1	P FLAG	Bajt opšte namene.
23698	5C92	30	MEMBOT	Memorijski prostor dela za računanje. Smeštaju se brojevi koji ne mogu uobičajeno biti stavljeni na računarski stek.
23728	5CB0	2		Dva neupotrebljena bajta.
23730	5CB2	2	RAMTOP	Adresa poslednjeg bajta za rad sa bejzikom.
23732	5CB4	2	P-RAMP	Adresa poslednjeg bajta memorije.

U promenljive sa oznakom X ne treba ništa upisivati, jer bi lako moglo doći do poremećaja rada računara.

3-5 MAPA MEMORIJE

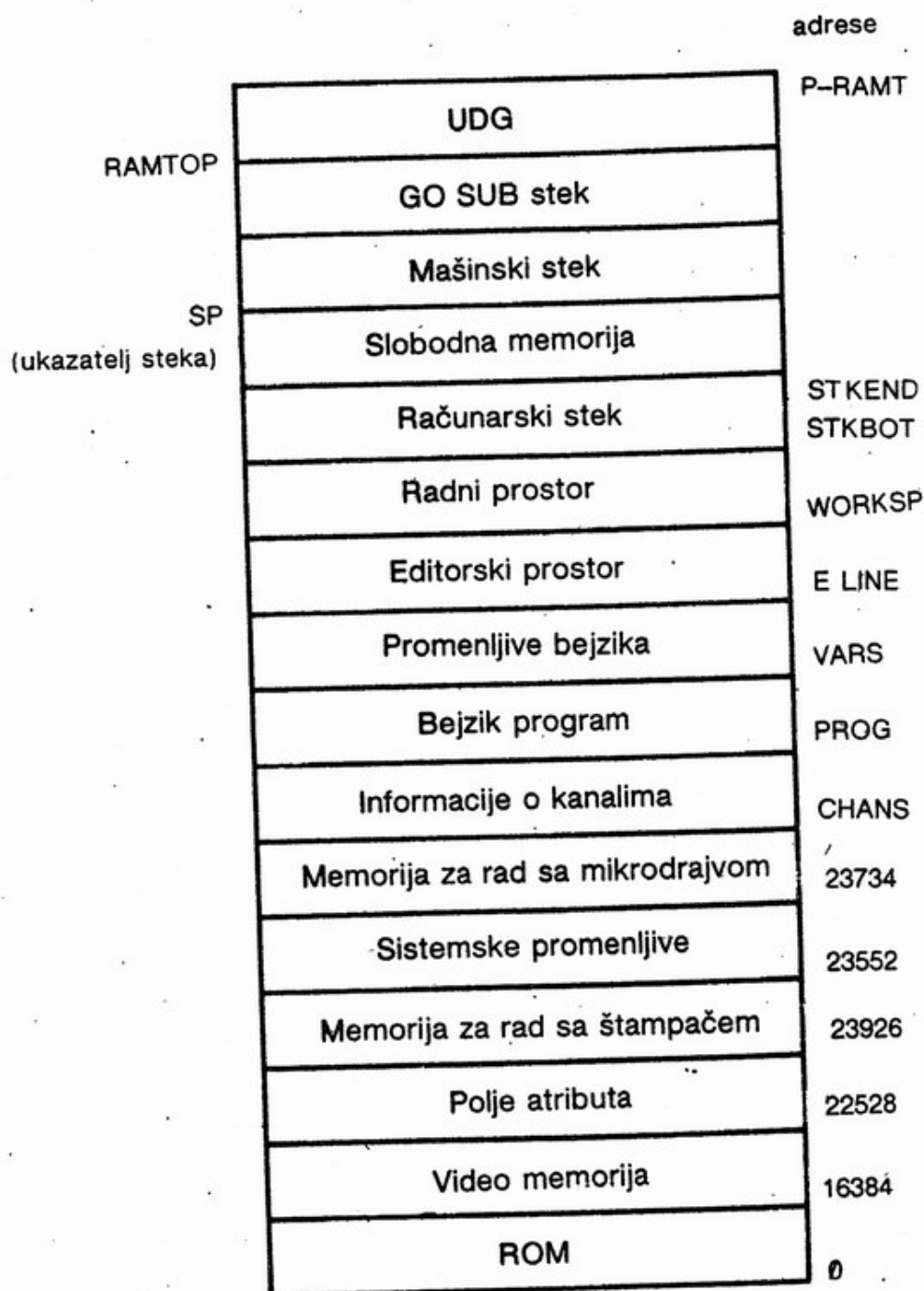
U svim verzijama Spektruma se nalazi ROM memorija kapaciteta 16K u kojoj su zapisani operativni sistem i bejzik interpreter.

Postoje dve varijante Spektruma: sa 16K RAM memorije i sa 48 K RAM memorije. Sada će se prikazati u kojim delovima memorije su smeštene pojedine vrste podataka. Sa leve strane date su adrese od kojih počinje ona vrsta podataka koja je navedena sa desne strane. Na pojedinim mestima je umesto adrese dato ime sistemske promenljive u kojoj je smeštena potrebna adresa.

adresa	podaci
Ø	– ROM
16384	– Video memorija, podaci o sadržaju slike (engl. display file).
22528	– Atributi, informacija o boji, osvetljenju i treptanju (detaljnije o tome u sledećem poglavlju)
23926	– Memorija za rad sa štampačem (engl. printer buffer). Sadrži podatke o 32 karaktera koji se šalju na štampač. Ako štampač nije upotrebljen, može se koristiti u druge svrhe.
23552	– Sistemske promenljive.
23734	– Podaci koji se koriste pri radu sa mikrodrajevom.
CHANS	– Informacije o kanalima koji služe za razmenu podataka se perifernim jedinicama.
PROG	– Bezik program. Ova adresa je obično 23755
VARs	– Promenljive bezik programa.
E LINE	– Sadržaj editorskih linija. To su direktne naredbe i linije koje se upisuju ili ispravljaju. Veličina ovog prostora se menja sa promenom sadržaja editorskih linija.
WORKSP	– Podaci koji se unose naredbom INPUT i podaci koji se koriste pri sabiranju stringova.
STKBOT	– Računarski stek, privremena memorija koja se koristi pri izračunavanjima.
STKEND + 1	– Slobodni prostor
Ukazivač steka u Z80	– Mašinski stek, deo memorije koji mikroprocesor Z80 koristi za privremeno smeštanje podataka. – GOSUB stek, služi za čuvanje podataka o mestu povratka posle izvršavanja potprograma. Ta informacija je smeštena u 3 bajta. U prvom je broj naredbe unutar linije, a u sledeća dva, broj linije na koju se vraća.
RAMTOP	– Počinju podaci koji nisu dostupni bezik programu.

- UDG – Podaci o karakteristikama (grafici) koje definiše korisnik.
- P-RAMT – Poslednji bajt u memoriji.

Preglednija mapa memorije je data na slici 3-4.

Slika 3-4 Mapa memorije

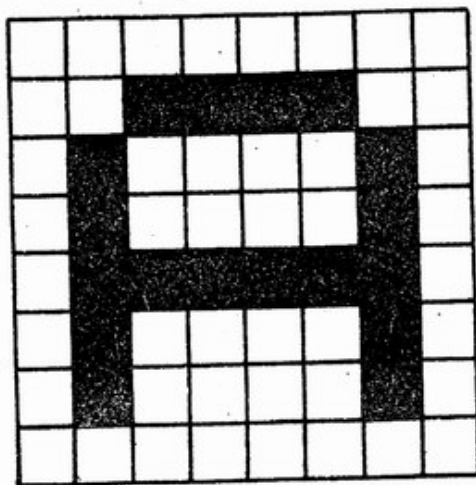

3-6 ORGANIZACIJA VIDEO MEMORIJE I POLJA ATRIBUTA

Za formiranje TV slike Spektrum koristi 6144 bajta na adresama od 16384 do 22527 koji čine video memoriju. 768 bajta na adresama od 22528 do 23925 služi za pamćenje atributa, podataka koji određuju boju, sjajnost i treptanje karaktera. Ta oblast memorije se naziva polje atributa.

ORGANIZACIJA VIDEO MEMORIJE

Slika se sastoji od 24 reda sa po 32 karaktera. Svaki karakter je formiran od 8×8 tačaka (piksela). Za pamćenje jednog karaktera potrebno je 8 bajta odnosno 64 bita, jer svakoj tački na ekranu odgovara jedan bit u memoriji. Ako je bit postavljen na jedinicu, na odgovarajućem mestu na ekranu postoji tačka, a u suprotnom ne postoji. Ukupan broj tačaka slike (rezolucija) koju Spektrum generiše na TV ekranu je 256×192 .

Slika 3-5 Karakter slova A

Sada će biti objašnjeno kojim redom se stanje pojedinih tačaka na ekranu pamti u video memoriji. 24 reda karaktera je podeljeno u 3 grupe od po 8 redova. Prvo se pamti gornja pa srednja, a zatim donja grupa. Prvi bajt video memorije (adresa 16384) odgovara gornjem prvom redu tačaka prvog karaktera. Sledeći bajt odgovara prvom redu tačaka drugog karaktera u prvom redu i tako sve do poslednjeg (32) karaktera u prvom redu (adresa 16415). Sledeća 32 bajta odgovara prvom gornjem redu tačaka drugog reda karaktera.

Zatim slede oni koji odgovaraju gornjem redu tačaka tekućeg reda karaktera i tako sve do osmog reda karaktera. Posle njih dolaze bajti koji odgovaraju drugom redu tačaka prvog reda karaktera, zatim oni koji odgovaraju drugom redu tačaka drugog reda karaktera, pa drugom redu tačaka trećeg reda karaktera i tako redom.

Na isti način se pamte podaci o srednjoj grupi redova, a za njom i podaci o donjoj grupi.

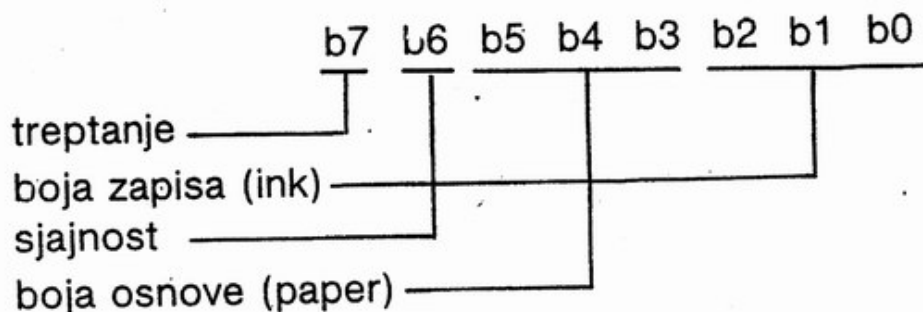
PRIMER: Izložena organizacija video memorije se može uočiti tako što se video memorija redom popunjava jedinicama. To se može postići uz pomoć sledeće programske linije

10 FOR n=16384 TO 22527:POKE n,255: NEXT n

Zamenom vrednosti 255 (1111 1111) nekom drugom vrednošću ekran neće biti sasvim popunjen.

ORGANIZACIJA ATRIBUTA

Svakom karakteru odgovara jedan bajt, atribut, pomoću koga se definiše boja osnove, boja zapisa, osvetljenost i treptanje. Ti podaci su zabeleženi na sledeći način:

biti od b0 do b2 određuju boju zapisa (engl.ink), bitovi od b3 do b5 boju osnove (engl.paper), bit b6 sjajnost karaktera, a bit b7 da li karakter trepti ili ne.

PRIMER: Upisivanjem u atribut broja 113 (u binarnom obliku to je 01110001) odgovarajući karakter će imati plavu boju zapisa 001, žutu boju osnove (110), povećanu sjajnost (1) i neće treptati (0).

Na adresi 22528 se nalazi atribut prvog karaktera u prvom redu na ekranu. Sledeći bajt je atribut drugog karaktera u prvom redu, zatim sledi atribut trećeg karaktera i tako do adrese 22559 gde se nalazi atribut poslednjeg karaktera prvog reda. Posle toga slede

atributi karaktera drugog reda, pa trećeg reda i tako redom do adrese 23925 gde je smešten atribut poslednjeg karaktera u poslednjem redu.

PRIMER: Promenićemo atribut trećeg karaktera u petom redu na ekranu pomoću naredbe:

10 POKE 22528 + 32*(5-1) + (3-1), BIN 11110001

Tada on trepti, ima povećanu sjajnost, ima žutu boju osnove i plavu boju zapisa.

3-7 SMEŠTANJE BEJZIK PROGRAMA

Početak dela memorije u kome se nalazi bejzik program određen je sadržajem sistemske promenljive PROG (adrese 23635 i 23636). U standardnoj Spektrumovoj konfiguraciji, bejzik program počinje od memorijske lokacije 23755. Početna adresa se menja pri likom upotrebe mikrodrajava ili proširenjem područja podataka kanala.

Korisno je pogledati kako izgleda jedna bejzik linija smeštena u memoriji. To se može izvršiti upotrebom programa datog na kraju dela 2-5.

Prva dva bajta svake programske linije sadrže broj programske linije. Vrednost prvog bajta ima težinu 256, a drugog 1. Na primer, za liniju broj 300 vrednost sadržaja prvog bajta je 1, a drugog 44. Treći i četvrti bajt sadrže dužinu programske linije izraženu u bajtima pri čemu je uzeta u obzir i naredba **ENTER**. Treći bajt je težine 1, a četvrti 256. Nakon toga dolaze bajti u kojima je sadržana bejzik linija. U jednom bajtu je sadržan kôd karaktera ili ime naredbe.

Izuzetak su brojevi jer se njihova vrednost nalazi u dodatnih pet bajta u obliku petobajtna forme. Bajt sa sadržajem 14 ukazuje da sledi vrednost broja.

3-8 PRINCIPI PROGRAMIRANJA

U ovom poglavlju su iznete osnovne postavke i principi programiranja.

Svaki program se može predstaviti pomoću tri osnovne programske strukture. To su: – sekvenca

– selekcija

– iteracija

Sekvenca, ili linijska struktura, predstavlja niz naredbi koje se izvršavaju jedna za drugom.

Selekcija, ili razgranata struktura, predstavlja mesto grananja u programu. Na Spektrumovom jeziku to se ostvaruje naredbom **IF...THEN...**

Iteracija, ili petlja, je struktura u kojoj se jedna ili više naredbi više puta za redom izvršavaju, sve dok ne bude zadovoljen uslov izlaska iz petlje. Na Spektrumu se ostvaruje naredbama **FOR...NEXT...** ili **IF...THEN...** uz pomoć naredbe **GO TO**.

Način na koji se neki problem rešava, algoritam, često je pogodno predstaviti u obliku dijagrama toka. On se sastoji od međusobno povezanih osnovnih struktura:

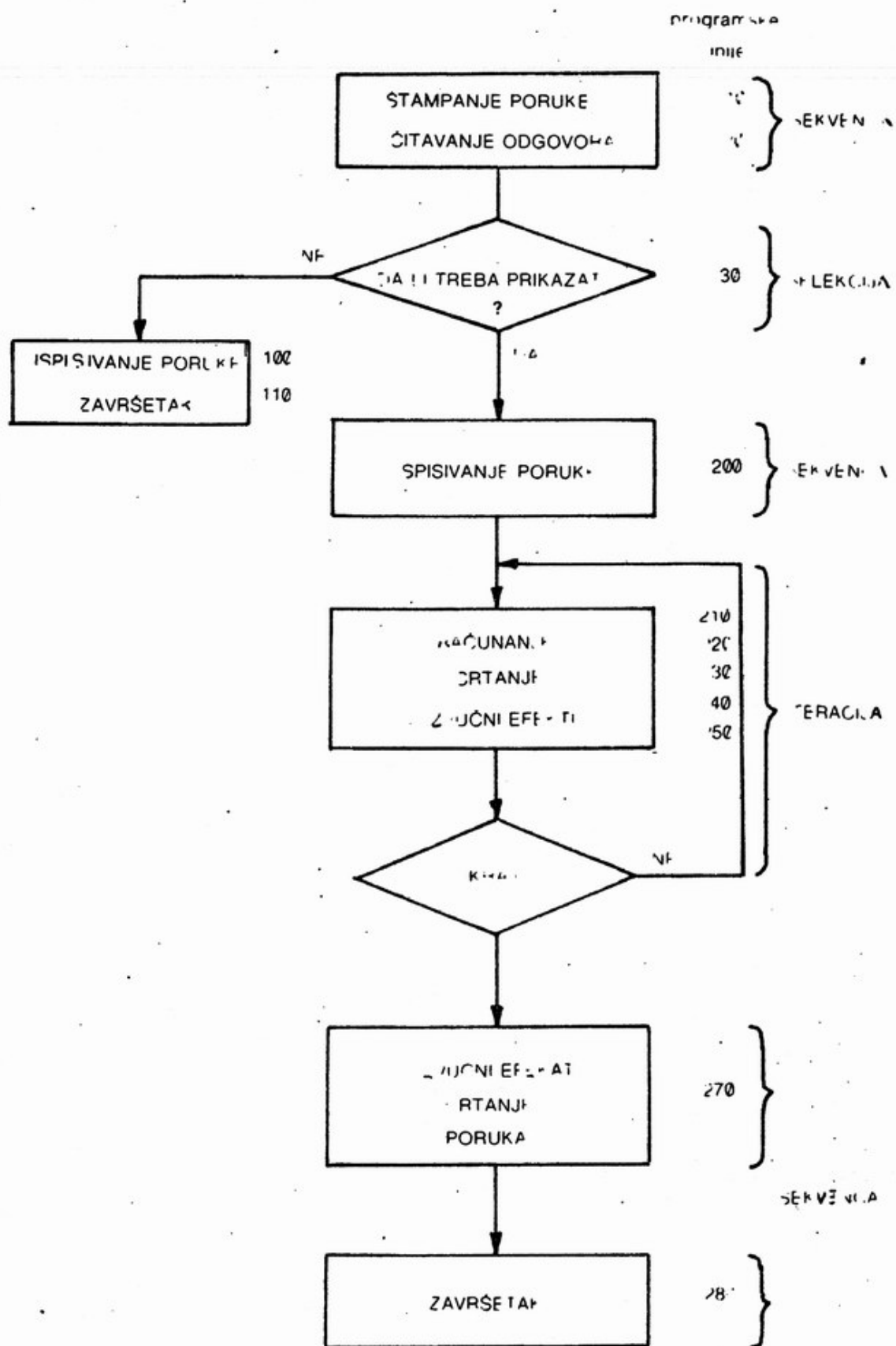
PRIMER: Dati su program i dijagram toka kojim se taj program može predstaviti.

```

10 PRINT AT 10,1;"Da li zelite
   da vam",," nesto pokazem ?"
20 INPUT a$
30 IF a$="da" THEN GO TO 200
100 PRINT AT 15,8;"Dobro,onda z
   dravo"
110 PAUSE 120: CLS : STOP
200 CLS : PRINT AT 12,12;"Odlic
   no !": PAUSE 80: CLS
210 LET n=20
220 LET a=(n-87)*(n>87)
230 PLOT 0,87: DRAW 127-a,n-a:
   DRAW 127,-n
240 BEEP .002,n/3
250 IF n<157 THEN LET n=n+3: G
   O TO 220
260 BEEP .1,60: DRAW -182,71
270 PRINT #0;AT 0,12;"HVALA": P
   AUSE 0
280 STOP

```


FAZE PRAVLJENJA PROGRAMA

Pravljenje programa se ne sastoji samo od pisanja naredbi, već se ceo postupak odvija u više faza:

- sagledava se problem i definišu ulazne i izlazne veličine nalazi se način rešavanja problema, algoritam (moguće je formiranje dijagrama toka)
- piše se program
- program se unosi u računar
- program se pušta u rad pri čemu se otklanjaju greške i vrši se njegovo testiranje.
- pravi se snimak programa
- piše se završna dokumentacija

Dokumentacija koja se pravi u svim fazama i završna dokumentacija treba da učine program jasnim i razumljivim samom programeru i drugim programerima, što je posebno značajno, ako je potrebno program izmeniti ili pronaći greške.

MODULARNOST PROGRAMA

Velike i složene programe treba razložiti u više modula, odnosno nekoliko manjih celina. Treba da postoji glavni program koji je relativno jednostavan i čiji je glavni zadatak da poziva module kada je to potrebno. Same module je opet moguće podeliti u više jednostavnijih celina, module nižeg stepena. Ovakva organizacija olakšava pisanje programa, jer se stvara modul po modul, a moguće je i raspodeliti zadatke drugim programerima. Svaki modul posebno može da se testira i pusti u rad i na kraju da se svi zajedno uklope. To je moguće čak i ako neki od modula nisu završeni, a postiže se njihovim simuliranjem pomoću nekoliko naredbi.

BRZINA IZRŠAVANJA PROGRAMA I UTROŠAK MEMORIJE

Ovo su dve kritične veličine koje kazuju da li neki program uopšte može da se izvrši i koliko je to izvršavanje efikasno.

Brzina programa se postiže njegovim skraćivanjem i biranjem najpogodnijih naredbi. Naročito su kritične naredbe koje se izvršavaju u nekoj petlji. Izračunavanja koja nemoraju da se nalaze u samoj petlji treba staviti van nje. Vreme izvršavanja programa dosta zavisi od komuniciranja sa perifernim uređajima, pa takve postupke treba optimizirati. U slučaju Spektruma to se posebno odnosi na rad sa mikrodrajbom ili diskovima.

Memorija se štedi pisanjem što kraćeg programa i dobrom organizacijom smeštanja podataka, što je posebno kritično pri radu sa vektorima i matricama.

Programi pisani na mašinskom jeziku su veoma efikasni, ali ih je teže pisati nego programe na bejziku. Često je pogodno napraviti kompromis tako da se glavni program i pojedini delovi pišu na bejziku, a pojedini potprogrami na mašinskom jeziku.

3-9 PRIMERI BEJZIK PROGRAMA

PRIMER 1

Program SLOVOPAD je jedna zanimljiva igra u kojoj igrač hvata u koš slova koja padaju. Koš se nalazi u donjem delu ekrana i može se pomerati levo i desno pomoću tastera 1 i 0. Uhvaćena slova se stavljaju u za njih predviđena mesta.

Linijom 10 se definišu slova koja će padati. To su slova reči Spektrum i mogu biti zamenjena nekim drugim. U ovoj liniji se takođe definišu dva UDG karaktera. To se ostvaruje petljom u kojoj se očitavaju vrednosti navedene iza naredbe DATA u liniji 600. Tim vrednostima se pune 16 bajtova UDG polja koji odgovaraju slovima a i b. Na taj način će se pod slovom b dobiti koš, a pod slovom a mesta u koja se stavljaju uhvaćena slova. Na kraju ove linije se definiše i početna koordinata uk.

Linijom 50 se postavlja brojač slova b, a **FOR** petljom se iscrtava potreban broj mesta za smeštanje slova. Slovo a (mesto smeštanja) dato pod navodnicima u ovoj liniji treba uneti nakon što se pokazivač prebaci u oblik G.

U sledećoj liniji se definišu brojač slova b i slovo koje će padati p\$. U liniji 110 se slučajnim izborom određuje y koordinata slova u padu. Dobijena koordinata može imati vrednosti između 8 i 23.

Od linije 120 do linije 160 je petlja u kojoj se iscrtava slovo u padu. Pri tome se odlazi na potprogram na liniji 500 u kome se testira pritisnutost tastera 1 i 0 i koriguje koordinata koša. U liniji 150 slovo b (koš) treba upisati sa pokazivačem prebačenim u oblik G. To isto važi i za liniju 310.

Testiranje da li je slovo uhvaćeno obavlja se u liniji 170. U slučaju da je slovo uhvaćeno, u petlji od linije 300 do linije 330, čeka se da se slovo postavi na odgovarajuće mesto. Nakon toga se u liniji 340 proverava da li je u pitanju poslednje slovo. Ako nije, prelazi se

na novo slovo odlaskom na liniju 100, a ako jeste, izvršavaju se linije 400, 410 i 420 predviđene za kraj.

Težina igre se može menjati promenom granica y koordinate slova u padu u liniji 110.

```

10 LET w$="Spektrum"; FOR n=0
TO 15: READ d: POKE USR "a"+n,d:
NEXT n: LET yk=16
50 CLS: LET b=0: FOR n=1 TO L
EN w$: PRINT #0;AT 1,1+n;"a": NE
XT n
100 LET b=b+1
110 LET p$=w$(b): IF p$="" THEN
GO TO 100
120 LET y=8+INT (16*RND)
130 FOR n=0 TO 21
140 PRINT AT n,y: INK 6*RND;p$:
BEEP .01,10-n
150 GO SUB 500
160 PRINT #0;AT 0,yk;" b "
170 NEXT n
180 IF yk=y-1 THEN GO TO 300
200 LET p$=" Probajte ponovo "
210 FOR n=1 TO 17: PRINT AT n,y
k;p$(n): BEEP .2,10-n: NEXT n: G
O TO 50
300 GO SUB 500
310 PRINT #0;AT 0,yk;" b "
320 IF yk=b THEN PRINT #0;AT 1
,b+1;p$: BEEP .1,-10: GO TO 340
330 GO TO 300
340 IF b<>LEN w$ THEN GO TO 10
0
400 FOR i=1 TO 5: FOR n=7 TO 14
: PRINT AT n,13: PAPER 8*RND: IN
K 9;"BRAVO": BEEP .01,n: NEXT n:
NEXT i
410: BORDER 6: BORDER 5: BORDER
4: BORDER 3: BORDER 2: BORDER 1

```



```

: BORDER 0: BORDER 7: IF INKEY$=
" " THEN GO TO 410
420 STOP
500 IF INKEY$="1" THEN LET yk=
yk-1: IF yk<0 THEN LET yk=0
510 IF INKEY$="0" THEN LET yk=
yk+1: IF yk>29 THEN LET yk=29
520 RETURN
600 DATA 0,0,0,0,0,129,129,255,
213,171,86,106,52,44,52,44

```

PRIMER 2

Program BITOSABIRAČ prikazuje sabiranje binarnih brojeva. Izvršavanjem programa od linije 200 (RUN 200) pred korisnika se stavljaju dve mogućnosti: 1-vežba, u kojoj se sabiraju uneti binarni bojevi i 2-provera, pri kojoj korisnik vrši sabiranje uz kontrolu od strane računara.

Od linije 10 do 50 se nalazi potprogram koji obezbeđuje upisivanje, brisanje i ispisivanje binarnih brojeva, a takođe i ispisivanje decimalne vrednosti binarnog broja. Dve petlje od linije 220 do 240 i od linije 310 do 330 obezbeđuju unošenje prvog odnosno drugog broja. U petlji od linije 430 do 460 se ispisuje zbir u binarnom obliku koji se nalazi iz decimalne vrednosti u liniji 430.

Linija 450 se izvršava samo u slučaju provere i pri tome se proverava ispravnost pritisnutog tastera. Konačno u liniji 470 se utvrđuje vrednost poslednjeg bita, a linijom 490 se ponovo startuje program.

Posle razumevanja rada programa, čitaocu neće biti teško da izmenama u linijama 20, 40 i 400 omogući i sabiranje brojeva sa više od 8 bita.

```

10 LET t$=INKEY$
20 IF (t$="1" OR t$="0") AND L
EN v$<9 THEN BEEP .05,2: LET v$
=v$+t$: LET v=2*v+VAL t$
30 IF t$="9" AND LEN v$>1 THEN
BEEP .05,-10: LET v$=v$( TO LE
N v$-1): LET v=INT (v/2)
40 PRINT AT x1,20-LEN v$;v$;TA
B 24-LEN STR$ v:v

```

```

50 RETURN
200 LET p=0: PRINT AT 15,0;"1-v
ezba""2-provera": PAUSE 0: IF I
NKEY$="2" THEN LET p=1
205 CLS : PRINT AT 17,0;" koman
de""1""0""9-brisanje""ENTER"
210 LET v$=" ": LET v=0: LET x1
=10
220 GO SUB 10
230 IF CODE t$=13 THEN BEEP .1
,0: LET a$=v$: LET a=v: GO TO 30
0
240 GO TO 220
300 LET v$=" ": LET v=0: LET x1
=11
310 GO SUB 10
320 IF CODE t$=13 THEN BEEP .1
,0: GO TO 400
330 GO TO 310
400 PLOT 93,75: DRAW 107,0: PRI
NT AT 11,10;"+"
410 LET v=v+a: PRINT 'TAB 24-LE
N STR$ v;v
420 LET a=19
430 LET v1=INT (v/2): LET v=v-2
*v1: PAUSE 25: IF p=0 THEN GO T
O 450
450 PAUSE 0: IF INKEY$<>STR$ v
THEN PRINT AT 18,18;"pogresno":
BEEP .2,-15: PRINT AT 18,18;"
": GO TO 450
460 PRINT AT 13,a;v: BEEP .06,2
: LET v=v1
470 IF v<>0 THEN LET a=a-1: GO
TO 430
480 PRINT AT 18,20;"p-ponovo"
490 PAUSE 0: IF INKEY$="p" THEN
RUN 200
500 GO TO 490

```

Programiranje na mašinskom jeziku

4

Mala brzina izvršavanja bezik programa i veličina memorije koju bezik program zauzima glavni su razlozi za programiranje na mašinskom jeziku. Ta ograničenja naročito dolaze do izražaja u velikim programima, u programima za upravljanje, regulaciju, merenje, crtanje složenih crteža i obradu velikog broja podataka i rezultata. Prednost bezik programa je lakoća i preglednost u njegovom pisanju.

Pisanjem programa na osnovnom jeziku računara, mašinskom jeziku, obezbeđuje se povećanje brzine i smanjenje potrošnje memorije u odnosu na odgovarajući bezik program. Sa druge strane, pisanje, proveravanje i nalaženje grešaka u mašinskom jeziku je teže, što zahteva dodatna znanja i iskustva.

Formiranje programa kombinovanjem bezik i mašinskog jezika predstavlja najbolje rešenje koje objedinjuje prednost oba jezika.

Spektrum ROM sadrži veliki broj programa (rutine) pisanih na mašinskom jeziku. Oni se mogu koristiti u raznim programima čime se eliminiše potreba za njihovim razvijanjem.

U ovom delu knjige čitalac će biti postupno upoznat sa onim što je potrebno za uspešno stvaranje mašinskih programa.

4-1 OD BEZIKA DO MAŠINSKOG PROGRAMIRANJA

Bezik program je sačinjen od bezik programskih linija. Svaka linija ima svoj broj koji joj određuje položaj u programu i bezik naredbu za kojom može da sledi neki podatak. Bezik programska linija

10 LET A = 1985

ima odgovarajući broj 10, bezik naredbu dodele vrednosti i podatak 1985.

Mašinski program ima potpuno istu strukturu. Program je sačinjen od linija mašinskih naredbi i svaka od njih je smeštena na odgovarajući način u posebnu memorijsku lokaciju. Adresa te memo-

rijske lokacije označava položaj naredbe u programu. Svaka linija mašinskog programa se sastoji od naredbe i, eventualno, podatka.

Spektrumova centralna procesorska jedinica izvršava 686 različitih mašinskih naredbi. Naredba je sastavljena od kôda operacije (engl. instruction code) i operanda – podatka koji naredba koristi. Kôd operacije kao i operand mogu imati dužine od 1 ili 2 bajta. Na taj način mašinska naredba može u meoriji računara da zauzima najviše 4 bajta.

Zbog velikog broja kodova naredbi uveden je simbolički mašinski jezik u kome su naredbe prikazane svojim mnemoničkim oznakama.

U cilju ilustracije do sada izloženog dat je uporedni prikaz bejzik programa i ekvivalentnog mašinskog programa.

program bejzik	mašinski program				
	adrese		mnemonika	kodovi	
	decimal.	heks.		decimal.	heks.
50 LET A = 100	30000	7530	LD A,100	62,100	3E,64
100 LET HL=23609	30002	7532	LD HL,23609	33,57,92	21 39 5C
110 POKE HL,A	30005	7535	LD (HL),A	119	77

Na adresama 30000 (7530h) nalazi se mašinska naredba koja u registar A stavlja sadržaj 100 (64h). Registar A je osmorbitna memorijska lokacija u samom mikroprocesoru. Naredba se nalazi u dve memorijske lokacije. U prvoj je smešten kôd operacije (62), a u drugoj je operand 100. Mnemonička oznaka naredbe je LD A,100. Na adresama 30002, 30003 i 30004 nalazi se trobajtna naredba koja u HL par registara stavlja sadržaj 23609 (5C39h). Kôd operacije 33 je dat u jednoj memorijskoj lokaciji, a u sledeće dve je data vrednost operanda 57 i 92. Treća naredba je jednobajtna i njen je kôd, 119, u memorijskoj lokaciji 30005. Pomoću nje se sadržaj registra A prebacuje u memorijsku lokaciju čija adresa je u paru registara HL.

Prethodni primer ima za cilj da pokaže da se mašinski program sastoji od niza kodova koji su dati u obliku osmorbitnih vrednosti (bajtova) u memorijskim lokacijama. Ti podaci predstavljaju kodove operacija (naredbi) i operande.

Proces sinteze mašinskog programa se sastoji u pisanju naredbi na simboličkom mašinsko jeziku i prevodenju u odgovarajuće kodove. Dobijene kodove zatim treba smestiti u određeni deo RAM-

-a. Za kratke programe se proces prevođenja obavlja pomoću tabe-
la kodova. Ti kodovi se pomoću bejzik naredbe **POKE** mogu smesti-
ti u memoriju.

Unošenje dužih programa na ovakav način je neprihvatljivo, pa
se zbog toga i taj deo posla prepušta računaru. To se postiže tako
što se koristi program specijalno napravljen za unošenje podataka u
memoriju. Takav program se naziva punjač (LOADER).

Primeri mašinskog programa dati u ovoj knjizi prikazani su u
simboličkom mašinskom jeziku sa odgovarajućim kodovima. Dat je
jedan program koji omogućava unošenje heksadecimalnih kodova i
može se primeniti u narednim primerima (deo 4-8, str. 176).

Program za punjenje ubrzava unošenje kodova, ali ne omogu-
ćava njihovo dobijanje na osnovu mnemoničkih simbola. To obavlja
program koji se zove assembler. Program se može pisati na simbo-
ličkom mašinskom jeziku, a upotrebom assemblera se prevodi na
mašinski jezik i smešta na odgovarajuće adrese u obluku koda (en-
gl. object code). Ovakav način pisanja dužih mašinskih programa je
jedini prihvatljiv način.

Upotreba assemblera olakšava pisanje programa jer on pose-
duje i program za unošenje naredbi i podataka (editor). U toku rada
se signaliziraju greške ispisivanja i formiranja assemblerskog forma-
ta. Velika prednost assemblera je mogućnost labeliranja, tj. pridoda-
vanja imena adresama memorijskih lokacija. Tako se željena lokacija
u memoriji može adresirati navođenjem njene labele.

Assembleri namenjeni Spektumu zauzimaju oko 5 – 10 Kbajta.
Pre početka rada potrebno je njihovo učitavanje u memoriju, što
oduzima vreme i slobodan memorijski prostor. Takođe, za rad sa
assemblerom potrebno je upoznati sve assemblerske komande.

Još jedan veoma koristan program je disassembler. On na os-
novu koda operacije prikazuje simbolički mašinski program. Tako-
đe, poseduje i niz drugih korisnih mogućnosti, kao što je pregled i
promena sadržaja memorije i registara samog procesora.

Mašinski program počinje da se izvršava uz pomoć bejzik na-
redbe **USR** a, gde je a adresa od koje treba da se izvrši mašinski
program. Pun oblik naredbe koji se najčešće primenjuje je **RANDO-
MIZE USR** a (jer **USR** a ne može da se koristi samo).

4-2 BROJNI SISTEMI

Za razumevanje načina rada Spektruma i programiranja na mašinskom jeziku potrebno je poznavanje binarnog i heksadecimalnog brojnog sistema kao i načina na koji se predstavljaju brojevi. Uz koncept brojnih sistema objasniće se apsolutna binarna forma, forma komplementa dvojke i petobajtna forma predstavljanja brojeva. Prve dve forme su usvojene za sve osmобitne mikroračunare, a petobajtna forma je karakteristika Spektruma.

BINARNI BROJEVI

Brojni sistem zasnovan na osnovi 10 naziva se decimalnim brojnim sistemom. Osnova deset znači da se pri brojanju posle svakih deset jedinica vrši prenos u viši težinski razred. U decimalnom sistemu težine pojedinih težinskih razreda su 1, 10, 100, ... i one predstavljaju stepene osnove deset: 10^0 , 10^1 , 10^2 , ... Decimalne cifre su 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. Broj 125 se u decimalnom sistemu predstavlja:

$$1 \cdot 10^2 + 2 \cdot 10^1 + 5 \cdot 10^0 = 125$$

Binarni sistem je zasnovan na osnovi dva. To znači da se posle dve jedinice vrši prenos u viši težinski razred. Težine pojedinih razreda su stepeni osnove dva: 2^0 , 2^1 , 2^2 , ..., a to su 1, 2, 4, 8, ... Jedinice dve binarne cifre su 0 i 1. Uočava se pogodnost ovih cifara za predstavljanje dva stanja napona (0 kada nema napona i 1 kada ga ima).

Decimalni broj 125 se u binarnom sistemu predstavlja na sledeći način:

$$1 \cdot 64 + 1 \cdot 32 + 1 \cdot 16 + 1 \cdot 8 + 1 \cdot 4 + 0 \cdot 2 + 1 \cdot 1 = 1111101$$

dec.	bin.	heks.
0	0	0
1	1	1
2	10	2
3	11	3
4	100	4
5	101	5
6	110	6
7	111	7
8	1000	8

9	1001	9
10	1010	A
11	1011	B
12	1111	C
13	1101	D
14	1110	E
15	1111	F
16	10000	10
17	10001	11
18	10010	12

Tabela 4-1 Uporedni prikaz decimalnih, binarnih i heksadecimalnih brojeva

APSOLUTNA BINARNA FORMA

Sa osam bita mogu se predstaviti binarni brojevi od 00000000 do 11111111, što u decimalnom sistemu čini opseg od 0 do 255.

U konceptu apsolutne binarne forme svih 256 brojeva su celobrojne i pozitivne veličine. Zbog osmobitne fizičke realizacije registara i memorije brojevi veći od 255, kao i negativni brojevi, predstavljaju se na sledeći način: U slučaju broja većeg od 255 koji može da nastane sabiranjem dva broja, rezultat će se pojaviti kao da je smanjen za 256. Tako će broj 275 u registru ili memoriji biti predstavljen kao broj 19. Negativni brojevi će biti predstavljeni kao da im je dodato 256. Broj - 23 će se u memoriji nalaziti kao broj 233.

Spektrum može da radi i sa šesnaestobitnim brojevima koji se dobijaju od dva osmobitna. To su pozitivni celi brojevi u opsegu od 0 do 65535.

BINARNI BROJEVI U KOMPLEMENTU DVOJKE

Koncept komplementa dvojke uveden je sa ciljem predstavljanja negativnih brojeva. Od osam bita, za označavanje predznaka uzet je bit najveće težine. Taj bit se naziva bit znaka i za pozitivne brojeve je 0, a za negativne je 1. Sa preostalih sedam bita predstavljaju se 128 pozitivnih i 128 negativnih brojeva.

decimalni brojevi	binarni brojevi u komplementu dvojke
127	01111111
126	01111110
2	00000010
1	00000001
0	00000000

-1	11111111
-2	11111110
-127	10000001
-128	10000000

Tabela 4-2 Upporedni prikaz decimalnih brojeva i binarnih brojeva u komplementu dvojke

Negativni brojevi se formiraju na sledeći način: Prvo se nađe komplement odgovarajućeg pozitivnog broja. To se postiže prevodenjem nula u jedinice i jedinica u nule. Dodavanjem jedinice formira se željeni broj izražen u komplementu dvojke.

+7   00000111
          11111000 komplement
          + 1
 -7   11111001 komplement dvojke

Prvi bit sa leve strane je bit znaka.

Na isti način se iz negativnih brojeva dobijaju pozitivni što je od praktičnog značaja pri programiranju na mašinskom jeziku.

Koncept komplementa dvojke je primenljiv i na šesnaestobitne brojeve pri čemu je opseg brojeva od -32768 do 32767.

PETOBajTNA FORMA PREDSTAVLJANJA BROJEVA

Radi povećanja opsega korišćenih brojeva i radi upotrebe realnih brojeva u Spektrumu se primenjuju dve petobajtne forme. Prva se odnosi na pozitivne i negativne cele brojeve, a druga na pozitivne i negativne realne brojeve.

Za predstavljanje celih brojeva koristi se pet bajtova. Prvi bajt je uvek 0. Drugi bajt je 0 ako je broj pozitivan, a 255 ako je negativan. Treći i četvrti bajt sadrže vrednost broja po konceptu šesnaestobitnog komplementa dvojke, s tim što svih 16 bita određuju vrednost broja. To omogućuje upotrebu brojeva iz opsega od -65535 do +65535. Peti bajt je uvek nula.

Sledeći program omogućuje prikazivanje broja u petobajtnoj formi. Na osnovu sistemske promenljive VARS nalazi se programska promenljiva **a (INPUT a)** i ispisuje se pet bajtova kojima je ona predstavljena.

```
10 INPUT a: PRINT "Broj:";a
20 LET b=PEEK 23627+256*PEEK 2
3628
30 FOR n=1 TO 5: PRINT n;"-";P
```


EEK (b+n): NEXT n: GO TO 10

Realni brojevi se predstavljaju drugom petobajtnom formom koja pokriva opseg brojeva od oko $2.94E-39$ do oko $1.7E38$ kako pozitivnih, tako i negativnih.

Realni broj A koji se predstavlja na ovaj način prevodi se u oblik $\pm M \cdot 2^E$ gde je M mantisa broja ($0.5 \leq M < 1$), a E je eksponent tog broja. Eksponent se nalazi prema izrazu:

$$E = 1 + \text{INT}(\text{LN}(\text{ABS } A) / \text{LN} 2),$$

a mantisa:

$$M = \text{ABS } A / 2^E$$

Prvi bajt petobajtno forme dobija vrednost zbira $128 + E$. Ukoliko je A pozitivan broj, drugi bajt dobija celobrojnu vrednost proizvoda broja 256 i mantise umanjenog za 128. Za negativne vrednosti A ne oduzima se broj 128. Decimalni ostatak dobijen nalaženjem prethodne vrednosti množi se sa 256. Celobrojni deo je vrednost trećeg bajta, a od decimalnog ostatka se na isti način formira četvrti i peti bajt. Ako je poslednji decimalni ostatak veći od 0.5, vrednost petog bajta se povećava za 1.

Gornji program dopunjen programskom linijom 15:

15 LET a=a+1E-38

koristan je za razumevanje ovog načina predstavljanja brojeva. Linija 15 osigurava da se celi brojevi od -65535 do $+65535$ ne prikazuju u petobajtnoj celobrojnoj formi.

Realni brojevi predstavljeni na ovaj način nazivaju se brojevi sa pomičnim zarezom (engl. floating point).

HEKSADECIMALNI BROJEVI

Heksadecimalni brojni sistem je zasnovan na osnovi brojanja šesnaest. To znači da će se posle šesnaest jedinica izvršiti prenos u viši težinski razred. Težine pojedinih težinskih razreda su 1, 16, 256, ... One predstavljaju stepene osnove šesnaest. Heksadecimalne cifre su 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, A, B, C, D, E i F. U tabeli 4-1 dat je uporedni prikaz decimalnih binarnih i heksadecimalnih brojeva.

Broj 225 se u heksadecimalni sistem prevodi na sledeći način:

$$14 \cdot 16^1 + 1 \cdot 16^0 = 225$$

što daje heksadecimalni broj E1.

Oznakom # ispred broja ili h iza broja ukazuje se da se radi o heksadecimalnom broju.

Heksadecimalni brojevi se najčešće primenjuju za kodove naredbi i obeležavanje memorijskih adresa.

4-3 MIKROPROCESOR Z80

Centralna procesorska jedinica (CPU) je glavni deo računarskog sistema. Njegova uloga je da na osnovu naredbi izvršava željene operacije. U Spektrumu je centralna procesorska jedinica mikrop procesor Z80.

U njegovoj strukturi se uočavaju tri celine: registri, aritmetičko-logička jedinica i kontrolna jedinica sa registrom naredbi.

REGISTRI

Z80 sadrži 208 bita RAM memorije koji su dostupni programeru. Na slici 4-1 je prikazano kako je ta memorija raspoređena u 18 osmobiitnih i 4 šesnaestobitna registra.

GLAVNA GRUPA	
A AKUMULATOR	F
B	C
D	E
H	L

ALTERNATIVNA GRUPA	
A' AKUMULATOR	F'
B'	C'
D'	E'
H'	L'

REGISTRI
OPŠTE
NAMENE

I	R
IX – INDEKSNI REGISTAR X	
IY – INDEKSNI REGISTAR Y	
SP – UKAZIVAČ STEKA	
PC – PROGRAMSKI BROJAČ	

REGISTRI
POSEBNE
NAMENE

Slika 4-1 Registri procesora Z80

A REGISTAR

Ovaj registar se naziva još i akumulator, jer se u njega smeštaju rezultati aritmetičkih i logičkih operacija. Predstavlja najčešće korišćeni registar u naredbama mikroprocesora.

F REGISTAR

F registar se posmatra kao grupa od 8 bita od kojih svaki ukazuje na neko stanje do koga se došlo u toku izdvođenja operacije. Za programiranje su od značaja četiri bita F registra koji se nazivaju pokazateljima i to su: Z – pokazatelj nule (zero flag), C – pokazatelj prenosa (carry flag), S – pokazatelj znaka S (sign flag) i P/V – pokazatelj parnosti/prenošenja (parity/overflow flag). Ostala četiri bita interno koristi kontrolna jedinica i ne mogu se direktno upotrebiti.

HL, BC i DE REGISTRI

Svaka od dve grupe registara opšte namene sadrži po šest registara koji mogu biti upotrebljeni zasebno kao osmobitni ili u paru kao šesnaestobitni registri.

U mikroprocesoru Z80, HL registar par je najvažniji od tri registara para koji mogu da sadrže adresu. Neke naredbe su ostvarive samo uz njegovu primenu. HL registar par može takođe u sebi sadržati i šesnaestobitni broj sa kojim može učestvovati u aritmetičkim operacijama.

Svaki od registara opšte namene može biti upotrebljen zasebno, s tim da je broj naredbi koji se može izvršiti sa njima manji nego sa A registrom.

ALTERNATIVNI REGISTRI

Izvršavanjem potrebnih naredbi, Z80 prelazi na rad sa grupom registara koja je do tada bila alternativna, a grupa koja je bila glavna postaje alternativna. Unutar samog procesora ne postoji informacija koja grupa se trenutno koristi.

Potpuno iskorišćavanje mogućnosti procesora pretpostavlja upotrebu alternativnih registara, pogotovo u slučajevima kada procesor prelazi na privremeno izvršavanje nekog drugog programa (npr. program prekida).

Jednostavnim prelaskom na alternativnu grupu eliminiše se procedura čuvanja sadržaja registara radi njihove kasnije upotrebe.

PC – PROGRAMSKI BROJAČ

Programski brojač (engl. program counter) je 16-bitni registar posebne namene koji sadrži adresu memorijske lokacije iz koje se preuzima kôd naredbe koja treba da se izvrši. Sadržaj PC registra se automatski povećava nakon što je njegov sadržaj postavljen na adresu magistralu i pošto je procesor učitao kôd odgovarajuće naredbe. Naredbe skoka postavljaju nove vrednosti u PC registar. Te nove vrednosti su adrese od kojih se nastavlja izvršavanje programa.

SP – UKAZATELJ STEKA

Ukazatelj steka (engl. stack pointer) je 16 bitni registar koji sadrži adresu početka dela RAM memorije koji se naziva stek. Stek služi za privremeno smeštanje podataka i adresa (npr. pri skoku u potprogram).

Izvršavanjem odgovarajućih mašinskih naredbi podaci se iz jednog od para registara stavljaju na stek ili sa steka vraćaju u jedan od parova registara. U naredbi PUSH ilustruje se izvršavanje takve operacije.

Stek je organizovan po principu "poslednji unutra – prvi napo-
lje" (LIFO –last-in-first-out). Podatak koji se prvi stavlja na stek može se sa steka vratiti samo kao poslednji. Odnosno, podatak koji je kao poslednji stavljen na stek može biti vraćen sa steka samo kao prvi.

Stek može biti smešten bilo gde u RAM-u. U Spektrumu je njegov položaj određen sistemskom promenljivom RAMTOP i nalazi se ispod G0 SUB steka. Upotrebom steka skraćuje se dužina programa i povećava njegova brzina izvršavanja.

IX I IY – INDEKSNI REGISTRI

Indeksni registri (engl. index registers) omogućavaju indeksirano adresiranje kod koga je adresa memorijske lokacije jednaka zbiru sadržaja indeks registra (bazna adresa) i operanda koji je naveden u naredbi. Ovo je naročito pogodno za obradu tabele podataka.

I – REGISTAR PREKIDA

Registar prekida (engl. interrupt register) omogućava jedan način dobijanja početne adrese programa za servisiranje prekida (o

prekidu više u naredbama kontrole procesora). Pri tome registar prekida ukazuje na viši bajt, a periferna jedinica na niži bajt adrese na kojoj se nalazi adresa programa prekida.

R – REGISTAR ZA OSVEŽAVANJE MEMORIJE

Upotreba dinamičke RAM memorije zahteva da se 500 puta u sekundi vrši osvežavanje njenog sadržaja. Proces osvežavanja se obavlja automatski ne utičući na rad procesora. Sadržaj registra za osvežavanje (engl. refresh) se koristi kao niži, a sadržaj 1 registra kao viši adresni bajt. Posle svake izvršene naredbe adresa se povećava za 1 i vrši se osvežavanje adresirane lokacije.

ALU – ARITMETIČKO LOGIČKA JEDINICA

ALU (engl. arithmetic and logic unit) je deo mikroprocesora koji omogućava da se nad podacima obave sledeće aritmetičke i logičke operacije.

sabiranje	povećanje za jedan
oduzimanje	smanjenje za jedan
logičko I	postavljanje bita (set)
logičko ILI	brisanje bita (reset)
logičko isključivo ILI	testiranje bita
poređenje	
logička i aritmetička rotacija	
levo i desno	

KONTROLNA JEDINICA I REGISTAR NAREDBI

Kôd svake naredbe se čita iz memorije i upisuje u registar naredbi mikroprocesora (engl. instruction register). Kontrolna jedinica (engl. CPU control) dekoduje kôd naredbe i na osnovu njega generiše potrebne unutrašnje i spoljašnje signale koji su potrebni da bi se željena operacija obavila.

4-4 NAČINI ADRESIRANJA

Naredba mikroprocesora Z80 se odnose na podatke koji se nalaze u njegovim internim registrima, spoljnoj RAM memoriji ili perifernim jedinicama. Način adresiranja pokazuje kako se vrši adresiranje željenog podatka. Ovde se treba samo upoznati sa mo-

gućim načinima adresiranja, a njihovo potpuno razumevanje će uslediti tokom pregleda naredbi.

NEPOSREDNO ADRESIRANJE (immediate)

Bajt koji sledi posle kôda operacije je operand (podatak) potreban za izvršenje naredbe.

KOD OPERACIJE	1 ili 2 bajta
OPERAND	

b7   b0

Primer ovakvog adresiranja je punjenje akumulatora konstantom.

PRODUŽENO NEPOSREDNO ADRESIRANJE (immediate extended)

Ovaj način je prošireni oblik neposrednog adresiranja. Razlika je u tome što je operand dvobajtna veličina.

KOD OPERACIJE	1 ili 2 bajta
OPERAND	bajt manje težine
OPERAND	bajt veće težine

Primer je punjenje HL registar para 16-bitnom konstantom.

MODIFIKOVANO ADRESIRANJE NULTE STRANE (modified page zero addressing)

Poseban oblik naredbi pôziva (RST) se odnosi na 8 od 256 lokacija nulte strane koje se mogu adresirati jednim bajtom.

KOD OPERACIJE	1 bajt
---------------	--------

RELATIVNO ADRESIRANJE (relative addressing)

Za ovo adresiranje se koristi jedan bajt koji sledi posle koda operacije. On ukazuje na udaljenost memorijske lokacije od koje će se nastaviti izvršavanje programa. Relativno adresiranje se odnosi na naredbe skoka, koji se može ostvariti do 128 memorijskih lokacija unapred i do 127 memorijskih lokacija unazad.

KOD OPERACIJE	relativni skok
OPERAND	8 bita u komplementu dvojke

PRODUŽENO ADRESIRANJE (extended addressing)

Posle koda operacije slede dva bajta koji su adresa na koju se skače ili adresa operanda koji će biti korišćen.

KOD OPERACIJE	1 ili 2 bajta
ADRESA	bajt manje težine
ADRESA	bajt veće težine

INDEKSIRANO ADRESIRANJE (indexed addressing)

Bajt koji sledi posle koda operacije sadrži podatak čija se vrednost dodaje sadržaju jednog od dva indeksna registra. Tako se dobija odgovarajuća adresa lokacije u memoriji.

KOD OPERACIJE	dva bajta koda
KOD OPERACIJE	operacije
UDALJENOST	vrednost koja se dodaje indeksnim registrima

Primer ovakve naredbe je punjenje akumulatora sadržajem memorijske lokacije (INDEKS REGISTAR + udaljenost).

REGISTARSKO ADRESIRANJE (register addressing)

Odnosi se na razmenu podataka između samih registara. Primer je punjenje registra A sadržajem registra B.

INDIREKTNO REGISTARSKO ADRESIRANJE (register indirect addressing)

Ovaj način adresiranja koristi 16-bitni registar par (na primer HL) za ukazivanje na određenu memorijsku lokaciju. Primer je punjenje akumulatora sadržajem memorijske lokacije adresirane sadržajem HL registar para.

IMPLICITNO ADRESIRANJE (implied addressing)

Pri ovom načinu adresiranja operandi se nalaze u jednom ili više registara mikroprocesora. Primer su naredbe aritmetičkih operacija gde se u akumulator uvek smešta rezultat operacije.

ADRESIRANJE BITA (biti addressing)

U naredbama mikroprocesora Z80 postoji grupa naredbi pomoću kojih se bitovi mogu postavljati na nulu ili jedinicu. Takođe se

može vršiti njihovo testiranje kao i bilo kog registra ili memorijske lokacije. To se ostvaruje kroz registarsko, indirektno registarsko i indirektno adresiranje.

4-5 NAREDBE MIKROPROCESORA Z80

Mikroprocesor Z80 može izvršiti ukupno 158 osnovnih naredbi koje se mogu podeliti u 8 grupa:

1. naredbe punjenja i zamene (load and exchange)
2. aritmetičke i logičke naredbe (arithmetic and logic)
3. naredbe skoka, poziva i povratka (jump, call and return)
4. naredbe prebacivanja blokova i pretraživanja (block transfer and search)
5. naredbe rotacije i pomeranja (rotate and shift)
6. naredbe manipulacije bitovima (bit manipulation)
7. ulazno-izlazne naredbe (input/output)
8. naredbe kontrole procesora (CPU control)

1. NAREDBE PUNJENJA I ZAMENE

Naredbe osmobitnog punjenja

Naredbe punjenja prebacuju podatke interno između registara procesora, ili između njih i spoljne memorije. Primer za interno prebacivanje je prebacivanje sadržaja registra B u registar C. Primer prebacivanja podataka između registara i spoljne memorije je prebacivanje sadržaja memorijske lokacije NN u registar A. Pri tome NN označava bilo koju memorijsku lokaciju od 0 do 65535.

Osnovna karakteristika naredbi punjenja je da se sadržaj mesta sa koga se uzima podatak ne menja.

U tabeli 4-3 su date sve naredbe (sa heksadecimalnim kodovima) punjenja osmobitnim brojem. Takođe su naznačeni i tipovi adresiranja. U gornjem redu se nalazi registar ili memorijska lokacija sa koje se podatak uzima, a u prvoj koloni registar, ili memorijska lokacija, u koju se podatak stavlja. U preseku odgovarajućih kolona i redova nalazi se kôd operacije. Gornji primer prebacivanja sadržaja registra B u registar C ima kôd 48h (četvrta kolona, treći red).

Mnemonička oznaka naredbi punjenja uvek započinje oznakom LD, što je skraćenica od LOAD (napuniti). Nakon toga slede oznake mesta koje se puni i mesta sa koga se podatak uzima. Oz-

POLAZNO MESTO (SOURCE)															
IMPLICITNO (IMPLIED)		REGISTARSKO (REGISTER)							INDIREKTNO REGISTARSKO (REG. INDIRECT)			INDEKSIRANO (INDEXED)	PROŠIRENO (EXT. ADDR.)		
I	R	A	B	C	D	E	H	L	(HL)	(BC)	(DE)	(IX+d)	(IY+d)	(nn)	n
ED 57	ED 5F	7F	78	79	7A	7B	7C	7D	7E	7F	7G	7H	7I	7J	7K
		47	40	41	42	43	44	45	46						
		4F	48	49	4A	4B	4C	4D	4E						
		57	50	51	52	53	54	55	56						
		5F	58	59	5A	5B	5C	5D	5E						
		67	60	61	62	63	64	65	66						
		6F	68	69	6A	6B	6C	6D	6E						
		77	70	71	72	73	74	75							
		02													
		12													
		DD 77	DD 70	DD 71	DD 72	DD 73	DD 74	DD 75							
		FD 77	FD 70	FD 71	FD 72	FD 73	FD 74	FD 75							
		32													
		ED 47													
		ED 4F													

ODREDIŠTE (DESTINATION)	A	B	C	D	E	H	L	(HL)	(BC)	(DE)	(IX+d)	(IY+d)	(nn)	I	R
REGISTARSKO (REGISTER)															
INDIREKTNO REGISTARSKO (REG. INDIRECT)															
INDEKSIRANO (INDEXED)															
PROŠIRENO (EXT. ADDR.)															
IMPLICITNO (IMPLIED)															

Tabela 4-3 Naredbe 8-bitnog punjenja

nake su odvojene zarezom. Naredba punjenja registra C sadržajem registra B označava se:

LD C,B

U naredbama punjenja se upotrebljavaju i zagrade. Na primer naredba:

LD (HL), E

označava operaciju u kojoj se sadržaj registra E ne prebacuje u registar par HL, već u memorijsku lokaciju čija je adrsea sadržana

u HL. Isto tako naredba **LD A,(nn)** označava se će se akumulator napuniti, ne brojem nn, već sadržajem memorijske lokacije čija je adresa nn.

Sagledavajući tabelu 8-bitnog punjenja uočavaju se najveće mogućnosti akumulatora. On može razmenjivati svoj sadržaj sa:

- svim registrima opšte namene
- memorijskim lokacijama na koje svojim sadržajem ukazuju registar parovi opšte namene
- memorijskim lokacijama na koje ukazuju indeksni registri
- memorijskom lokacijom koja je određena 16-bitnom konstantom
- I i R registrom

Akumulator je takođe moguće direktno napuniti 8-bitnom konstantom.

Registri opšte namene imaju nešto manje mogućnosti. Mogu razmenjivati podatke sa ostalim registrima opšte namene i sa memorijskim lokacijama na koje ukazuju registar par HL ili indeksni registri. Takođe se mogu direktno napuniti i željenom konstantom.

Preostale dve naredbe u kojima ne učestvuje ni akumulator ni registri opšte namene su punjenje konstantom onih memorijskih lokacija na koje ukazuju HL ili indeksni registri.

Data tabela omogućava jasno sagledavanje svih mogućih oblika naredbi punjenja 8-bitnim brojem uz odgovarajuće kodove procesora Z80. Naredbe su dužne od 1 do 4 bajta. Kôd operacije je dat heksadecimalno. Slovom N je označena 8-bitna konstanta kojom se mogu puniti akumulator, registri opšte namene i memorijske lokacije adresirane HL i indeksnim registrom.

Oznakom d u naredbama sa indeksnim registrima obeležena je udaljenost memorijske lokacije koja učestvuje u naredbi od bazne lokacije označene indeksnim registrom. Osmobitni broj d je u komplementu dvojke što omogućuje adresiranje memorijskih lokacija udaljenih do +127, odnosno -128 lokacija od bazne adrese.

Naredbe punjenja se u memoriji nalaze u sledećim oblicima:

- jednobajtne naredbe (zauzimaju 1 bajt memorije) sadrže samo kôd operacije
- dvobajtne naredbe, zauzimaju 2 bajta memorije u sledećem poretku

adresa A   1Eh kôd operacije

adresa A + 1   63h operand (osmobitni)

Primer se odnosi na naredbu punjenja registra E sa vrednošću

63h.

– trobajtna naredbe punjenja u memoriji se nalaze u sledeće dve forme. Prva se odnosi na naredbe koje koriste indeksne registre. Od tri bajta, prva dva su kôd same operacije, dok je treći bajt operand udaljenosti d. Na primer, punjenje registra E sa sadržajem memorijske lokacije koja se nalazi na adresi $IX + 22$ postiže se naredbom **LD E, (IX+22)** koja se u memoriji nalazi ovako:

adresa A   DDh   kôd operacije
 adresa A+1 5Eh
 adresa A+2 22h   operand

udaljenosti

Dve naredbe, koje prebacuju podatke iz akumulatora u memorijsku lokaciju, odnosno iz memorijske lokacije u akumulator, takođe su trobajtna. Na primer, punjenje akumulatora sistemskom promenljivom LAST K piše se **LD A, (5C08)**, a u memoriji je ova naredba sadržana u obliku:

adresa A   3Ah kôd operacije
 adresa A+1 08h niži bajt adrese
 adresa A+2 5Ch viši bajt adrese   operand

– četvorobajtna naredbe su naredbe punjenja memorijske lokacije označene indeksnim registrima i odgovarajućom udaljenošću d. Naredba **LD (IY-7),15** u memoriji je u sledećem obliku:

adresa A   FDh   kôd operacije
 adresa A+1 36H
 adresa A+2 F9h udaljenost

(-7 u komplementu dvojke)

adresa A+3 15h vrednost kojom se puni

Primeri koji ilustruju mašinske naredbe dati su kasnije. Osmo-bitno punjenje je prikazano u primerima 1, 2 i 3.

Naredbe šesnaestobitnog punjenja

Tabela 4-4 prikazuje naredbe (i kodove) za punjenje šesnaestobitnim brojem. Ova tabela je veoma slična prethodnoj. U gornjem redu se nalaze registar parovi, par memorijskih lokacija i 16-bitna konstanta. Oni predstavljaju mesto sa koga se uzima 16-bitni broj. U prvoj koloni su registar parovi i memorijske lokacije u koje se prebacuje 16-bitna vrednost. Presek pripadajućih kolona i redova daje kodove i naredbe. Na primer, punjenje registar para HL 16-bitnom konstantom obeležava se:

LD HL,nn

Kôd naredbe je dat u preseku četvrtog reda i osme kolone, a njen oblik u memoriji je:

Adresa A 21 kôd operacije

Adresa A + 1 n niži bajt ide u registar L

Adresa A + 2 n viši bajt ide u registar H operand

		POLAZNO MESTO (SOURCE)							PRODUŽENO NEPOSREDNO (IMM. EXT.)			PRODUŽENO ADRESIRANJE (EXT. ADDR.)			INDIREKTNO REGISTARSKO (REG. INDIR.)		
		REGISTARSKO (REGISTER)															
		AF	BC	DE	HL	SP	IX	IY	nn	(nn)	(SP)						
ODREDIŠTE (DESTINATION)	REGISTARSKO (REGISTER)	AF															F1
	BC								01 nn	ED 4B nn							C1
	DE								11 nn	ED 5B nn							D1
	HL								21 nn	2A nn							E1
	SP					F9	DD F9	FD F9	31 nn	ED 7B nn							
	IX								DD 21 nn	DD 2A nn					DD E1		
	IY								FD 21 nn	FD 2A nn					FD E1		
ADRESIRANJE	(EXT. ADDR.) (nn)		ED 43 nn	ED 53 nn	22 nn	ED 73 nn	DD 22 nn	FD 22 nn									
NAREDBE PUSH	(REG. INDIR.) (SP)	F5	C5	D5	E5		DD E5	FD E5									
																	NAREDBE POP

Tabela 4-4 Naredbe 16-bitnog punjenja

U bloku 16-bitnog punjenja, naredbe koje se razlikuju od ostalih su: **PUSH** (stavi na stek) i **POP** (vrati sa steka). Punjenje memorijske lokacije na koju ukazuje registar SP, na primer, sa sadržajem BC registra, ne označava se LD (SP), BC. Jedino dozvoljeno i ispravno označavanje je

PUSH BC

Izvršavanjem ove naredbe dešava se sledeće: Vrednost registra SP se smenjuje za jedan, ukazujući na novu memorijsku lokaciju.

Izvrši se punjenje te lokacije sadržajem registra B. Vrednost registra SP se ponovo smanjuje za jedan, ukazujući na sledeću lokaciju koja se puni sadržajem C registra. To se može prikazati na sledeći način:

Pre izvršenja **PUSH BC**

Adresa A ← SP ukazuje na adresu A

Adresa A-1

Adresa A-2

Posle izvršenja **PUSH BC**

Adresa A

Adresa A-1

Adresa A-2 ← SP ukazuje na adresu A-2

Naredba **POP** ima suprotan efekat od naredbe **PUSH**. Naredba **POP BC** povećava vrednost SP za jedan, prebacuje sadržaj ukazane memorijske lokacije u C registar, ponovo povećava SP i prebacuje sadržaj nove lokacije u B registar.

Za **PUSH** i **POP** je značajno da se izvršavaju nad parom registara. Pri tome se pri izvršavanju naredbe **PUSH** na stek uvek prvo stavlja viši bajt, a pri naredbi **POP** u registar par uvek se prvo vraća niži bajt. To znači:

PUSH BC stavi B pa C na stek

POP HL vrati u L pa u H sa steka

Kada se na stek stave dva bajta iz nekog para registara, oni mogu biti vraćeni u drugi par registara. Sledeći mašinski program od dve naredbe izvršio je kopiranje sadržaja AF registara u BC registar par.

PUSH AF stavi na stek sadržaje AF registara

POP BC vrati sa steka u BC registre

Primeri 1, 3 i 4 prikazuju naredbe ove grupe.

Naredbe zamene

Ove naredbe vrše zamenu sadržaja registara. Sadržaj jednog registra prebacuje se u drugi, a sadržaj drugog registra u prvi. Te naredbe su 16-bitnog tipa, odnosno primenljive su samo na registre u paru i memorijske lokacije u paru.

Tabela 4-5 ilustruje naredbe zamene Z80 procesora. Heksadecimalni kôd 08 dozvoljava izbor jednog od dva para A i F registra. Kôd D9 daje mogućnost izbora jedne od dve grupe po 6 registra opšte namene. Kôd EB odgovara veoma često primenljivoj naredbi zamene sadržaja registar parova DE i HL. Kôd E3 je kôd na-

		IMPLICITNO ADRESIRANJE				
		AF'	BC, DE & HL'	HL	IX	IY
IMPLICITNO (IMPLIED)	AF	08				
	BC, DE & HL		D9			
	DE			EB		
	(REG. INDIR.) (SP)			E3	DD E3	FD E3

Tabela 4-5 Naredbe zamene

redbe zamene sadržaja registar para HL i memorijske lokacije na koju ukazuju SP.

Kodovi svih ovih naredbi su dužine 1 bajt. Preostale dve naredbe zamene dužine od po dva bajta zamenjuju sadržaje indeksnih registara sa memorijskim lokacijama adresiranih registrom SP.

Mnemoničko označavanje naredbi je:

kôd	mnemonika
08	EX AF, A'F'
D9	EXX
EB	EX DE, HL
E3	EX(SP), HL
DD E3	EX(SP), IX
FD E3	EX(SP), IY

Oznaka **EX** (od engleske reči exchange – zameniti), praćena je parovima čije se vrednosti zamenjuju. Izuzetak je zamena seta registara opšte namene koja ima rezervisanu oznaku **EXX**.

Način upotrebe naredbi ove grupe je dat primerom 3.

2. ARITMETIČKE I LOGIČKE NAREDBE

Pomoću naredbi ove grupe obavljaju se aritmetičke operacije sabiranja, oduzimanja, povećanja i smanjenja za jedan, kao i logičke operacije sabiranja, množenja i poređenja.

8-bitne aritmetičke i logičke naredbe

Sve 8-bitne aritmetičke i logičke operacije su date u tabeli 4-6. U izvršavanju svih naredbi sem naredbi **INC** i **DEC** učestvuje akumulator. Operacije se izvode nad sadržajem akumulatora ili između sadržaja akumulatora i sadržaja registra opšte namene ili memorijske lokacije adresirane HL, IX ili IY registrom. Aritmetičko-logičke operacije se takođe mogu izvršavati između akumulatora i 8-bitne konstante.

POLAZNO MESTO (SOURCE)

	REGISTARSKO ADRESIRANJE (REGISTER ADDRESSING)							(REG. INDIR.)	INDEKSIRANO (INDEXED)		NEPOS REDNO (IMME)
	A	B	C	D	E	H	L	(HL)	(IX+d)	(IY+d)	n
'ADD' SABIRANJE	87	80	81	82	83	84	85	86	DD 86 d	FD 86 d	C6 n
'ADC' SABIRANJESA PRENOSOM	8F	88	89	8A	8B	8C	8D	8E	DD 8E d	FD 8E d	CE n
'SUB' ODUZIMANJE	97	90	91	92	93	94	95	96	DD 96 d	FD 96 d	D6 n
'SBC' ODUZIMANJE SA PRENOSOM	9F	98	99	9A	9B	9C	9D	9E	DD 9E d	FD 9E d	DE n
I 'AND'	A7	A0	A1	A2	A3	A4	A5	A6	DD A6 d	FD A6 d	E6 n
ILI 'OR'	B7	B0	B1	B2	B3	B4	B5	B6	DD B6 d	FD B6 d	F6 n
ISK. ILI 'XOR'	AF	A8	A9	AA	AB	AC	AD	AE	DD AE d	FD AE d	EE n
POREĐENJE 'CP'	BF	B8	B9	BA	BB	BC	BD	BE	DD BE d	FD BE d	FE n
POVEĆANJE 'INC'	3C	04	0C	14	1C	24	2C	34	DD 34 d	FD 34 d	
SMANJENJE 'DEC'	3D	05	0D	15	1D	25	2D	35	DD 35 d	FD 35 d	

Tabela 4-6 8-bitne aritmetičke i logičke operacije

Rezultat operacije se smešta u akumulator, a izuzetak je naredba poređenja **CP** koja ostavlja sadržaj akumulatora nepromenjenim.

Svaka od naredbi utiče na F registar, menjajući vrednost odgovarajućih bitova u zavisnosti od rezultata operacije.

ADD (add) naredba vrši sabiranje sadržaja akumulatora i sadržaja navedenog polaznog mesta 8-bitnog podatka. Rezultat se smešta u A registar. Na primer, naredba sabiranja sadržaja A i B registara daje rezultat u A registru, dok B registar ostaje nepromenjen.

Pre operacije	A	FAh
	B	02h
Posle operacije	A	FCh
	B	02h

U ovom slučaju će pokazatelj prenosa (bit C registra F) biti postavljen na nulu, jer rezultat ne izlazi iz opsega od 00 do FF. Pokazatelj nule će takođe biti na nuli, jer rezultat nije nula.

Pre operacije	A	FAh
	B	09h
Posle operacije	A	03h
	B	09h

Bit C će u ovom primeru biti postavljen na jedinicu, a bit Z će ostati na nuli.

ADC (add with carry) naredba se razlikuje od prethodne po tome što se zbir sadržaja akumulatora i 8-bitnog podatka sabira sa vrednošću C bita.

Naredba sabiranja akumulatora sa sadržajem D registra i C bitom označava se:

ADC A,D		
Pre operacije	A	E7h
	D	03h
	C	1h
Posle operacije	A	EBh
	D	03h
	C	0h

U slučaju da je C bit pre izvršenja operacije bio jednak nuli, u akumulatoru bi rezultat bio EA. Kada je zbir sadržaja registara veći od FF događa se sledeće:

Pre operacije	A	E7h
	D	1Ah
	C	1h

Posle operacije	A	02h
	D	1Ah
	C	1h

Pre izvršenja operacije C bit je mogao biti 0. Tada bi rezultat u akumulatoru bio 01, a C bit bi se postavio na jedinicu.

SUB (subtract) naredba omogućuje (u apsolutnoj binarnoj aritmetici) oduzimanje sadržaja naznačenih polaznih mesta od sadržaja akumulatora.

Mnemonika ovih naredbi se vidi u primeru oduzimanja sadržaja registra L od A.

SUB L

Bit prenosa se postavlja na jedinicu ako je početna vrednost akumulatora manja od umanjioća, u ovom slučaju od vrednosti L registra. Za sadržaj A registra, koji je veći ili jednak umanjioću, bit prenosa se postavlja na nulu. Sledeći primer to ilustruje.

Pre operacije	A	2Fh
	L	1Ah
Posle operacije	A	15h
	L	1Ah
	C	0

U drugom primeru je vrednost sadržaja L registra veća od sadržaja akumulatora.

Pre operacije	A	2Fh
	L	4Ch
Posle operacije	A	E3h
	L	4Ch
	C	1h

SBC (subtract with carry). Ova naredba daje iste rezultate kao i **SUB** u slučaju da je pokazatelj prenosa C postavljen na nulu. C pokazatelj može biti jednak jedinici i tada se vrši njegovo dodatno oduzimanje od dobijenog rezultata.

Naredba je od koristi pri izračunavanjima u kojima je potrebna veća tačnost. Mnemonika ovih naredbi je prikazana primerom u kome se od sadržaja akumulatora oduzima sadržaj registra L.

SBC A,L

AND (and). Naredbom **AND** se obavlja operacija logičkog množenja (I) između sadržaja akumulatora i drugog podatka. Operacija se izvodi bit po bit. Drugi podatak može da bude u bilo kojem registru ili memorijskoj lokaciji adresiranoj registrom.

U sledećem primeru se operacija izvodi između sadržaja akumulatora i sadržaja memorijske lokacije adresirane HL registar parom.

AND (HL)

akumulator	11010010
memorija	10000111
akumulator posle operacije	10000010

Kao i u ostalim aritmetičkim naredbama rezultat je smešten u akumulatoru.

Z i S bit se postavljaju na vrednosti koje zavise od rezultata operacije, dok se C bit postavlja na nulu.

U prethodnom primeru se vidi da su neke jedinice u akumulatoru posle izvršenja operacije prebačene u nule. Taj postupak se obično naziva maskiranje i izvodi se drugim članom koji učestvuje u operaciji.

Da bi se C bit postavio na nulu potrebno je izvršiti **AND** naredbu između akumulatora i njegovog sadržaja. Tada se sadržaj akumulatora ne menja. Mnemonika ove naredbe je:

AND A

OR (or).

Naredbom **OR** se obavlja operacija logičkog sabiranja (ILI) između sadržaja akumulatora i drugog podatka.

OR N

akumulator	11010010
konstanta	10000111
akumulator posle operacije	11010111

U ovom primeru se obavlja operacija logičkog sabiranja između akumulatora i konstante date u binarnom obliku. Rezultat se

smešta u akumultor, a za bite pokazatelja stanja važi isto što i za prethodnu naredbu.

Naredbom **OR** se omogućava postavljanje željenih bita akumultora na jedinicu.

XOR (exclusive or). Logička operacija isključivog sabiranja dve binarne cifre daje rezultat jedinicu ako je samo jedna, a ne obe cifre jednaka jedinici.

XOR B

akumulator	11010010
registar B	10000111
akumulator posle operacije	01010101

U ovom primeru je izvršena naredba **XOR** između sadržaja akumulatora i B registra. Za pokazatelje stanja važi isto što je i ranije izloženo za naredbe **AND** i **OR**.

Naredba **XOR A** se često koristi za postavljanje sadržaja akumultora na nulu jer je to jednobajtna naredba u odnosu na **LD A,0** koja je dvobajtna naredba.

CP (compare). Ovo je jedna od vrlo često korišćenih naredbi koja vrši poređenje sadržaja A registra i podatka koji se nalazi na jednom od mesta datih u tabeli 4-6. Naredba poređenja obavlja oduzimanje dva binarna broja, s tim što se sadržaji registra ne menjaju. Jedino se može promeniti F registar u zavisnosti od rezultata operacije.

Pre operacije	A	2F
	L	1A
Posle operacije	A	2F
	L	1A
	C	0

INC (increment). Naredbom **INC** se vrednost sadržaja registra i memorijskih lokacija naznačenih u tabeli povećava za 1. Mnemonika ove naredbe u slučaju E registra je

INC E

DEC (decrement). Za ovu naredbu važi sve isto što i za naredbu **INC**, sem što se vrednost sadržaja registara ili memorijskih lokacija smanjuje za 1.

DEC (HL)

Vrednost sadržaja memorijske lokacije adresirane HL registar parom se smanjuje za 1.

Aritmetičke naredbe opšte namene

Za procesor Z80 postoje i pet naredbi opšte namene koje se odnose na akumulator i pokazatelj prenosa.

Komplementiranje akumulatora	'CPL'	2 F
Dobijanje komplementa dvojke	'NEG'	ED 4 4
Komplementiranje bita prenosa	'CCF'	3 F
Postavljanje na 1 bita prenosa	'SCF'	3 7
Prevođenje iz binarnog u BCD oblik sadržaja akumulatora	'DAA'	2 7

Tabela 4-7 Aritmetičke naredbe opšte namene

CPL (complement). Izvršavanjem ove naredbe sadržaj akumulatora se zamenjuje svojim komplementom. Komplement binarnog broja nastaje prevođenjem jedinica u nule i nula u jedinice. O upotrebi komplementa je bilo više rečeno u 4.2.

NEG (negate accumulator). Ovom naredbom se formira komplement dvojke broja sadržanog u akumulatoru. Efekat njene upotrebe je isti kao da je prvo izvršena naredba **CPL**, a zatim **INC A**.

CCF (complement carry flag). Promena vrednosti bita prenosa, C bita, obavlja se naredbom CCF.

SCF (set carry flag). Postavljanje C bita na jedinicu, bez obzira na njegovo prethodno stanje, obavlja se naredbom **SCF**. Postavljanje C bita na nulu postiže se obično naredbom **AND A**.

DAA (decimal adjust accumulator). Binarno kodovani decimalni broj (BCD) je broj u decimalnom sistemu čija je svaka cifra predstavljena u binarnom obliku sa četiri bita. Decimalni broj 16 se u BCD obliku piše kao 00010110, gde prva grupa od četiri bita daje

broj 1, a druga grupa broj 6. Naredbom DAA se vrši prevođenje binarne vrednosti u BCD oblik.

16-Bitne aritmetičke naredbe

Naredbe ove grupe se obavljaju nad sadržajem 16-bitnih registara. Registri koji učestvuju u izvršavanju naredbi dati su u prvom redu i prvoj koloni sledeće tabele. Kao i u prethodno priloženim tabelama, rezultat operacije se smešta u registre prve kolone.

ODREDIŠTE (DESTINATION)		POLAZNO MESTO (SOURCE)					
		BC	DE	HL	SP	IX	iy
'ADD' SABIRANJE	HL	09	19	29	39		
	IX	DD 09	DD 19		DD 39	DD 29	
	IY	FD 09	FD 19		FD 39		FD 29
SABIRANJE SA PRENOSOM 'ADC' I POSTAVLJANJE POKAZATELJA	HL	ED 4A	ED 5A	ED 6A	ED 7A		
'SBC' ODUZIMANJE SA PRENOSOM I POSTAVLJANJE POKAZATELJA	HL	ED 42	ED 52	ED 62	ED 72		
POVEĆANJE 'INC'		03	13	23	33	DD 23	FD 23
SMANJENJE 'DEC'		0B	1B	2B	3B	DD 2B	FD 2B

Tabela 4-8 16-bitne aritmetičke naredbe

ADD (addition). Ovom naredbom se obavlja sabiranje sadržaja dva šesnaestobitna registra. Sabiranje sadržaja IX sa sadržajem SP registra, pri čemu će rezultat biti smešten u IX registar, obavlja se naredbom

ADD IX,SP

ADC (add with carry and set flags). Sabiranje sadržaja dva šesnaestobitna registra postiže se naredbom ADC, s tim što se i

prethodna vrednost pokazatelja prenosa C pridodaje zbiru. Rezultat se smešta u HL registar, a biti F registra se postavljaju u zavisnosti od rezultata.

Mnemonička oznaka šesnaestobitnog sabiranja, sa prenosom, između HL i BC registara je

ADC HL,BC

SBC (subtract with carry and set flags). Izvršavanjem ove naredbe se postiže oduzimanje šesnaestobitnih vrednosti registara pri čemu se uzima u obzir pokazatelj prenosa. Za oduzimanje sadržaja DE registar para od sadržaja HL registar para primenjuje se naredba sa mnemoničkom oznakom

SBC HL,DE

Rezultat se smešta u HL registar para, a pokazatelji stanja se postavljaju na vrednosti koje zavise od rezultata operacije.

INC (increment). Povećanje vrednosti sadržaja registara parova BC, DE, HL, SP, IX i IY za 1 ostvaruje se isto kao i u slučaju osmobične aritmetike. Stanje F registra se ne menja.

Povećanje sadržaja para registara BC za jedan se postiže naredbom

INC BC

DEC (decrement). Smanjenje vrednosti sadržaja registara para za jedan postiže se naredbom **DEC**, pri čemu se stanje F registra ne menja.

Smanjenje sadržaja registra IX za jedan postiže se naredbom

DEC IX

3. NAREDBE SKOKA, POZIVA I POVRATKA

Naredbe ove grupe su posle naredbi punjenja najčešće primenjivane u mašinskim programima. Odnose se na promenu toka izvršavanja programa tako da se može reći da odgovaraju bejzik naredbama **GO TO**, **GO SUB** i **RETURN**.

Naredbe skoka (JUMP)

U toku izvršavanja programa, sadržaj programskog brojača PC se povećava izvršavanjem svake naredbe. Pri tome njegov sadržaj adresira memorijsku lokaciju u kojoj je smeštena sledeća naredba koja treba da se izvrši. Izvršavanjem naredbe skoka, programski brojač se postavlja, ne na sledeću, već na novu adresu od koje će se nastaviti dalje izvršavanje programa.

USLOV (CONDITION)

BEZUSLOVNO (UN. COND.)	IMAPRENO (CARRY)	NEMAPRENO (NON CARRY)	NULA (ZERO)	NIJE NULA (NON ZERO)	PARNO (PARITY EVEN)	NEPARNO (PARITY ODD)	NEGATIVNO (SIGN NEG)	POZITIVNO (SIGN POS)	REG B $\neq$ 0
---------------------------	---------------------	--------------------------	----------------	-------------------------	------------------------	-------------------------	-------------------------	-------------------------	----------------

SKOK (JUMP) 'JP'	PRODUŽENO NEPOSREDNO (IMMED EXT)	nn	C3 nn	DA nn	D2 nn	CA nn	C2 nn	EA nn	E2 nn	FA nn	F2 nn	
SKOK (JUMP) 'JP'	INDIREKTNO (HL)	(HL)	E9									
SKOK (JUMP) 'JP'	REGISTARSKO (REG. INDIR.)	(IX)	DD E9									
SKOK (JUMP) 'JP'		(IY)	FD E9									
SKOK (JUMP) 'JR'	RELATIVNO (RELATIVE)	PC+e	18 e-2	38 e-2	30 e-2	28 e-2	20 e-2					
SMANJUJE B SKOK AKO b $\neq$ 0, 'DJNZ'	RELATIVNO (RELATIV)	PC+e										10 e-2
POZIV 'CALL'	PRODUŽENO NEPOSREDNO (IMMED EXT)	nn	CD nn	DC nn	D4 nn	CC nn	C4 nn	EC nn	E4 nn	FC nn	F4 nn	
POVRATAK (RETURN) 'RET'	(REGISTER INDIR)	(SP) (SP+1)	C9	D8	D0	C8	C0	E8	E0	F8	F0	
POVRATAK IZ PREKIDA (RETURN FROM INT) 'RETI'	(REG. INDIR.)	(SP) (SP+1)	ED 4D									
POVRATAK IZ NEMASKIRAJUĆEG PREKIDA (RETURN FROM NON MASKABLE INT) 'RETN'	(REG. INDIR.)	(SP) (SP+1)	ED 4D									

Tabela 4-9 Naredbe skoka, poziva i povratka

U prvih šest redova tabele 4-9 prikazane su naredbe skoka. Da bi moglo da dođe do izvođenja skoka, potrebno je da su zadovoljeni određeni uslovi. Ukoliko uslov nije ispunjen, ne dolazi do skoka i program nastavlja sa izvršavanjem od sledeće naredbe. Uslovi za obavljanje skoka dati su u prvom redu tabele i u zavisnosti od njih su mogući sledeći programski skokovi:

- bezuslovni skok
- skok uz uslov da je pokazatelj prenosa (C bit) jednak 1
- skok uz uslov da je pokazatelj prenosa (C bit) jednak 0
- skok uz uslov da je pokazatelj nule (Z bit) jednak 1
- skok uz uslov da je pokazatelj nule (Z bit) jednak 0
- skok uz uslov da je pokazatelj parnosti (P bit) jednak 1
- skok uz uslov da je pokazatelj parnosti (P bit) jednak 0
- skok uz uslov da je pokazatelj znaka (S bit) jednak 1
- skok uz uslov da je pokazatelj znaka (S bit) jednak 0
- skok uz uslov da je B registar različit od 0.

Postojanje ovako velikog izbora uslova za obavljanje skoka bitno olakšava pisanje mašinskih programa. Sem bezuslovnog skoka i skoka uz uslov da je B registar različit od nule, ostali programski skokovi su određeni stanjem pojedinih bita F registra. Značajno je da se prilikom skoka ne menja sadržaj F registra.

Postoje dve vrste skokova i to su:

- apsolutni
- relativni.

Naredbe apsolutnog skoka postavljaju u programski brojač adrese iz opsega od 0 do 65535. To znači da se može ostvariti skok na bilo koju lokaciju u memoriji od 64 Kbajta, odakle će se nastaviti sa izvršavanjem programa.

U drugom redu tabele, označenom sa **JP nn**, prikazani su kodovi naredbi neposrednog apsolutnog skoka na memorijsku lokaciju nn u zavisnosti od uslova.

Mnemoničke oznake naredbi za pojedine skokove su sledeće:

JP nn	– bezuslovni skok na adresu nn
JP C,nn	– skok uz uslov da je C bit jednak 1
JP NC,nn	– skok uz uslov da je C bit jednak 0
JP Z,nn	– skok uz uslov da je Z bit jednak 1
JP NZ,nn	– skok uz uslov da je Z bit jednak 0
JP PE,nn	– skok uz uslov da je P bit jednak 1
JP PO,nn	– skok uz uslov da je P bit jednak 0
JP M,nn	– skok uz uslov da je S bit jednak 1
JP P,nn	– skok uz uslov da je S bit jednak 0.

Naredbe apsolutnog skoka u memoriji zauzimaju tri bajta. U prvom bajtu je kôd operacije, a u druga dva je operand koji adresira memorijsku lokaciju na koju se vrši skok.

U sledećem primeru je prikazana naredba za apsolutni skok na adresu 12ACh uz uslov da je Z bit jednak jedinici.

JP Z,12AC

A	23
A+1	AC
A+2	12

kod operacije
adresa sledeće naredbe

Kodovi za bezuslovni skok na adrese koje su sadržane u HL, IX i IY registar parovima prikazane su u drugom, trećem i četvrtom

delu tabele. Uočava se da naredba skoka na adresu sadržanu u HL registar paru zauzima jedan bajt memorije, dok ostale dve naredbe zauzimaju po dva bajta. Odgovarajuće mnemoničke oznake ovih naredbi su sledeće:

JP (HL) skok na memorijsku lokaciju adresiranu HL registar parom

JP (IX) skok na memorijsku lokaciju adresiranu IX registar parom

JP (IY) skok na memorijsku lokaciju adresiranu IY registar parom.

Naredbe relativnog skoka postavljaju adrese u programski brojač koje su do 127 lokacija veće ili do 128 lokacija manje od bazne adrese sa koje se obavlja skok. To su vrlo praktične naredbe koje omogućavaju kratke skokove. U memoriji ove naredbe zauzimaju dva bajta. U prvom bajtu je kôd operacije, a u drugom je operand koji predstavlja udaljenost memorijske lokacije sa koje se nastavlja dalje izvršavanje programa od bazne adrese. Operand je u formi komplementa dvojke.

Kodovi naredbi relativnog skoka su prikazani u petom redu tabele. Uočava se postojanje relativnih skokova koji mogu nastupiti u zavisnosti od svih uslova datih tabelom.

Mnemoničke oznake naredbi relativnog skoka su sledeće:

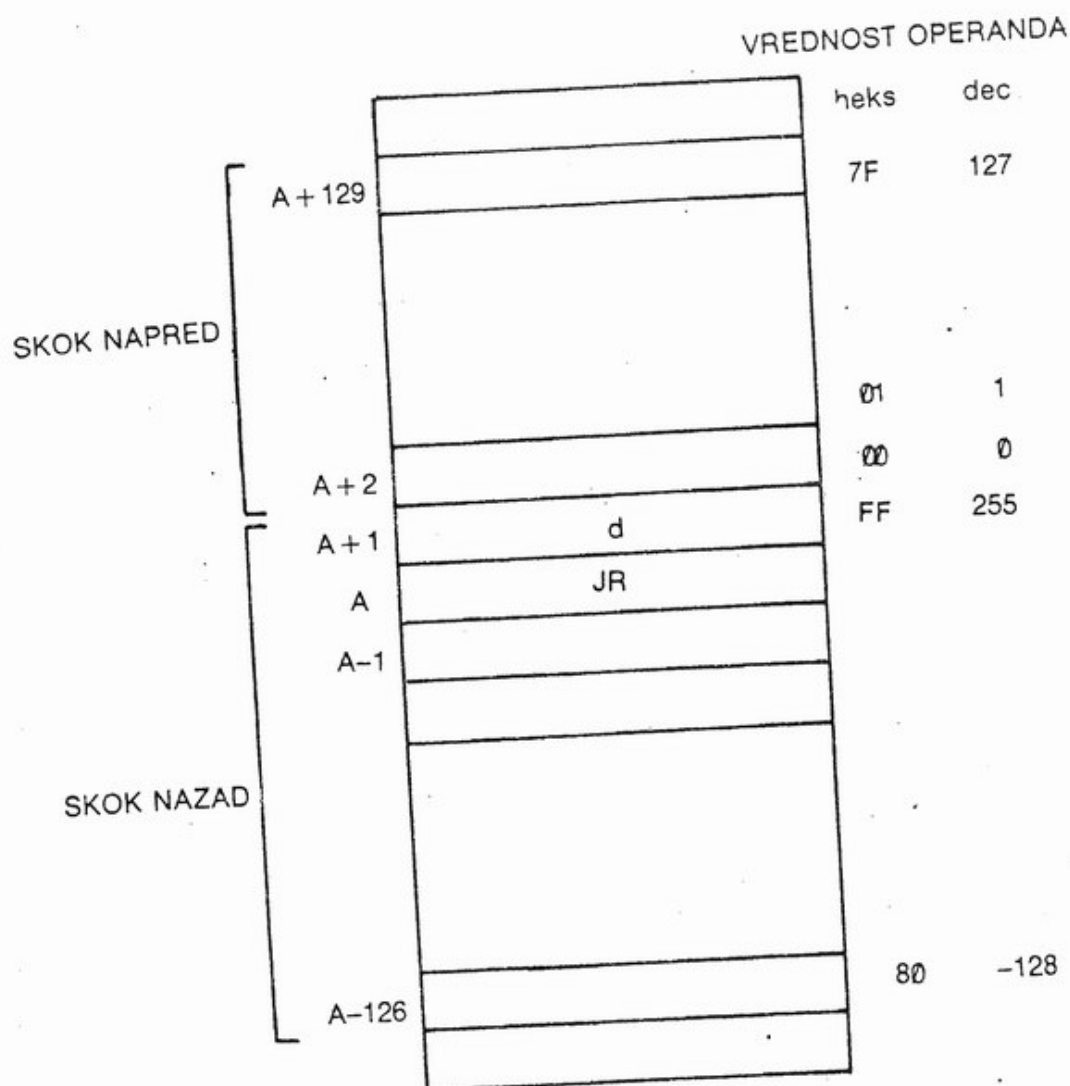
JR d	relativni безусловni skok
JR C,d	skok uz uslov da je C bit jednak 1
JR NC,d	skok uz uslov da je C bit jednak 0
JR Z,d	skok uz uslov da je Z bit jednak 1
JR NZ,d	skok uz uslov da je Z bit jednak 0

Na slici 4-2 je simbolično predstavljen deo memorije u okviru koga se obavlja relativni skok za različite vrednosti 8-bitne konstante d.

Pri skoku unapred broj d se može smatrati brojem preskočenih lokacija, dok se u skoku unazad malo složenije predstavlja.

Najčešće korišćena naredba relativnog skoka je data mnemoničkom oznakom

DJNZ d

Slika 4-2 Adrese pri naredbama relativnog skoka

Ova naredba zauzima dva bajta memorije. Kada u toku izvršavanja program naiđe na naredbu skoka **DJNZ**, a da je pri tome sadržaj registra B različit od 0, obaviće se skok na lokaciju čija je udaljenost određena operandom d. Neposredno pre skoka se vrši umanjivanje vrednosti sadržaja B registra za 1. Ponovnim nailaskom na ovu naredbu ceo proces skoka se ponavlja, sve dok se vrednost sadržaja B registra ne izjednači sa nulom. Uočava se sličnost ove naredbe sa bezik **FOR NEXT** petljom sa korakom - 1. Treba obratiti pažnju da se umanjivanje za 1 obavlja pre izvršavanja skoka, što znači da za vrednost sadržaja B registra jednakom 1 neće doći do skoka.

Time su prikazani svi oblici naredbe skoka a primeri 6 i 7 ilustruju njihovu primenu.

Naredbe skoka na potprogram (CALL)

Naredbe poziva su posebna vrsta naredbi skoka. Razlika je samo u tome što se u ovom slučaju, neposredno pre skoka, automatski stavlja sadržaj programskog brojača na stek. Time je nakon izvršenog skoka, negde u programu, sačuvana informacija o lokaciji sa koje je usledio skok. Vraćanjem vrednosti sa steka direktno u programski brojač, program nastavlja sa izvršavanjem od mesta sa koga je izvršen skok. Očigledno je da ove naredbe odgovaraju bejzik **GO SUB** naredbi.

CALL naredba je trobajtna u istom obliku kao i **JP** naredba. U prvom bajtu je sadržan kôd operacije, dok je u drugom i trećem apsolutna adresa mašinskog potprograma.

		KOD NARFD (OP CODE)	
ADRESA POZIVA (CALL ADDRESS)	0000 H	C7	'RST0'
	0008 H	CF	'RST8'
	0010 H	D7	'RST16'
	0018 H	DF	'RST24'
	0020 H	E7	'RST32'
	0028 H	EF	'RST40'
	0030 H	F7	'RST48'
	0038 H	FF	'RST56'

Tabela 4-10 Naredbe restarta

Težina trećeg bajta je 256 puta veća od težine drugog.

U sedmom redu tabele su prikazani kodovi i uslovi skoka na mašinski potprogram. Mogući uslovi su potpuno isti kao i u slučaju JP naredbi tako da je i odgovarajuća mnemonika ista, osim što se umesto potprograma **JP** upotrebljava oznaka **CALL** (poziv). Tako se bezuslovni poziv potprograma na adresi nn označava sa:

CALL nn

U slučaju poziva uz uslov da je pokazatelj prenosa, C bit, jednak 1 mnemonika je data u obliku

CALL C, nn

Ostale mnemoničke oznake **CALL** naredbi se dobijaju analogno iz oznaka **JP** naredbi.

Primeri 8 i 15 se odnose na prikaz ove naredbe.

Restart naredbe (Restart) su bezuslovne **CALL** naredbe na unapred dodređene adrese. U procesoru Z80 postoji ukupno 8 restart naredbi datih tabelom 4-10 u kojoj su prikazane adrese na koje se pozivaju, kodovi operacije i mnemoničke oznake. U mnemoničkim oznakama brojevi su decimalni. Uočava se da su restart naredbe u odnosu na **CALL** naredbe, dužine samo 1 bajt.

U Spektrumu se na adresama koje pozivaju restart naredbe nalaze bezične ROM rutine čime se olakšava njihovo pozivanje.

Upotreba restart naredbi je ilustrovana primerom 9.

Naredbe povratka (Return)

Naredbe ove grupe se primenjuju za vraćanje iz mašinskih potprograma.

Izvršavanjem naredbe povratka, sa steka se uzima adresa lokacije sa koje je usledio skok u potprogram. Ta adresa se stavlja u programski brojač, čime se nastavlja izvršavanje programa.

Naredba povratka **RET** sa **CALL** naredbom čini par za odlazak i povratak iz mašinskih potprograma ili rutina prekida. Takođe, **RET** naredbom se izvršava povratak iz mašinskog u bežik program.

Iz tabele 4-9 vidi se da **RET** naredba zauzima jedan bajt memorije i da se njeno izvršavanje može usloviti istim uslovima kao i za **JP** i **CALL** naredbe.

Mnemonička oznaka naredbe povratka uz uslov da je rezultat prethodne operacije jednak nuli, to jest da je Z bit jednak 1 je

RET Z

Ostale mnemoničke oznake su analogne prethodno izloženom

Postoje još dve posebne naredbe povratka. To su povratak iz prekida (**RETI**) i povratak iz nemaskirajućeg prekida (**RETN**).

Povratak iz prekida se primenjuje na kraju programa za servisiranje prekida, a povratak iz nemaskirajućeg prekida na kraju programa za servisiranje nemaskirajućeg prekida. Obe naredbe se od strane procesora tretiraju kao povratak (**RET**). Razlika je u tome što **RETI** omogućava da periferne jedinice prepoznaju ovu naredbu.

4. NAREDBE PREBACIVANJA BLOKOVA I PRETRAŽIVANJA

Naredbe ove grupe omogućuju prebacivanje sadržaja jednog bloka memorije u drugi, a takođe i pretraživanje blokova memorije u cilju nalaženja određenog sadržaja. Ovo su veoma praktične i često primenjivane naredbe.

Naredbe prebacivanja koriste tri registar para na sledeći način:

HL registar par ukazuje na memorijsku lokaciju sa koje se uzima podatak

DE registar par ukazuje na memorijsku lokaciju na koju se prebacuje podatak

BC registar par je brojač bajta

Izvršavanje naredbe **LDIR** (load, increment and repeat), kojom se prebacuje blok memorije, obavlja se na sledeći način. Sadržaj memorijske lokacije na koju ukazuje HL registar par prebacuje se u memorijsku lokaciju određenu DE registar parom. Zatim se vrednost i sadržaja HL i DE registar parova povećavaju za jedan dok se sadržaj BC registar para smanjuje za jedan. Ceo postupak se ponavlja sve dok brojač bajta, BC registar par, ne dođe do nule. Time je jednom mašinskom naredbom izvršeno prebacivanje blokova memorije čija je dužina bila sadržana u BC registar paru.

U slučaju kada je potrebno je da se izvrši neka druga operacija između prebacivanja pojedinih bajta, primenjuje se naredba **LDI** (load and increment). Razlika između ove i **LDIR** naredbe je u tome što se posle prenosa jednog bajta ciklus prenosa neće ponoviti.

Naredbe **LDDR** i **LDD** su veoma slične sa **LDIR** i **LDI** naredbama. Jedina je razlika u tome da se registar parovima HL i DE smanjuje vrednost sadržaja za jedan posle svakog prebacivanja. Time prebacivanje bloka počinje na višoj adresi, a završava se na nižoj.

Mnemonika i kodovi naredbi su dati u tabeli 4-11, a program koji ilustruje ovu grupu naredbi je dat primerom 11.

		POLAZNO MESTO (SOURCE)	
		(REG. INDIR.)	(HL)
ODREDIŠTE (DESTINATION)	INDIREKTNO (REG. INDIR.) REGISTARSKO (DE)	ED AO	'LDI' PUNI (DE) ← (HL) pov. HL i DE, smanji BC
		ED BO	'LDIR' PUNI (DE) ← (HL) pov. HL i DE, smanji BC ponavlja se do BC = 0
		ED A8	'LDD' PUNI (DE) ← (HL) smanji HL i DE, smanji BC
		ED B8	'LDDR' PUNI (DE) ← (HL) smanji HL i DE, smanji BC ponavlja se do BC = 0

Tabela 4-11 Naredbe prebacivanja blokova

Postoje četiri naredbe pretraživanja bloka memorije pomoću kojih se obavlja nalaženje željenog sadržaja. **CPIR** (compare, increment and repeat) poradi sadržaj akumulatora sa sadržajem memorijske lokacije na koju ukazuje HL registar par. Rezultat operacije se postavlja u odgovarajući bit stanja, sadržaj HL registar para povećava vrednost za jedan, dok se vrednost sadržaja BC registar para smanjuje za jedan. Ceo postupak se ponavlja sve dok se u BC registar paru ne pojavi nula, ili dok se ne pronađe vrednost sadržaja neke memorijske lokacije koja je jednaka sadržaju A registra. Na ovaj način se može vršiti i pretraživanje cele memorije da bi se pronašao jedan osmobitni podatak.

Naredba **CPI** (compare and increment) se razlikuje od **CPIR** samo po tome što se ne obavlja automatsko ponavljanje do ispunjavanja uslova. Izvršava se poređenje, postavljanje registra stanja i povećanje, odnosno smanjenje vrednosti registar parova HL i BC. Ponavljanje celog postupka zahteva ponovno pozivanje **CPI** naredbe. Ova se naredba zbog toga koristi kad je potrebno između operacija poređenja izvršiti neku drugu operaciju.

Naredbe **CPDR** (compare, decrement and repeat) i **CPD** (compare and decrement) su slične naredbe. Jedina je razlika što

se u HL registar paru vrednost smanjuje za jedan pri svakoj operaciji poređenja. Na taj način pretraživanje memorije počinje od najviše adrese bloka.

Mnemonika i kodovi naredbi pretraživanja su dati u tabeli 4-12, a odgovarajući primer je 12.

MESTO PRETRAŽIVANJA
(SEARCH LOCATION)

(REG. INDIR.)	
(HL)	
ED A1	'CPI' pov. HL, smanji BC
ED B1	'CPIR' pov. HL, smanji BC ponavlja se do BC = $\emptyset$ ili nalaženja
ED A9	'CPD' smanji HL i BC,
ED B9	'CPDR' smanji HL i BC ponavlja se do BC = $\emptyset$ ili nalaženja

Tabela 4-12 Naredbe pretraživanja blokova

5. NAREDBE ROTACIJE I POMERANJA

Jedna od glavnih osobina procesora Z80 je mogućnost rotacije i pomeranja bita u akumulatoru, u registrima opšte namene i u memorijskim lokacijama. To može biti od značaja kada se uzme u obzir da se pomeranjem bita za jedno mesto ulevo vrši množenje sa dva, a pomeranjem udesno postiže se deljenje sa dva.

Primer množenja sa dva vrednosti sadržane u jednoj memorijskoj lokaciji prikazan je na slici 4-3.

Pre pomeranja, vrednost sadržana u jednoj lokaciji iznosila je 26, a posle pomeranja u levo za jedan bit, vrednost je 52.

Naredba rotacije takođe utiču na pokazatelj prenosa, C bit. Ta značajna osobina omogućava njihovu primenu i u logičkim operacijama.

0	0	0	1	1	0	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

početno stanje

0	0	1	1	0	1	0	0
---	---	---	---	---	---	---	---

posle pomeranja ulevo

Slika 4-3 Simbolički prikaz operacije pomeranja ulevo

Sve naredbe rotacije su prikazane u tabeli 4-13. Na levoj strani je dat komentar onoga što se događa sa nultim bitom, sedmim bitom i C-bitom. Ostali biti se pomeraju za jedno mesto u levom ili u desno. Sa desne strane su date odgovarajuće mnemoničke oznake i nazivi naredbi.

Tabela pored odgovarajućih kodova prikazuje i nad kojim registrima i memorijskim lokacijama je moguće izvršiti određene rotacije. Uočava se da su to akumulator, svaki registar opšte namene ili bilo koja memorijska lokacija adresirana sadržajem HL, IX ili IY registar parovima.

Posebno treba izdvojiti četiri jednobajtna naredbe rotacije A registra. Njihove mnemoničke oznake su **RLCA**, **RRCA**, **RLA** i **RLA**. Postoje i dve specijalizovane naredbe za ubrzavanje BCD aritmetike. To su naredbe pomoću kojih se vrši rotiranje sadržaja akumulatora i dveju memorijskih lokacija ukazanih HL registar parom. Šematski prikaz svih tipova rotacije prikazan je u sklopu tabele 4-13.

Sadržaj C bita F registra zavisi od rezultata operacije u slučaju svih naredbi sem za naredbe sa ozankom **RRD** i **RLD**. Pokazatelji nule, parnosti, premašnja i znaka dobijaju vrednosti koje zavise od rezultata operacije. Ova konstatacija ne važi za jednobajtna naredbe koje se odnose na A registar.

Mogućnosti primene naredbi rotacije su velike, a neke od njih su prikazane u primerima 9 i 15.

6. NAREDBE MANIPULACIJE BITIMA

Naredbe ove grupe omogućavaju da procesor Z80 izvrši postavljanje na nulu, postavljanje na jedinicu ili proveru vrednosti svakog bita posebno, kako u svim registrima, tako i u svim memorijskim lokacijama.

240 naredbi ovog tipa je prikazano u tabeli 4-14 gde je izvršena podela na sledeće tri grupe:

- Naredbe postavljanja bita na nulu (reset)

POLAZNA MESTA I ODREĐIŠTA

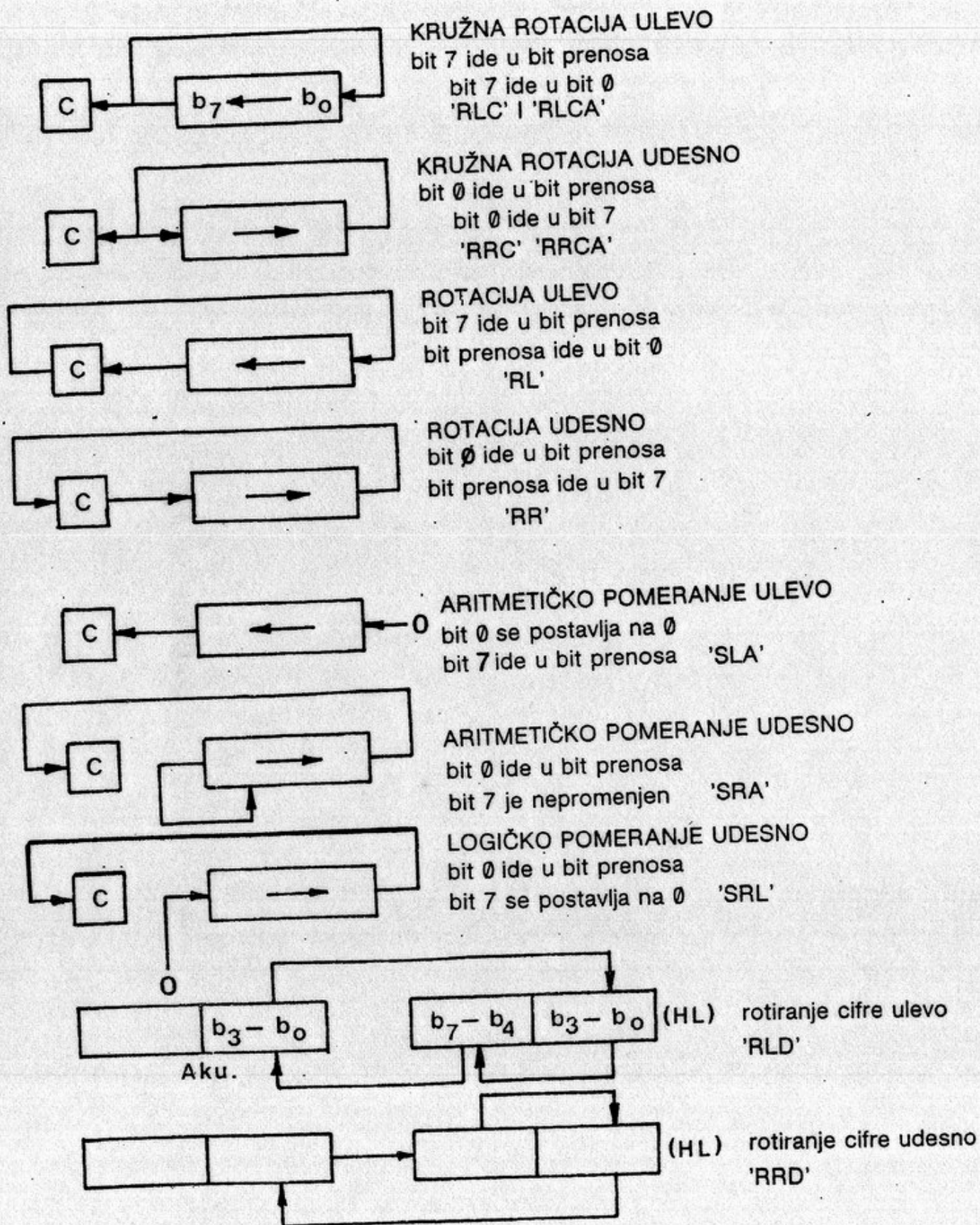
A	07	0F	17	1F
	RLCA	RRCA	RLA	RRA

A	B	C	D	E	H	L	(HL)	(IX+d)	(IY+d)
CB 07	CB 00	CB 01	CB 02	CB 03	CB 04	CB 05	CB 06	DD CB _d 06	FD CB _d 06
CB 0F	CB 08	CB 09	CB 0A	CB 0B	CB 0C	CB 0D	CB 0E	DD CB _d 0E	FD CB _d 0E
CB 17	CB 10	CB 11	CB 12	CB 13	CB 14	CB 15	CB 16	DD CB _d 16	FD CB _d 16
CB 1F	CB 18	CB 19	CB 1A	CB 1B	CB 1C	CB 1D	CB 1E	DD CB _d 1E	FD CB _d 1E
CB 27	CB 20	CB 21	CB 22	CB 23	CB 24	CB 25	CB 26	DD CB _d 26	FD CB _d 26
CB 2F	CB 28	CB 29	CB 2A	CB 2B	CB 2C	CB 2D	CB 2E	DD CB _d 2E	FD CB _d 2E
CB 3F	CB 38	CB 39	CB 3A	CB 3B	CB 3C	CB 3D	CB 3E	DD CB _d 3E	FD CB _d 3E
							ED 6F		
							ED 67		

'RLC'
'RRC'
'RL'
'RR'
'SLA'
'SRA'
'SRL'
'RLD'
'RRD'

TIP ROTACIJE
ILI
POMERANJA

Tabela 4-13 Naredbe rotacije i pomeranja

Slika 4-4 Simbolički prikaz operacija rotacija i pomeranja

		REGISTARSKO ADRESIRANJE (REGISTER ADDRESSING)							(REG. INDIR.)	INDEKSIRANO (INDEXED)	
		A	B	C	D	E	H	L	(HL)	(IX+d)	(IY+d)
BIT											
POSTAVLJANJE NA NULU (RESET BIT 'RES')	0	CB 87	CB 80	CB 81	CB 82	CB 83	CB 84	CB 85	CB 86	DD CB d 86	FD CB d 86
	1	CB 8F	CB 88	CB 89	CB 8A	CB 8B	CB 8C	CB 8D	CB 8E	DD CB d 8E	FD CB d 8E
	2	CB 97	CB 90	CB 91	CB 92	CB 93	CB 94	CB 95	CB 96	DD CB d 96	FD CB d 96
	3	CB 9F	CB 98	CB 99	CB 9A	CB 9B	CB 9C	CB 9D	CB 9E	DD CB d 9E	FD CB d 9E
	4	CB A7	CB A0	CB A1	CB A2	CB A3	CB A4	CB A5	CB A6	DD CB d A6	FD CB d A6
	5	CB AF	CB A8	CB A9	CB AA	CB AB	CB AC	CB AD	CB AE	DD CB d AE	FD CB d AE
	6	CB B7	CB B0	CB B1	CB B2	CB B3	CB B4	CB B5	CB B6	DD CB d B6	FD CB d B6
	7	CB BF	CB B8	CB B9	CB BA	CB BB	CB BC	CB BD	CB BE	DD CB d BE	FD CB d BE
POSTAVLJANJE NA JEDINICU (SET BIT 'SET')	0	CB C7	CB C0	CB C1	CB C2	CB C3	CB C4	CB C5	CB C6	DD CB d C6	FD CB d C6
	1	CB CF	CB C8	CB C9	CB CA	CB CB	CB CC	CB CD	CB CE	DD CB d CE	FD CB d CE
	2	CB D7	CB D0	CB D1	CB D2	CB D3	CB D4	CB D5	CB D6	DD CB d D6	FD CB d D6
	3	CB DF	CB D8	CB D9	CB DA	CB DB	CB DC	CB DD	CB DE	DD CB d DE	FD CB d DE
	4	CB E7	CB E0	CB E1	CB E2	CB E3	CB E4	CB E5	CB E6	DD CB d E6	FD CB d E6
	5	CB EF	CB E8	CB E9	CB EA	CB EB	CB EC	CB ED	CB EE	DD CB d EE	FD CB d EE
	6	CB F7	CB F0	CB F1	CB F2	CB F3	CB F4	CB F5	CB F6	DD CB d F6	FD CB d F6
	7	CB FF	CB F8	CB F9	CB FA	CB FB	CB FC	CB FD	CB FE	DD CB d FE	FD CB d FE
PROVERA BITA (TEST 'BIT')	0	CB 47	CB 40	CB 41	CB 42	CB 43	CB 44	CB 45	CB 46	DD CB d 46	FD CB d 46
	1	CB 4F	CB 48	CB 49	CB 4A	CB 4B	CB 4C	CB 4D	CB 4E	DD CB d 4E	FD CB d 4E
	2	CB 57	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56	DD CB d 56	FD CB d 56
	3	CB 5F	CB 58	CB 59	CB 5A	CB 5B	CB 5C	CB 5D	CB 5E	DD CB d 5E	FD CB d 5E
	4	CB 67	CB 60	CB 61	CB 62	CB 63	CB 64	CB 65	CB 66	DD CB d 66	FD CB d 66
	5	CB 6F	CB 68	CB 69	CB 6A	CB 6B	CB 6C	CB 6D	CB 6E	DD CB d 6E	FD CB d 6E
	6	CB 77	CB 70	CB 71	CB 72	CB 73	CB 74	CB 75	CB 76	DD CB d 76	FD CB d 76
	7	CB 7F	CB 78	CB 79	CB 7A	CB 7B	CB 7C	CB 7D	CB 7E	DD CB d 7E	FD CB d 7E

Tabela 4-14 Naredbe manipulacije bitima

Ove naredbe omogućuju da se određeni bit akumulatora, registra opšte namene ili memorijskih lokacija adresiranih HL, IX i IY registrima postave na a nulu. Ako je prethodno stanje već bilo 0, izvršavanjem naredbe ništa se neće promeniti.

Mnemonika naredbe za postavljanje prvog bita akumulatora na nulu je data primerom

RES 1,A

Kôd ove naredbe je C88Fh što se vidi iz tabele.

b) Naredbe postavljanja bita na jedinicu (set)

Ove naredbe omogućavaju da se jedan bit, određen kao u prethodnom slučaju, postavi na jedinicu. Ukoliko je već bio na jedinici, izvršavanjem naredbe ništa se neće promeniti.

Četvrti bit memorijske lokacije adresirane HL registar parom postavlja se na jedinicu naredbom

SET 4,(HL)

c) Naredbe provere bita (test)

Naredbama provere se vrši ispitivanje vrednosti željenog bita akumulatora, registra opšte namene ili memorijskih lokacija adresiranih HL, IX ili IY registar parovima.

Ako je vrednost bita jednaka nuli, pokazatelj nule (Z) se postavlja na jedinicu i obrnuto. Upotreba naredbi provere omogućava da se pojedinačni biti upotrebe kao biti stanja. Na taj način se ove naredbe uobičajeno koriste za obavljanje grananja u programu.

Mnemonika naredbe provere je data na primeru provere sedmog bita memorijske lokacija adresirane IX registar parom.

BIT 7,(IX)

Primene naredbi iz ove grupe se mogu videti u primeru 10.

7. ULAZNO-IZLAZNE NAREDBE

Naredbe ove grupe (engl. input-output) omogućavaju razmenu podataka između mikroprocesora i ulazno-izlazne jedinice. Adresiranje periferne jedinice, koja može da šalje ili da prima podatke, može bit aposolutno ili registarsko indirektno.

Pri apsolutnom adresiranju naredbama **IN A,(N)** i **OUT (N), A** izvršava se razmena podataka između akumulatora i periferne jedinice. Na nižih 8 bita adresne magistrale (A₀-A₇) postavlja se vrednost konstante N, dok se na viših 8 bita (A₈-A₁₅) postavlja vrednost iz akumulatora.

U registarskom indirektnom adresiranju svaki interni registar procesora može razmenjivati podatke sa perifernom jedinicom. Ad-

ODREDIŠTE (DESTINATION)		ADRESA ULAZNE JEDINICE	
		NEPOS REDNO (IMME)	(REG INDIR.)
		(n)	(c)
ULAZ (INPUT) 'IN'	REGISTARSKO (REGISTER ADDRESSING)	A	DB n ED 78
		B	ED 40
		C	ED 48
		D	ED 50
		E	ED 58
		H	ED 60
		L	ED 68
'INI' ULAZ pov. HL, smanj. B	INDIREKTNO (REG. INDIR.) REGISTARSKO	(HL)	ED A2
'INIR' ULAZ pov. HL, smanj. B ponavlja se ako B $\neq$ 0			ED B2
'IND' ULAZ smanj. HL, smanj. B			ED AA
'INDR' ULAZ smanj. HL, smanj. B ponavlja se ako B $\neq$ 0			ED BA

NAREDBE
ULASKA
BLOKA

Tabela 4-15 Ulazne naredbe

		POLAZNO MESTO (SOURCE)							
		REGISTAR (REGISTER)							(REG. INDIR.)
		A	B	C	D	E	H	L	(HL)
IZLAZ 'OUT'	NEPOSREDNO (IMM.)	D3	n						
	(REG. INDIR.)	ED 79	ED 41	ED 49	ED 51	ED 59	ED 61	ED 69	
	(REG. INDIR.)								ED A3
	(REG. INDIR.)								ED B3
	(REG. INDIR.)								ED AB
'OUTI' - IZLAZ pov. HL, smanj. B	(REG. INDIR.)								ED BB
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
'OTIR' - IZLAZ pov. HL, smanj. B ponavlja se ako B ≠ 0	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
'OUTD' - IZLAZ smanj. HL, smanj. B	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
'OTDR' - IZLAZ smanj. HL, smanj. B ponavlja se ako B ≠ 0	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								
	(REG. INDIR.)								

NAREDBE IZLAZA BLOKA

ADRESA IZLAZNE JEDINICE

Tabela 4-16 Izlazne naredbe

resiranje se obavlja tako što se sadržaj C registra postavlja na nižih 8 bita, a sadržaj B registra u viših 8 bita adresne magistrale. Na taj način se može adresirati 65536 spoljašnjih lokacija. Moguća je razmena 8-bitnog podatka sa svakim registrom opšte namene.

Ulazno-izlazne naredbe prebacivanja blokova, koje se nalaze u grupi ulazno-izlaznih naredbi, slične su sa naredbama prebacivanja blokova. Razlika je u tome što se HL registar par koristi za adresiranje lokacije sa koje se primaju podaci (u izlaznim naredbama) ili lokacije na koju se prebacuju podaci (u ulaznim naredbama). Pri tome se B registar koristi kao brojač bajta što omogućuje prenos do 256 bajta. Adresiranje se obavlja preko sadržaja registara C i B pri čemu je u C registru smešten niži bajt, a u B registru viši bajt adresne magistrale.

Tabelé 4-15 i 4-16 prikazuju moguće ulazno-izlazne naredbe sa odgovarajućim kodovima. Primeri 13 i 14 ilustruju primenu naredbi ove grupe.

8. NAREDBE KONTROLE PROCESORA

Poslednja tabela naredbi, tabela 4-17, prikazuje sedam kontrolnih naredbi opšte namene.

NOP (no operation) naredba ne izvršava ništa. Zauzima jedan bajt memorije i dovodi do kratkotrajne pauze u programu koji sadrži ovu naredbu.

Sledećih šest naredbi se odnose na prekide (eng. interrupt). Do prekida dolazi pri pojavi odgovarajućeg signala na izvodu mikroprocesora koji je za to predviđen (INT ili NMI). Tada se obustavlja izvršavanje tekućeg programa i prelazi na izvršavanje programa koji je u tu svrhu napisan (servisna rutina prekida). Posle njegovog izvršavanja vraća se na izvršavanje prekinutog programa. Postoje dve vrste prekida: onaj koji se može onemogućiti, maskirati (INT) i onaj koji se ne može onemogućiti tj. maskirati (NMI – non maskable interrupt) odgovarajućom naredbom.

HALT (halt) naredba onemogućuje procesor u daljem izvršavanju naredbi sve do nailaska signala prekida INT ili NMI.

DI (disable interrupt) naredba onemogućava prekid redovnog programa procesora. To znači da neće doći do prekida kada periferna jedinica uputi signal maskirajućeg prekida INT (maskable interrupt).

'NOP'	00
'HALT'	76
'(DI)' ONEMOGUĆENJE PREKIDA	F3
'(EI)' OMOGUĆAVANJE PREKIDA	FB
'IMO' POSTAVLJANJE NAČINA PREKIDA 0	ED 46
'IM1'	ED 56
'IM2'	ED 5E

Tabela 4-17 Naredbe kontrole procesora

EI (enable interrupt) naredba omogućava procesoru prihvatanje INT signala. Ova naredba, zajedno sa predhodnom, omogućava selektivan izbor perioda u toku izvršavanja programa u kojima ne treba dozvoliti prekid.

Z80 može da odgovori na zahtev za prekidom na tri različita načina: način 0, način 1 i način 2 (engl. mode 0, mode 1, mode 2). Način rada se bira naredbama **IM0**, **IM1** i **IM2**.

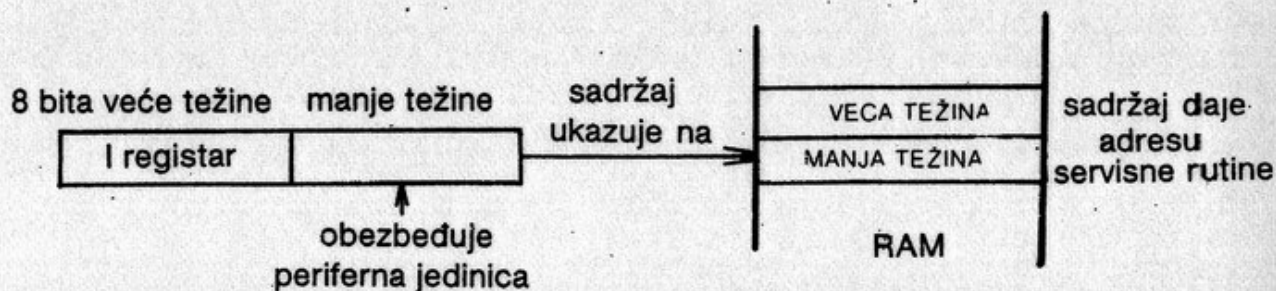
IM0 naredba prevodi procesor Z80 u nulti način rada. Tada periferna jedinica može postavljati kodove naredbi na magistralu podataka, a procesor će ih izvršavati.

IM1 naredba prevodi procesor u prvi način rada. Pojavom signala prekida procesor će izvršiti restart na lokaciji 0038h. Ovo je način rada Spektruma. ULA kolo predstavlja perifernu jedinicu za procesor Z80. ULA 50 puta u sekundi šalje signal prekida u procesor. Svaki put kada primi signal prekida, procesor će izvršiti restart na lokaciju 0038h odakle počinju naredbe koje omogućavaju izvršavanje rutine za očitavanje tastature. Ta rutina povećava sadržaj sistemske promenljive FRAMS i ispituje da li je neki taster pritisnut. Kod pritisnutog tastera se smešta u sistemsku promenljivu LAST K i postavlja se peti bit promenljive FLAGS (23611) za indikaciju novop-

ritisnutog tastera. Završivši rutinu, procesor se vraća na mesto prekida i nastavlja sa izvršavanjem programa.

IM2 naredba prevodi procesor u drugi način rada. Ovaj način rada pruža najveće mogućnosti. Posle dobijanja signala prekida, procesor očitava 16-bitnu vrednost. Gornji bajt adrese te vrednosti je sadržaj registra I, a donji bajt adrese se čita sa periferne jedinice

(taj podatak je ranije upisan u nju). Kod UL A taj podatak je FFh.

Kada dođe zahtev za nemaskirajućim prekidom, mikroprocesor će izvršiti skok na memorijsku lokaciju 0066h. Ova vrsta prekida ne može se u Spektrumu iskoristiti zbog greške u ROM-u na adresi 006Eh, usled čega pri nemaskirajućem prekidu dolazi do reinicijalizacije sistema.

U trenutku pojave signala prekida, programski brojač PC stavlja svoj sadržaj na stek i preuzima nov sadržaj sa adresirane lokacije RAM-a. Po završetku programa predviđenog za slučaj prekida, sa steka se vraća sadržaj PC registra obezbeđujući nastavljaj prekinutog programa.

U radu sa Spektrumom pri upotrebi prekida posebnu pažnju treba posvetiti ponovnom dodeljivanju vrednosti upotrebljenim registrima i promenljivama.

Primeri 5 i 15 prikazuju upotrebu naredbi ove grupe.

4-6 POKAZATELJI STANJA

U svakom od dva F (flag) registra procesora Z80 koriste se šest bita za označavanje različitih stanja procesora. Četiri od njih se mogu proveravati, testirati i upotrebljavati kao uslov za grananje u programu.

Biti koji se mogu proveravati su:

1. Pokazatelj prenosa C (carry flag). Sabiranjem dva osmobiitna broja rezultat može izaći iz opsega osmobiitnih brojeva. Tada se javlja potreba za prenosom u dodatni bit i C bit će biti postavljen na jedinicu. Isto će se dogoditi i u slučaju oduzimanja, ako rezultat izađe iz

opsega osmobitnih brojeva. Ovaj bit se postavlja na jedinicu i pri izvršavanju naredbi rotacija i pomeranja.

2. Pokazatelj nule Z (zero flag). Ovaj pokazatelj se postavlja na jedinicu samo ako je rezultat operacije koji se stavlja u akumulator jednak nuli. U protivnom Z bit se postavlja na nulu.

3. Pokazatelj znaka S (sign. flag). Pokazateljem znaka ukazuje se da je rezultat izvršenih operacija negativan. U formi komplementa dvojke krajnji levi bit (bit 7 u osmobitnom broju) označava znak broja. Bit 5 F registra će prema tome imati vrednost najtežeg bita akumulatora.

4. Pokazatelj parnosti i premašenja P/V (parity/overflow). Ovaj pokazatelj ima dvostruku namenu. Označava da li je za rezultat operacije, koji je u akumulatoru, zadovoljena parnost i da li je došlo do premašenja u slučaju aritmetičkih operacija u komplementu dvojke. Ako je rezultat operacije koji je predstavljen u komplementu dvojke van opsega brojeva od -128 do $+127$ bit premašenja se postavlja na jedinicu. U sledećem primeru je rezultat sabiranja tačan u apsolutnoj binarnoj formi, ali ne i u formi komplementa dvojke. Bit premašenja se tada postavlja na jedinicu.

$$\begin{array}{rcl} 50 & 00110010 & \\ + 99 & 01100011 & \\ \hline 149 & 10010101 & = -21 \text{ u komplementu dvojke} \end{array}$$

U logičkim operacijama P/V bit se postavlja na jedinicu ako 8-bitni binarni broj ima paran broj bita sa vrednošću jedan. Za slučaj neparnog broja jedinica u akumulatoru, ovaj bit ostaje nula. Za sadržaj akumulatora 10101100 bit parnosti se postavlja na jedinicu, a za 11110111 , na nulu.

Sledeća dva bita se ne mogu proveravati i oba se koriste u BCD aritmetici.

1. Pokazatelj poluprenosa (H). Ovo je u stvari pokazatelj prenosa u radu sa decimalnim ciframa predstavljenih pomoću četiri bita. Dobija se prenosom ili pozajmicom iz četiri bita manje težine. Upotreba DAA naredbe omogućava iskorišćavanje ovog bita za korekciju rezultata BCD sabiranja ili oduzimanja.

2. Pokazatelj oduzimanja (N). S obzirom da je postupak za korekciju BCD rezultata različit za sabiranje ili oduzimanje, ovaj pokazatelj se koristi da ukaže koja vrsta naredbe je izvršena poslednja (sabiranje ili oduzimanje).

Raspored bita stanja u F registru je

D7	D6	D5	D4	D3	D2	D1	D0
S	Z		H		P/V	N	C

Prazna polja ukazuju da ti biti nisu upotrebljeni. Konačno tabela 4-18 prikazuje kako na svaki pokazatelj stanja utiču naredbe procesora.

Naredbe	Biti pokazatelji						Komentar
	C	Z	P/V	S	N	H	
ADD A,s; ADC A,s	+	+	V	+	0	+	8-bitno sabiranje i sabiranje sa prenosom
SUB s; SBC A,s; CP s NEG	+	+	V	+	1	+	8-bitno oduzimanje, oduzimanje sa prenosom, poređenje i negacija akumulatora
AND s	0	+	P	+	0	1	Logičke operacije
OR s; XOR s	0	+	P	+	0	0	
INC s		+	V	+	0	+	8-bitno povećanje
DEC s		+	V	+	1	+	8-bitno smanjenje
ADD DD,ss	+				0	X	16-bitno sabiranje
ADC HL,ss	+	+	V	+	0	X	16-bitno sabiranje sa prenosom
SBC HL,ss	+	+	V	+	1	X	16-bitno oduzimanje sa prenosom
RLA; RLCA; RRA; RRCA	+				0	0	Rotacija akumulatora
RL s; RLC s; RR s; RRC s;							
SLA s; SRA s; SRL s	+	+	P	+	0	0	Rotacija i pomeranje lokacije s
RLD; RRD		+	P	+	0	0	Rotacija cifara levo i desno
DAA	+	+	P	+		+	Decimalno podešavanje akumulatora
CPL					1	1	Komplementiranje akumulatora

SCF	1			0	0	Postavljanje prenosa na jedinicu	
CCF	+			0	X	Komplementiranje bita prenosa	
IN r,(C)	+	P	+	0	0	Ulazna naredba	
INI; IND; OUTI; OUTD	+	X	X	1	X	Ulazno-izlazne nar. blokova	
INIR; INDR; OTIR; OTDR	1	X	X	1	X	Z=0 ako je B ≠ 0 u protivnom P/V=0	
LDI; LDD	X	+	X	0	0	Prebacivanje blokova	
LDIR; LDDR	X	0	X	0	0	P/V=1 ako je BC ≠ u protivnom P/V ≠ 0	
CPI; CPIR; CPD; CPDR	+	+	+	1	X	Pretraživanje blokova Z=1 ako je A = (HL), u protivnom Z=0. P/V=1 ako je BC ≠ 0, u protivnom P/V=0	
LD A,I; LD A,R	+	IFF	+	0	0	Vrednost flip flopa za dozvolu prekida (IFF) se prebacuje u P/V bit	
BIT b,s	+	X	X	0	1	Z bit se postavlja na vrednost bita b lokacije s	
NEG	+	+	V	+	1	+	Negacija akumulatora

Tabela 4-18 Pokazatelji

U tabeli su upotrebljene sledeće oznake:

- r Bilo koji registar procesora A,B,C,D,E,H,L
- s Bilo koja 8-bitna lokacija ili vrednost za načine adresiranja predviđene naredbom
- ss Bilo koja 16-bitna lokacija ili vrednost za načine adresiranja predviđene naredbom
- +
- 0 Pokazatelj se postavlja zavisno od rezultata operacije
- 0 Pokazatelj se postavlja na nulu
- 1 Pokazatelj se postavlja na jedinicu

X Pokazatelj zauzima neodređeno stanje
prazno Stanje pokazatelja se ne menja
polje

4-7 SPISAK NAREDBI PROCESORA Z80

Naredna tabela donosi spisak mnemoničkih oznaka svih naredbi procesora Z80. Takođe je za svaku naredbu dat broj bajta koji zauzima u memoriji (kolona BB), broj mašinskih ciklusa i T stanja potrebnih za izvršenje (kolone BC i T). Mašinski ciklusi i T stanja su obrađeni u 6. delu knjige u okviru opisa vremenski dijagrama.

Mnemonika	Naredba	BB	BC	T
ADC HL, ss	Sabiranje sa prenosom reg.para ss sa HL	2	4	15
ADC A,s	Sabiranje sa prenosom operanda s i akumulatora			
ADD A,n	Sabiranje akumulatora sa n	2	2	7
ADD A,r	Sabiranje registra r sa akumulatorom	1	1	4
ADD A,(HL)	Sabiranje lokacije (HL) sa akumulatorom	1	2	7
ADD A,(IX + d)	Sabiranje lokacije (IX + d) sa akumulatorom	3	5	19
ADD A,(IY + d)	Sabiranje lokacije (IY + d) sa akumulatorom	3	5	19
ADD HL,ss	Sabiranje reg.para ss sa HL	1	3	11
ADD IX,pp	Sabiranje reg.para pp sa IX	2	4	15
ADD IY,rr	Sabiranje reg.para rr sa IY	2	4	15
AND s	Logičko množenje između s i akumul.			
BIT b,(HL)	Provera bita b na lokaciji (HL)	2	3	12
BIT b,(IX + d)	Provera bita b na lokaciji (IX + d)	4	5	20
BIT b,(IY + d)	Provera bita b na lokaciji (IY + d)	4	5	20
BIT b,r	Provera bita b registra r	2	3	8
CALL cc,nn	Odlazak na potprogram na adresi nn uz uslov cc	3	3	10

	(ako je cc tačno)	3	5	17
CALL nn.	Bezuslovni odlazak na potprogram na adresi nn	3	5	17
CCF	Komplementiranje bita prenosa (C)	1	1	4
CP s	Poređenje akumulatora sa operandom s			
CPD	Poređenje lokacije (HL) i akumul.smanjenje HL i BC	2	4	16
CPDR	Poređenje lokacije (HL) i akumul.smanjenje HL i BC ponavljanje do BC=0	2	5	21
	ako je BC=0 ili A=(HL)	2	4	16
CPI	Poređenje lokacije (HL) u akumul. povećanje HL i smanjenje BC	2	4	16
CPIR	Poređenje lokacije (HL) i akumul. povećanje HL, smanjenje BC, ponavljanje do BC=0	2	5	21
	ako je BC=0 ili A=(HL)	2	4	16
CPL	Komplementiranje sadržaja akumulatora	1	1	4
DAA	Prevođenje vrednosti akumul. u BCD oblik.	1	1	4
DEC m	Smanjenje operanda m	2	2	10
DEC IX	Smanjenje IX	2	2	10
DEC IY	Smanjenje IY.	1	1	6
DEC ss	Smanjenje registar para ss	1	1	4
DI	Onemogućenje prekida	2	2	8
DJNZ e	Smanjenje B i relativni skok ako je B=0	2	3	13
	ako je B≠0	1	1	4
EI	Omogućenje prekida	1	5	19
EX (SP), HL	Zamena lokacija (SP) i HL	2	6	23
EX (SP), IX	Zamena lokacija (SP) i IX	2	6	23
EX (SP), IY	Zamena lokacija (SP) i IY	1	1	4
EX AF, AF'	Zamena sadržaja AF i AF'	1	1	4
EX DE, HL	Zamena sadržaja DE i HL			

EXX	Zamena sadržaja BC, DE, HL sa sadržajem BC', DE', HL'	1	1	4
HALT	Čekanje prekida ili reseta	1	1	4
IMO	Način rada 0 na pojavu prekida	2	2	8
IM 1	Način rada 1 na pojavu prekida	2	2	8
IM 2	Način rada 2 na pojavu prekida	2	2	8
IN A,(n)	Punjenje akum. sa spoljne jedinice n	2	3	11
IN r,(c)	Punjenje registra r sa spoljne jed. (C)	2	3	12
INC (HL)	Povećanje lokacije (HL)	1	3	11
INC IX	Povećanje IX	2	2	10
INC (IX + d)	Povećanje lokacije (IX + d)	3	6	23
INC IY	Povećanje IY	2	2	10
INC (IY + d)	Povećanje lokacije (IY + d)	3	6	23
INC r	Povećanje registra r	1	1	4
INC ss	Povećanje registar para ss	1	1	6
IND	Punjenje lokacije (HL) sa spoljne jedinice (C), smanjenje HL i B	2	4	16
INDR	Punjenje lokacije (HL) sa spoljne jedinice (C), smanjenje HL i smanjenje B, ponavljanje do B = 0	2	5	21
	ako je B = 0	2	4	16
INI	Punjenje lokacije (HL) sa spoljne jed. (C) povećanje HL i smanjenje B	2	4	16
INIR	Punjenje lokacije (HL) sa spoljne jedinice (C) povećanje HL i smanjenje B, ponavljanje do B = 0	2	5	21
	ako je B = 0	2	4	16
JP (HL)	Bezuslovni skok na (HL)	1	1	4
JP (IX)	Bezuslovni skok na (IX)	2	2	8
JP (IY)	Bezuslovni skok na (IY)	2	2	8
JP cc,nn	Skok na lokaciju nn uz uslov cc	3	3	10
JP nn	Bezuslovni skok na lokaciju nn	3	3	10

JR C, e	Relativni skok na PC + e ako je prenos 1	2	2	7
	ako je C = 1	3	1	12
JR e	Bezuslovni relativni skok na PC + e	2	3	12
JR NC, e	Relativni skok na PC + e ako je prenos 0	2	3	12
	ako je C = 1	2	2	7
JR NZ, e	Relativni skok na PC + e pokazatelj nule različit od 0 (Z=0)	2	3	12
	ako je Z = 1	2	2	7
JR Z, e	Relativni skok na PC + e ako je pokazatelj nule jednak 0 (Z=1)	2	3	12
	ako je Z = 0	2	2	7
LD A, (BC)	Punjenje akumul. sa lokacijom (BC)	1	2	7
LD A, (DE)	Punjenje akumul. sa lokacijom (DE)	1	2	7
LD A, I	Punjenje akumulatora sa I	2	2	9
LD A, (nn)	Punjenje akumulatora sa lok. (nn)	3	4	13
LD A, R	Punjenje akumulatora sa registrom R	2	2	9
LD (BC), A	Punjenje lokacije (BC) sa akumul.	1	2	7
LD (DE), A	Punjenje lokacije (DE) sa akumul.	1	2	7
LD (HL), n	Punjenje lokacije (HL) sa vrednošću n	2	3	10
LD dd, nn	Punjenje registar para dd sa vrednošću nn	3	3	10
LD HL, (NN)	Punjenje HL sa lokacijom (nn)	3	5	16
LD (HL), r	Punjenje lokacije (HL) sa registrom r	1	2	7
LD I, A	Punjenje I sa akumulatorom	2	2	9
LD IX, (nn)	Punjenje IX sa lokacijom nn	4	6	20
LD (IX + d), n	Punjenje lok. (IX + d) sa vrednošću n	4	5	19
LD (IX + d), r	Punjenje lok. (IX + d) sa vrednošću registra r	3	5	19
LD IY, nn	Punjenje IY sa vrednošću nn	4	4	14
LD IY, (nn)	Punjenje IY sa lok. (nn)	4	6	20
LD (IY + d), n	Punjenje lokacije (IY + d) sa vrednošću n	4	5	19
LD (IY + d), r	Punjenje lokacije (IY + d) sa vrednošću registra r	3	5	19
LD (nn), A	Punjenje lokacije (nn) sa akumulatorom	3	4	13
LD (nn), dd	Punjenje lokacije (nn) sa registar parom dd	4	6	20

LD (nn), HL	Punjenje lokacije (nn) sa HL	3	5	16
LD (nn), IX	Punjenje lokacije (nn) sa IX	4	6	20
LD (nn), IY	Punjenje lokacije (nn) sa IY	4	6	20
LD R, A	Punjenje R sa akumulatorom	2	2	9
LD r, (HL)	Punjenje registra r sa lokacijom (HL)	1	2	7
LD r, (IX + d)	Punjenje registra r sa lokacijom (IX + d)	3	5	19
LD r, (IY + d)	Punjenje registra r sa lokacijom (IY + d)	3	5	19
LD r, n	Punjenje registra r sa vrednošću n	2	2	7
LD r, r'	Punjenje registra r sa registrom r'	1	1	4
LD SP, HL	Punjenje SP sa HL	1	1	6
LD SP, IX	Punjenje SP sa IX	2	2	10
LD SP, IY	Punjenje SP sa IY	2	2	10
LDD	Punjenje lokacije (DE) sa lok. (HL), smanjenje DE, HL i BC	2	4	16
LDDR	Punjenje lokacije (DE) sa lok. (HL), smanjenje DE, HL i BC, ponavljanje do BC = 0	2	5	21
	ako je BC = 0	2	4	16
LDI	Punjenje lokacije (DE) sa lok. (HL), povećanje DE, HL, smanjenje BC	2	4	16
LDIR	Punjenje lokacije (DE) sa lok. (HL), povećanje DE, HL, smanjenje BC, ponavljanje do B = 0	2	5	21
	ako je BC = 0	2	4	16
NEG	Komplement dvojke akumulatora	2	2	8
NOP	Logičko ILI između akumul. i operanda s	1	1	4
OR s				
OTDR	Punjenje izlazne jedinice C sa lok. (HL), smanjenje HL i B, ponavljanje do B = 0	2	5	21
OTIR	Punjenje izlazne jedinice C sa lok. HL, povećanje HL, smanjenje B, ponavljanje do B = 0	2	5	21
	ako je B = 0	2	4	16
OUT (C), r	Punjenje izlazne jedinice C sa registrom r	2	3	12
OUT (n), A	Punjenje izlazne jedinice (N) sa akumulatorom	2	3	11

OUTD	Punjenje izlazne jedinice (C) sa lokacijom (HL) povećanje HL i smanjenje B	2	4	16
OUTI	Punjenje izlazne jed. (C) sa lok. (HL), povećanje HL i smanjenje B	2	4	16
POP IX	Punjenje IX sa poslednjom vrednošću sa steka	2	4	14
POP IY	Punjenje IY sa poslednjom vrednošću sa steka	2	4	14
POP qq	Punjenje reg. para qq sa poslednjom vrednošću sa steka	1	3	10
PUSH IX	Punjenje steka sa IX	2	4	15
PUSH IY	Punjenje steka sa IY	2	4	15
PUSH qq	Punjenje steka sa registar parom qq	1	3	11
RES b,m	Postavljanje na nulu bita b operanda m			
RET	Povratak sa potprograma	1	3	10
RET cc	Povratak sa potprograma uz uslov cc (ako je cc tačno)	1	1	5
RETI	Povratak iz prekida	1	3	11
RETN	Povrat. iz predika koji se ne može maskirati	2	4	14
RL m	Rotacija levo preko bita prenosa operanda m	2	4	14
RLA	Rotacija levo akumul. preko bita prenosa	1	1	4
RLC (HL)	Rotacija lokacije (HL) levo kružno	2	4	15
RLC (IX + d)	Rotacija lokacije (IX + d) levo kružno	4	6	23
RLC (IY + d)	Rotacija lokacije (IY + d) levo kružno	4	6	23
RLC r	Rotacija registra r levo kružno	2	2	8
RLCA	Rotacija cifara levo kružno akumul.	1	1	4
RLD	Rotacija cifara levo i desno između akumul. i lokacije (HL)	2	5	18
RR m	Rotacija desno preko bita, prenosa operanda m			

RRA	Rotacija desno akumul. preko bita prenosa	1	1	4
RRC m	Rotacija operanda m desno kružno			
RRCA	Rotacija desno kružno akumul.	1	1	4
RRD	Rotacija cifara desno i levo između akumulatora i lokacije (HL)	2	5	18
RST p	Restart na lokaciji p	1	3	5
SBC A,s	Oduzimanje operanda s od akumul. sa prenosom			
SBC HL, ss	Oduzimanje registar para ss od HL sa prenosom	2	4	15
SCF	Postavljanje bita prenosa na jedinici	1	1	4
SET b,(HL)	Postavljanje bita b lokacije (HL)	2	4	15
SET b,(IX + d)	Postavljanje bita b lokacije (IX + d)	4	6	23
SET b,(IY + d)	Postavljanje bita b lokacije (IY + d)	4	6	23
SET b,r	Postavljanje bita b registra r	2	2	8
SLA m	Pomeranje operanda m levo aritmetički			
SRA m	Pomeranje operanda m desno aritmetički			
SRL m	Pomeranje operanda m desno logički			
SUB s	Oduzimanje operanda s od akumul.			
XOR s	Isključivo ILI između akumul. i operanda s			

4-8 PRIMERI PROGRAMIRANJA NA MAŠINSKOM JEZIKU

U prethodnim poglavljima su izložene neophodne postavke za razumevanje mašinskih programa. U ovom poglavlju će se prikazati nekoliko mašinskih programa u cilju ilustriranja korišćenja mašinskih naredbi kao i načina formiranja i korišćenja programa pisanih na mašinskom jeziku.

Mašinski programi se mogu unositi u računar na više načina. Jedan od njih je pogodan za unošenje primera koji će biti prikazani (strana 176).

Programskom linijom 10 određeno je da se unošenje obavlja od memorijske lokacije sa adresom 30000. Svi primeri dati u ovom poglavlju će biti uneseni od te lokacije. Unošenje heksadecimalnih vrednosti se obavlja u rastućem poretku od nižih ka višim adresama, što u navedenom primeru znači s leva na desno i odozgo na dole. Taj redosled ja najbolje ilustrovan u primeru broj 1.

Nakon unošenja dve heksadecimalne cifre, pritiskom na **ENTER** vrši se upisivanje njihovog koda u memorijsku lokaciju. Završetak punjenja se obavlja pritiskom na taster **S** i **ENTER**.

Startovanje unesenog mašinskog koda (programa) ostvaruje se naredbom **USR NN** gde je NN adresa od koje se želi izvršavanje mašinskog programa. Ta naredba sadržaj programskog brojača PC postavlja na datu vrednost NN, što omogućava da procesor izvršava naredbe od adrese NN. Prethodna vrednost programskog brojača se čuva na mašinskom steku, odakle se uzima na kraju mašinskog programa kao povratna adresa u bejzik program. Najčešći oblici upotrebe naredbe startovanja mašinskog programa su sledeće.

1. **RANDOMIZE USR NN**. Naredbom **RANDOMIZE USR NN** se nakon završetka mašinskog programa postavlja nova početna vrednost za izračunavanje slučajnog broja. Ta osnova je sadržaj BC registar para koji je dobijen izvršavanjem mašinskog programa od adrese NN. Ovaj način pozivanja mašinskog programa se najčešće primenjuje, jer ne utiče na bejzik program iz koga je pozvan. Jedino će doći do uticaja na generisanje slučajnog broja.

2. **LET a = USR NN**. Izvršavanje mašinskog programa od adrese NN pomoću ove naredbe dovodi do toga da, nakon povratka u bejzik program, programska promenljiva **a** dobija vrednost sadržaja BC registar para. Ovaj način započinjanja izvršavanja mašinskog programa je primenljiv kada se mašinski program koristi za razna izračunavanja. Tada BC registar par neposredno pre povratka u bejzik program treba napuniti rezultatom izračunavanja. Na taj način se povratkom u bejzik program automatski izvršava dodela te vrednosti promenljivoj **a**.

3. **PRINT USR NN**. Kada se **USR** naredba primeni na ovaj način, pri povratku u bejzik program na ekranu će se ispisati vrednost sadržaja BC registar para. Ova naredba će se primenjivati tokom datih primera jer se pomoću nje mogu efikasno prikazivati sadržaji registara procesora.

Način pozivanja mašinskih iz bejzik programa nisu iscrpljeni kroz ova tri priemra. Praktično se **USR NN** može upotrebiti u svim bejzik naredbama kao argument, ako je on predviđen.

Dati primeri mašinskog programiranja se izvršavaju do adrese ~~30000~~ pa se njihovo startovanje iz bejzik programa obavlja naredbom **RANDOMIZE USR 30000**. Biće posebno napomenuto kada je potrebno upotrebiti naredbu **PRINT USR** ili neku drugu.

PRIMER 1

Navedeni primer mašinskog programa ilustruje upotrebu naredbi osmobitnog i šesnaestobitnog punjenja registara konstantom, kao i punjenja memorijskih lokacija adresiranih registar parom.

Program je dužine 7 bajta. Početak programa je na memorijskoj lokaciji 7530h (~~30000~~) i završava se na lokaciji 7536h. Unošenje kodova se može izvršiti navedenim hekso punjačem.

adresa	kôd	mnemonika
7530	3EFF	LD A,FF
7532	210040	LD HL, 4000
7535	77	LD (HL), A
7536	C9	RET

Prva naredba je naredba 8-bitnog punjenja u kojoj se registar A puni 8-bitnom konstantom. U primeru je ta konstanta FFh. Naredba je dužine dva bajta i unosi se u memorijske lokacije 7530h i 7531h. Druga naredba je naredba punjenja 16-bitnom konstantom registar para HL. Konstanta je u ovom slučaju 4000h. Viši, H registar se puni vrednošću 40h, a niži, L registar vrednošću 0. Ova naredba je trobajtna, kao i treća naredba punjenja memorijske lokacije adresirane HL registrom vrednošću sadržanom u A registru. U primeru se obavlja punjenje memorijske lokacije 4000h vrednošću FFh što odgovara bejzik naredbi **POKE 16384,255**. Četvrta naredba, na adresi 7536h, je naredba povratka na izvršavanje bejzik programa. Programski brojač se puni adresom koja je bila sačuvana na steku prilikom odlaska na izvršavanje mašinskog programa. Program se startuje bejzik naredbom **RANDOMIZE USR 30000**. Njegovim izvršavanjem se u memorijsku lokaciju 16384 (video memorija) upisuje vrednost 255 što će u gornjem levom uglu ekrana dati crticu dužine 8 tačaka.

Poznavanje mape memorije i organizacije video memorija je neophodno za potpuno razumevanje ovog i sledećih primera.

Uz izmenu sadržaja akumulatora može se odrediti koje će se tačke iscrtavati. Sadržaj akumulatora se može izmeniti novim mašinskim kodom koji se najjednostavnije upisuje bejzik naredbom **POKE** u memorijskoj lokaciji 7531h.

Promenom sadržaja HL registar para menja se položaj crte na ekranu. Za vrednost sadržaja HL registar para od 5800h (22528) do 5B00h (23296), što odgovara adresama polja atributa, mogu se postaviti odgovarajući atributi. Tada su boja, sjajnost i treptanje odgovarajućeg karaktera određeni sadržajem akumulatora.

PRIMER 2

U ovom primeru su prikazane naredbe za punjenje registra sadržajem memorijske lokacije i obrnuto, za punjenje memorijske lokacije sadržajem registra.

adresa	kôd	mnemonika
7530	3AD05C	LD A, (5CD0)
7533	FD77FF	LD (IY-1), A
7536	C9	RET

Program je dužine 7 bajtova. Prva tri su kodovi za punjenje registra A sadržajem memorijske lokacije 5CD0h (23760). Ta lokacija odgovara prvom znaku koji sledi iza prve naredbe u bejzik programu. Konkretno, u programskoj liniji **1 REM xyz** znak x se nalazi na toj lokaciji. Kôd slova x iz **REM** linije je prekopiran u registar A prvom naredbom, a drugom se tim kodom puni memorijska lokacija adresirana vrednošću (IY-1). Stalna vrednost sadržaja IY registra, prilikom izvršavanja bejzik programa, izabrana je da ukazuje na sistemske promenljive i iznosi 5C3Ah (23610). Memorijska lokacija sa adresom IY-1 je sistemska promenljiva PIP koja određuje trajanje tonskog odziva tastature. Izvršenjem gornjeg programa kôd znaka x, 78h (120), prebacuje se u nju, uzrokujući odgovarajuće produženje tona. Promenom znaka x u neki drugi znak, uz ponovno izvršavanje programa, kao rezultat se dobija promena trajanja tonskog odziva tastera.

Dati program, sem kao primer, nema veću upotrebnu vrednost. Njime se pokazuje mogućnost unošenja promenljivih u mašin-

ski program pomoću bejzik naredbi i programa, konkretno preko **REM** linije što se često sreće u programerskoj praksi. Napomena: Ako se gornji program unosi preko asemblera, treba proveriti da li assembler dozvoljava korišćenje naredbi koje koriste IY registar par.

PRIMER 3

Mašinske naredbe punjenja registara sadržajem drugog registra i naredbe zamene prikazane su u ovom primeru:

adresa	kôd	Mnemonika
7530	11E803	LD DE,03E8
7533	EB	EX DE,HL
7534	44	LD B,H
7535	4D	LD C,L
7536	C9	RET

Program je dužine 6 bajta. Prva tri bajta su kodovi 16-bitnog punjenja DE registar para konstantom 03E8h (1000). Četvrti bajt je kôd naredbe zamene sadržaja registar parova HL i DE. Treća naredba je sadržana u petom bajtu i puni registar B sadržajem registra H. Četvrta naredba (u šestom bajtu) puni registar C sadržajem registra L. U poslednjem bajtu je kôd naredbe za povratak u bejzik program.

Izvršavanje ovog mašinskog programa treba obaviti bejzik naredbom **PRINT USR 30000**. Na taj način će sadržaj BC registar para (1000) biti ispisan na ekranu, što će biti i potvrda da je iz DE registar para sadržaj prebačen preko HL registar para u BC registar par. Slično će se dogoditi i ako se u prvoj naredbi umesto DE izvrši punjenje HL registar para.

PRIMER 4

Ovaj primer ilustruje primenu naredbe stavljanja podataka na stek (**PUSH**) i vraćanja podataka sa steka (**POP**).

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	21D007	LD HL,07D0	Napuni HL par sa 2000 dec.
7533	E5	PUSH HL	Sačuvaj privremeno na steku
7534	C1	POP BC	Vrati sa steka u BC reg. par
7535	C9	RET	Povratak u bejzik

Prvom naredbom se obavlja 16-bitno punjenje HL registar para brojem 07D0h (2000). Drugom naredbom se sadržajem HL registar para pune dve memorijske lokacije u RAM-u koje su adresirane registrom SP. Trećom naredbom se BC registar par puni sadržajem tih memorijskih lokacija. Izvršavanjem ovog primera mašinskog programa naredbom **PRINT USR 30000**, sadržaj BC registar para će biti ispisan na ekranu.

PRIMER 5

Kroz ovaj primer, tačnije grupu primera, biće prikazane aritmetičko-logike naredbe, 8-bitne i 16-bitne. Za prikazivanje efekata izvršavanja naredbi najpogodnije je dobijenim rezultatom napuniti BC registar par. Izvršavanje ovih primera treba obavljati bejzik naredbom **PRINT USR 30000**.

OSMOBITNO SABIRANJE I ODUZIMANJE

adresa	kôd	mnemonika
7530	00	NOP
7531	3Exx	LD A,xx
7533	06yy	LD B,yy
7535	80	ADD A,B
7536	0600	LD B,0
7538	4F	LD C,A
7539	C9	RET

Navedeni program demonstrira naredbu **ADD A,B**. Umesto xx i yy treba uneti vrednosti nad kojima se želi izvršiti operacija sabiranja. Te vrednosti će biti smeštene u lokacijama sa adresom 7532h (30002) i 7534h (30004).

U prvom bajtu ovog primera nalazi se kôd 0 koji odgovara naredbi kontrole procesora. Nailaskom na naredbu **NOP**, procesor jednostavno prelazi na izvršavanje naredne naredbe. **NOP** naredba je tu postavljena da bi se bejzik naredbom **POKE 30000,55** zamenila sa **SCF** koja postavlja bit prenosa na jedinicu. Uz dodatnu naredbu **POKE 30005,136** zamenjuje se kôd naredbe **ADD A,B** u kôd naredbe **ADC A,B** što omogućava da dati program demonstrira i osmобitno sabiranje sa prenosom.

Isti program zamenom kodova na navedenim adresama kodovima naredbi **NOP** i **SUB B** (kôd **SUB B** je 90h = 144) prikazuje na-

redbu osmobitnog oduzimanja. Zamenom kodovima naredbi **SCF** i **SBC B** (kôd **SBC B** je 98h = 152) može se videti efekat naredbe oduzimanja sa prenosom.

Naredbe poređenja su naredbe fiktivnog oduzimanja što znači da se sadržaj A registra ne menja. Dolazi samo do izmena pokazatelja stanja. To će biti prikazano u narednim primerima.

Aritmetičke naredbe osmobitnog povećanja **INC** i smanjenja **DEC** su ostavljene čitaocu da ih sam upotrebi. Svakako da će u primerima koji slede biti upotrebljene i ove naredbe.

OSMOBITNE LOGIČKE NAREDBE

U ovoj grupi su naredbe **AND**, **OR** i **XOR**. Sledeći mašinski program prikazuje upotrebu ovih naredbi:

adresa	kôd	mnemonika
7530	3Exx	LD A,xx
7532	06yy	LD B,yy
7534	A0	AND B
7535	0600	LD B,00
7537	4F	LD C,A
7538	C9	RET

Umesto xx i yy treba uneti 8-bitne vrednosti nad kojima se želi izvršavanja programa naredbom **PRINT USR 30000** na ekranu će se ispisati rezultat.

Kao što je i ranije rečeno, za razumevanje logičkih operacija neophodno je predstavljanje brojeva koji učestvuju u operacijama u binarnom obliku. Mala vežba iz bezik programiranja bi se sastojala u pisanju programa za pretvaranje heksadecimalnih, odnosno decimalnih brojeva u binarni oblik. Primer 9 pokazuje kako bi se to ostvarilo pisanjem programa u mašinskom jeziku.

Zamenom koda naredbe **AND** kodom naredbe **OR**, odnosno **XOR**, omogućuje se izvršavanje programa i dobijanje rezultata za naredbe logičkog sabiranja i logičkog isključivog sabiranja.

ŠESNESTOBITNO SABIRANJE I ODUZIMANJE

adresa	kôd	mnemonika
7530	01xxxx	LD BC,xxxx

7533	21yyyy	LD HL,yyy
7536	09	ADD HL,BC
7537	44	LD B,H
7538	4D	LD C,L
7539	C9	RET

Navedeni program demonstrira naredbu **ADD HL,BC**. Umesto xxxx i yyyy treba uneti 16-bitne vrednosti nad kojima se želi izvršiti operacija sabiranja. Isto kao i u primeru 8-bitnog sabiranja u prvom bajtu programa je sadržana naredba **NOP**. Nju treba zameniti naredbom postavljanja bita prenosa na jedinicu (**SCF**) ukoliko se žele prikazati naredbe 16-bitnog sabiranja i oduzimanja sa prenosom.

PRIMER 6

U ovom primeru su prikazane naredbe skoka, poređanja, povećavanja i smanjenja za jedan.

adresa	kôd	mnemonika
7530	0600	LD B,00
7532	3E05	LD A,05
7534	FE05	CP 05
7536	2803	JR Z,L1
7538	3D	DEC A
7539	4F	LD C,A
753A	C9	RET
753B	3C	L1 INC A
753C	4F	LD C,A
753D	C9	RET

U prvoj naredbi se B registar puni vrednošću 0 da bi se obezbedilo ispisivanje sadržaja samo C registra. U drugoj naredbi se A registar puni vrednošću 5. Treća naredba je naredba poređenja sadržaja akumulatora sa vrednošću 5. Kako je već rečeno, naredba poređenja je po efektu slična naredbi oduzimanja, s tim što se sadržaj akumulatora ne menja. Biti pokazatelji stanja se postavljaju isto kao i u slučaju naredbe oduzimanja. Za vrednosti navedene u primeru, rezultat oduzimanja je nula što će postaviti pokazatelj nule (Z bit) na jedinicu.

Četvrta naredba je naredba relativnog skoka u slučaju da je pokazatelj nule jednak jedinici. S obzirom da je taj uslov ispunjen, program će nastaviti sa izvršavanjem na adresi memorijske lokacije koja je za 3 veća nego u slučaju da uslov nije bio ispunjen. To znači da se izvršavanjem sledeće naredbe povećava sadržaj A registra za jedan (**INC A**). To će biti potvrđeno izvršavanjem programa naredbom **PRINT USR 30000** i ispisivanjem rezultata koji je jednak 6.

Ukoliko se registar A u drugoj naredbi napuni nekom drugom vrednošću, neće doći do ispunjenja uslova potrebnog za skok. U tom slučaju će program nastaviti da se izvršava od naredbe **DEC A**, što će za rezultat dati broj 4.

U osmoj naredbi, **INC A**, memorijskoj lokaciji 753Bh pridodato je ime, labela L1. Četvrta naredba se poziva na labelu L1, odnosno na njenu memorijsku lokaciju. Označavanje labelama, iako ne predstavlja standardnu mnemoniku procesora Z80, nezamenljivi je deo asemblerskog programa.

Na osnovu ovog primera i svega što je do sada izloženo mogu se bez većih teškoća izvršiti izmene za prikazivanje ostalih naredbi skoka.

PRIMER 7

Ovaj primer prikazuje upotrebu naredbe skoka koji je izvršen ako je sadržaj B registra različit od nule (**DJNZ**).

adresa	kôd	mnemonika
7530	210040	LD HL,4000
7533	3EFF	LD A,FF
7535	0620	LD B,20
7537	77	L1 LD (HL),A
7538	23	INC HL
7539	10FC	DJNZ L1
753B	C9	RET

Prvom naredbom se HL registar puni adresom prvog bajta video memorije. Drugom i trećom naredbom se registri A i B pune vrednostima FFh i 20h. Četvrta naredba puni prvu memorijsku lokaciju video memorije sadržajem A registra. Peta naredba povećava za jedan sadržaj HL registar para ukazuju na novu lokaciju u memoriji. Sledeća naredba je naredba skoka uz uslov da sadržaj B regis-

tra ima vrednost različitu od nule. Taj uslov je u prvom prolasku ispunjen, što će za datu vrednost operandâ u naredbi skoka dovesti do skoka na memorijsku lokaciju čija je adresa za četiri manja. Naredbom **DJNZ** se istovremeno vrši smanjivanje vrednosti sadržane u registru B.

Program će se nastaviti naredbom **LD (HL),A** što će dovesti do upisivanja vrednosti FFh u novu, susednu, memorijsku lokaciju. Ceo cillus će se ponoviti 32 puta što će kao rezultat na ekranu dati liniju dužine 32 karaktera.

Izvršavanje ovog programa je adekvatno obaviti naredbom **RANDOMIZE USR 30000**.

PRIMER 8

Upotreba naredbe poziva potprograma je prikazana u ovom primeru:

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	3E01	LD A,01	Napuni A registar sa 1
7532	CD3C75	CALL L1	Idi na potprogram L1
7535	CD3C75	CALL L1	Idi ponovo na isti potprogram
7538	0600	LD B,00	Obezbedi štampanje samo C registra
753A	4F	LD C,A	Obezbedi štampanje sadržaja A registra
753B	C9	RET	Povratak
753C	3C	L1 INC A	Potprogram, povećaj sadržaj A registra
753D	C9	RET	Povratak u glavni program

U glavnom programu se potprogram poziva dva puta i svaki put se sadržaj A registra povećava za jedan. Na ekranu će se ispisati vrednost sadržaja akumulatora, što je u ovom slučaju 3, jer se vrednost 1 dva puta povećava za jedan.

Ostale naredbe poziva potprograma zavise od sadržaja u registru pokazatelja stanja i mogu se prikazati kratkim programima. Primere upotrebe naredbi uslovnog povratka treba da uradi sam čitalac.

PRIMER 9

U ovom programu će biti prikazano kako se primenjuju naredbe rotacije i restart naredbe.

Peta naredba u programu je naredba restarta, odnosno odlaska na potprogram koji počinje na lokaciji sa adresom 10h. To je adresa u ROM-u na kojoj se nalazi ROM rutina za ispisivanje sadržaja A registra.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	16xx	LD D,xx	xx-željena 8-bitna vrednost
7532	0608	LD B,08	Za ponavljanje 8 puta
7534	3E30	L2 LD A,30	30h – kôd cifre 0
7536	CB22	SLA d	Za bit ulevo sadržaj D reg.
7538	3001	JR NC,L1	Skok ako nema prenosa
753A	3C	INC A	Ima. 31h-kôd cifre 1
753B	D7	L1 RST 10	Ispiši sadržaj A reg.
753C	10F6	DJNZ L2	8 puta
753E	C9	RET	Povratak

Program ispisuje sadržaj D registra u binarnom obliku. Četvrtom naredbom se obavlja pomeranje sadržaja D registra za jedno mesto ulevo. Krajnji levi bit pomeranjem prelazi u bit prenosa definišući uslov za izvođenje naredbe skoka. U slučaju da je bit prenosa postavljen na jedinicu, neće doći do skoka, a vrednost sadržaja registra A će se povećati za jedan. Novi sadržaj registra A je tada 31h, što je kôd broja 1. Na ekranu će se ispisati 1. Za slučaj da je ispunjen uslov skoka, preskače se naredba za povećanje sadržaja A registra za 1 i na ekranu se ispisuje 0. Postupak se ponavlja 8 puta ostvarujući ispisivanje 8-bitnog broja u binarnom obliku.

Izvršavanje ovog programa se zbog upotrebe naredbe **RST 10** izvodi bezzik naredbom

PRINT: RANDOMIZE USR 30000

Veliki broj naredbi rotacije onemogućava da se sve prikažu. Ukoliko je čitalac pažljivo proučio prethodni primer, neće biti teško da se dođe do potpunog ovladavanja i primenjivanja naredbi rotacija.

PRIMER 10

U ovom primeru je demonstrirana upotreba naredbe iz grupe za manipulaciju bitima kao i naredba uslovnog povratka.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	0 10 0 0 0	LD BC,0	Sadržaj BC para postviti na 0
7533	21xxxx	LD HL,xxxx	xxxx-adresa željenog bajta
7536	CB46	BIT 0 ,(HL)	Bit 0, da li je nu la (paran broj)
7538	C0	RET NZ	Nije. Povratak uz BC = 0
7539	03	INC BC	Jeste. Povećanje i povratak uz BC = 1
753A	C9	RET	

Program na osnovu vrednosti bita najmanje težine u adresiranoj memorijskoj lokaciji utvrđuje da li je vrednost njenog sadržaja paran ili neparan broj. Za neparnu vrednost na ekranu će se ispisati broj 0, a za parnu 1.

Izvršenje programa se obavlja uobičajenom naredbom

PRINT USR 30000

PRIMER 11

Naredbe za prebacivanje blokova prikazane su u ovom primeru:

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	210 0 40	LD HL,40 0 0	Od memorijske lokacije 4000h
7533	110 0 50	LD DE, 50 0 0	Na memorijsku lokaciju 5000h
7536	0 10 0 0 8	LD BC,0 80 0	U dužini 0800h
7539	EDB0	LDIR	Prebaci sadržaj memorijskih lokacija
753B	C9	RET	Povratak

Izvršavanjem programa naredbom **RANDOMIZE USR 30000**: **PAUSE 0** vrši se prebacivanje sadržaja gornje trećine ekrana u donju trećinu. Sadržaj memorijskih lokacija sa adresama od 4000h do

4800h prebacuje se u memorijske lokacije sa adresama od 5000h do 5800h. Umesto naredbe **LDIR**, uz manje izmene u programu, mogu se upotrebiti i ostale naredbe prebacivanja **LDDR**, **LDI** i **LDD**.

PRIMER 12

Pretraživanje blokova je prikazano kroz naredbu poređenja, povećanja i ponavljanja.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	3Exx	LD A,xx	xx-vrednost koja se traži
7532	210040	LD HL,4000	Od prve lokacije video memorije
7535	010018	LD BC,1800	Svih 6144 lokacija video memorije
7538	EDB1	CPIR	Upoređuj i povećavaj sadržaj HL
753A	2B	DEC HL	Umanjenje; HL ukazuje za jedan više
753B	44	LD B,H	Prebacivanje u BC par
753C	4D	LD C,L	radi ispisivanja
753D	C9	RET	Povratak

Naredbom: **10 CLS: POKE 16384 + INT(RND*6144),xx:PRINT USR 30000**

gde je xx ista osmobitna vrednost uneta i u prvu naredbu mašinskog programa, dobija se adresa lokacije u video memoriji koja je slučajnim izborom napunjena vrednošću xx. U slučaju nepostojanja tražene vrednosti HL registar par će ukazivati na poslednji bajt oblasti pretraživanja (22527).

PRIMER 13

Kroz sledeći primer biće prikazane ulazno-izlazne naredbe procesora Z80. U Spektrumu je procesoru Z80 periferna jedinica ULA kolo. Njena adresa je FEh (254). Treba uočiti da adrese perifernih jedinica nisu isto što i adrese memorijskih lokacija. Preko ULA procesor prima podatke sa EAR priključka i podatke o pritisnutosti

tastera. Takođe preko ULA se određuje boja oboda ekrana, aktivira zujalica i šalju podaci na MIC priključak.

U narednom primeru će biti prikazano kako se direktno očitava tastatura.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	3EFE	LD A,FE	Leva polovina donjeg reda tastera
7532	DBFE	IN A,(FE)	U/I jedinica FEh (ULA kolo)
7534	E61F	AND 1F	Maskiranje 5,6 i 7-og bita
7536	0600	LD B,00	Obezbeđivanje ispisivanja sadržaja A reg.
7538	4F	LD C,A	
7539	C9	RET	

Izvršavanjem druge naredbe u pet nižih bita akumulatora postavljena je vrednost kojom se ispituju tasteri donjeg reda (od CAPS SHIFT do V). Ispitivanje se vrši navedenim mašinskim programom. Startovanje programa i ispisivanje rezultata se obavlja bežik programskom linijom.

10 PRINT AT 5,5; USR 30000: GO TO 10

U slučaju da ni jedan taster nije pritisnut ispisaće se vrednost 31. Pritiskanjem jednog ili više tastera istovremeno mogu se uočiti „težine tastera” i potrebne zakonitosti za direktno mašinsko dekodovanje tastature.

S obzirom da je prvih pet bita od b0 do b4 predviđeno za dekodovanje tastature, a b5 za signal iz EAR priključka, moguće je očitavanje samo po pet tastera iz jednog reda, tj. polureda. Očitavanje ostalih poluredova se dobija zamenom vrednosti kojom se puni A registar u prvoj naredbi. Te vrednosti su: FEh (254) za levu polovinu donjeg reda, FDh (253) za levu polovinu drugog reda, FBh (251) za levu polovinu trećeg reda, F7h (247) za levu polovinu gornjeg reda dok je EFh (239) za desnu polovinu. Za desnu polovinu trećeg reda je DFh (223), drugog reda BFh (191) i donjeg reda 7Fh (127). Jasniji prikaz navedenih vrednosti je dat tabelom 4-19.

Na ovaj način je olakšano nalaženje potrebne vrednosti za punjenje akumulatora pri istovremenom dekodovanju više poluredova (npr. za leva dva donja polureda ta vrednost iznosi 255-3 tj. 252).

1	255 - 8	255 - 16	Ø
Q	255 - 4	255 - 32	P
A	255 - 2	255 - 64	ENTER
C.S.	255 - 1	255 - 128	BREAK

Tabela 4-19 Vrednosti dodeljene poluredovima tastature

Izlazne naredbe procesora Z80 se mogu izvesti adekvatno ulaznim naredbama. Čitaocu se ostavlja da to sam učini za slučaj ULA kola. Adresiranje ULA kola se obavlja sa navedenom vrednošću FEh na nižih osam bita adresne magistrale (b0-b7).

Oblik ove naredbe će biti

OUT A,(FE)

Sadržaj akumulatora će odrediti stanje na pojedinim izlaznim jedinicama na sledeći način: biti b0, b1 i b2 određuju boju obodnog dela ekrana (border), b3 određuje stanje na izlazu MIC, a b6 stanje na zvučniku.

Kroz prethodne primere neposredno su prikazane naredbe procesora Z80. Veliki broj naredbi i načina njihovog korišćenja ne omogućuje njihovo celokupno prikazivanje odgovarajućim primerima. Izborom prethodnih primera nastojalo se prikazati što šire područje upotrebe. Kroz razumevanje ovih primera čitaocu će biti omogućeno da samostalno primeni ostale naredbe procesora.

Naredni primeri treba da potvrde da se na osnovu svega što je do sada naučeno kroz programiranje u bejziku i kroz upotrebu mašinskih naredbi mogu formirati namenski mašinski programi.

PRIMER 14

U ovom primeru se vrši komplementiranje sadržaja video memorije. Poznato je da biti postavljeni na jedinicu odgovaraju zapisu na ekranu. Invertovanjem nula i jedinica u celokupnom sadržaju video memorije, na ekranu se dobija invertovana slika. Treba uočiti da je efekat isti kao i pri upotrebi bejzik naredbi za zamenu vrednosti boje zapisa (**INK**) i boje osnove (**PAPER**). Razlika je u tome što se bejzik naredbom to ostvaruje u polju atributa, a ovim programom u video memoriji.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	210040	LD HL,4000	HL = prvi bajt video memorije
7533	3EFF	L1 LD A, FF	Priprema A registra
7535	AE	XOR (HL)	Dobijanje komplementa
7536	77	LD (HL),A	Punjenje video memorije
7537	23	INC HL	Prelazak na sledeći bajt
7538	110058	LD DE,5800	DE = Poslednji bajt video memorije
753B	D3FE	OUT (FE),A	Signal ka zujalici, obodu, MIC
753D	B7	OR A	Postavljanje C bita na 0
753E	E5	PUSH HL	Privremeno sačuvati HL
753F	ED52	SBC HL,DE	Oduzeti trenutnu adresu od poslednje
7541	E1	POP HL	Povratiti trenutnu adresu u HL
7542	38EF	JR C,L1	Ako nije poslednja, skok na L1
7544	C9	RET	Povratak

Aktiviranje zujalice i promena boje oboda ekrana se obavlja izlaznom naredbom zavisno od sadržaja video memorije.

PRIMER 15

Navedeni program levi deo slike na ekranu prebacuje na desnu stranu i obrnuto čime se dobija „slika u ogledalu”. To se ostvaruje međusobnom zamenom bitova koji odgovaraju levoj i desnoj strani slike u odnosu na vertikalnu osu za svih 192 redova. Zamena se obavlja u grupama od po 8 bita. Memorijska lokacija 7568h se koristi za privremeno čuvanje prethodne vrednosti jednog bajta lokacije u video memoriji. Poslednja naredba u programu kojoj je dodeljena labela XX definiše 1 bajt u memoriji predviđen za to. Iako se ne radi o standardnoj mnemoničkoj oznaci **DEFB N** za procesor Z80 ona je konvencionalno asemblerska naredba koja memorijskoj lokaciji dodeljuje sadržaj N.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	06BF	LD B,C0	Broj karakter redova ekrana
7532	11E03F	LD DE, 3FE0	Adresa prvog bajta – 32
7535	C5	L2 PUSH BC	Sačuvati broj 8
7536	212000	LD HL,20	Dodatak za svaki novi red
7539	19	ADD HL,DE	U HL je adresa prvog bajta reda
753A	EB	EX DE, HL	U DE je adresa prvog (levog) bajta
753B	211F00	LD HL, 1F	Dodavanje 31, dobija se
753E	19	ADD HL,DE	u HL adresa desnog bajta u redu
753F	D5	PUSH DE	Sačuvati obe adrese
7540	E5	PUSH HL	krajnje levog i krajnje desnog bajta
7541	0610	LD B,10	U redu je 16 takvih parova
7543	C5	L1 PUSH BC	Sačuvaj i to
7544	1A	LD A,(DE)	U A reg. vrednost levog bajta
7545	326875	LD (XX),A	To sačuvati u mem. lokaciji XX(7568h)
7548	7E	LD A,(HL)	U a reg. vrednost desnog bajta
7549	CD5F75	CALL POD	Odlazak na potprogram (755Fh)
754C	12	LD (DE),A	U levu memorijsku lokaciju staviti novu vrednost
754D	3A6875	LD A,(XX)	U A registar stviti vrednost levog bajta
7550	CD5F75	CALL POD	Odlazak na potprogram (755Fh)
7553	77	LD (HL),A	U desnu mem. lok. staviti novu vrednost
7554	13	INC DE	Prelazak na susedni par
7555	2B	DEC HL	–

7556	C1	POP BC	Povratiti u B broj parova
7557	10 EA	DJNZ L1	Ukupno 16 puta
7559	E1	POP HL	Povratiti obe početne adrese
755A	D1	POP DE	—
755B	C1	POP BC	Povratiti broj redova
755C	10 D7	DJNZ L2	Ukupno 192 puta
755E	C9	RET	Povratak u bejzik
755F	0608	POD LD B,08	B = broj bitova u bajtu
7561	17	LP RLA	Rotacija ulevo levog bajta
7562	CB19	PR C	C reg. se puni bitom prenosa
7564	10 FB	DJNZ LP	Osam puta
7566	79	LD A,C	Rezultat iz C reg. staviti u A reg.
7567	C9	RET	Povratak u glavni program
7568	00	XX DEFB 0	Ovde se čuva vrednost levog bajta

PRIMER 16

U ovom primeru se prikazuje izvršavanje programa kada procesor sa prekidom radi na način 2 (mode 2).

NAPOMENA: Zbog greške u konstrukciji Spektruma to se ne može ostvariti uspešno u verzijama od 16 Kbajta RAM-a.

Za upotrebu navedenog programa neophodno je prethodno uneti već dat program za invertovanje slike u primeru 14. Taj program se nalazi u memorijskim lokacijama sa adresama od 7530h do 7544h. U lokacije od adrese 7545h do 7559h unosi se dole navedeni program. Drugi deo programa se unosi od memorijske lokacije F4FFh (62719), što zahteva izmenu u liniji 10 programa heksa punjača (**LET adr = 62719**). Program se unosi do lokacije F50Eh.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7545	F3	DI	Onemogućiti na dalje prekid
7546	F5	PUSH AF	Sačuvati A i F registre
7547	3EFD	LD A,253	Polured tastature od A do G

7549	DBFE	IN A,(FE)	Učitati
754B	1F	RRA	Bit najmanje težine?
754C	3807	JR C,IZLAZ	Jedinica. Taster A nije pritisnut
754E	D5	PUSH DE	Nula. Sačuvati vrednost registra
754F	E5	PUSH HL	Koji će se koristiti, DE i HL
7550	CD3075	CALL 7530	Odlazak na potprogram
7553	E1	POP HL	Vratiti sačuvane vrednosti HL i DE
7554	D1	POP DE	—
7555	F1	IZLAZ POP AF	Vratiti vrednost u A i F registre
7556	FF	RST 38	Očitati tastaturu
7557	FB	EI	Dozvoliti ponovo prekid
7558	ED4D	RETI	Povratak iz prekidne rutine
F4FF	45	DEFB 45	7545h – adresa prekidne servisne rutine
F500	75	DEFB 75	
F501	3E3F	LD A,3F	Isključenje prekidne servisne rutine
F503	ED47	LD I,A	
F505	ED56	IM 1	
F507	C9	RET	
F508	3EF4	LD A,F4	Uključenje prekidne servisne rutine
F50A	ED47	LD I,A	
F50C	ED5E	IM 2	
F50E	C9	RET	

Način rada dva aktivira se naredbom **RANDOMIZE USR 62728**, a deaktivira naredbom **RANDOMIZE USR 62721**. Nailaskom signala prekida koji šalje ULA kolo 50 puta u sekundi, procesor prelazi na izvršavanje programa, servisne rutine, od memorijske lokacije indirektno adresirane sadržajem I registra na viših 8 bita adresne magistrale, i sa FFh (u slučaju ULA kola) na nižih 8 bita adresne ma-

gistrare. U datom primeru to daje memorijsku lokaciju F4FFh na kojoj se nalazi adresa 7545h odakle počinje servisna rutina.

Servisna rutina se sastoji iz ulaznog, radnog i izlaznog dela. U ulaznom delu se uobičajeno vrši provera dozvole ulaska u radni deo i čuvanje tekućih vrednosti registara procesora i dela RAM-a koji se koriste od strane servisne rutine. Radni deo neposredno izvršava program predviđen za izvršavanje pri pojavi signala prekida. Izlazni deo obezbeđuje nastavljavanje programa koji je bio prekinut. U datom primeru radni deo servisne rutine je od lokacije 7530h do 7544h, a ulazni i izlazni deo od lokacije 7545h do 7559h.

Aktiviranjem načina dva, navedeni program obezbeđuje da na svaki pritisak tastera A dolazi do zaustavljanja tekućeg programa uz izvršavanje predviđene servisne rutine invertovanja sadržaja ekrana. To se može demonstrirati pritiskanjem tastera A u toku izvršavanja naredbe

FOR N=1 TO 1000: PRINT N;:NEXT N

Način 2 rada procesora pruža velike mogućnosti u rešavanju specifičnih problema koji se mogu pojaviti u praksi, ali programer mora pravilno da odgovori na pitanje opravdanosti uvođenja prekida za njihovo rešavanje.

```

10 LET adr=30000: POKE 23658,8
20 LET w$="": INPUT "Kod",h$:
IF h$="S" THEN STOP
30 IF LEN h$<>2 THEN GO TO 20
40 LET kod=16*(CODE h$-48-7*(CODE h$>64))+(CODE h$(2)-48-7*(CODE h$(2)>64)): POKE adr,kod
50 LET a3=INT (adr/4096): LET
a2=INT ((adr-4096*a3)/256): LET
a1=INT ((adr-4096*a3-256*a2)/16)
: LET a0=adr-4096*a3-256*a2-16*a
1
60 LET a=a3: GO SUB 100: LET a
=a2: GO SUB 100: LET a=a1: GO SU
B 100: LET a=a0: GO SUB 100
70 PRINT w$,h$: LET adr=adr+1:
GO TO 20
100 LET a=a+48+7*(a>=10): LET w
$=w$+CHR$ a: RETURN

```

Program punjač
(LOADER)

ROM i upotreba ROM rutina

Celokupan rad Spektruma se zasniva na izvršavanju 16 Kbajta mašinskog programa koji se nalazi u ROM-u. Izuzetak je izvršavanje mašinskih programa koje je korisnik uneo u računar. Mašinski program u ROM-u se naziva monitorski program (operativni sistem i bejzik interpreter) i odlikuju se velikom kompleksnošću. Razumevanje monitorskog programa predstavlja put ka razumevanju rada Spektruma i rada drugih računara.

U ovom poglavlju će biti dat kraći pregled monitorskog programa, a kompletan disasemblerski prikaz, koji je nezamenljiv pri potpunom upoznavanju sa računarom, može se naći u navedenoj literaturi pod brojem 3.

Monitorski program se sastoji iz više potprograma-rutina. Glavne rutine monitorskog programa su:

Rutina inicijalizacije: Počinje od adrese 0 i u potpunosti se izvršava od trenutka uključenja računara do ispisivanja poruke o autorskom pravu. Njenim izvršavanjem se obavlja provera raspoložive memorije, postavljaju se radni prostori i sistemske promenljive.

Glavna izvršna rutina: To je najvažnija rutina monitorskog programa. Sastoji se iz petlje koja omogućava formiranje bejzik linija i bejzik programa. U njoj se vrši provera sintakse upisane linije i samo ako su pravila formiranja linije zadovoljena, doći će do njenog smeštanja u deo memorije u kojoj se formira bejzik program. U direktnom načinu rada bejzik linija se predaje interpreteru na izvršavanje. Posredstvom glavne rutine će se takođe uputiti odgovarajući izveštaj.

Editorska rutina: Editor omogućuje korisniku računara ispisivanje bejzik linija. Program koji se unosi preko tastature u obliku kôda formira se u editorskom delu RAM-a ispisivanjem programske linije u donjem delu ekrana. U zavisnosti od toga da li se obavlja unošenje karaktera tj. naredbi ili editorskih komandi (kontrola pokazivača), vrši se pozivanje odgovarajućih rutina editora. Pritiskom na taster ENTER prelazi se u glavnu izvršnu rutinu koja će preuzeti

unesene karaktere. Editorska rutina se aktivira i pri unošenju karaktera pomoću bejzik **INPUT** naredbe.

Rutina dekodovanja tastature: Aktivira se 50 puta u sekundi pri svakom signalu prekida koji ULA šalje procesoru i proverava pritisnutost tastera. Kôd pritisnutog tastera se smešta u sistemsku promenljivu LAST K (23560). Peti bit promenljive FLAGS (23611) se postavlja na jedinicu da bi se potvrdilo da je pritisnut novi taster.

Rutina ispisivanja karaktera: Ova rutina predstavlja vrlo značajan deo ROM-a. Svako ispisivanje karaktera na ekranu ili štampaču obavlja se upotrebom ove rutine. Rutina se poziva preko memorijske lokacije sa adresom 10h (RST 10h). Rutina u toku svog izvršavanja poziva podrutine koje za zadate kodove nalaze odgovarajuće karaktere u karakter setu ROM-a ili UDG polja u RAM-u. Kodovi se preuzimaju i prebacuju u video memoriju, što dovodi do njihovog prikazivanja na ekranu.

Bejzik interpreter: Obezbeđuje izvršavanje bejzik programskih linija njihovim prevodenjem. Pri tome izvršava i proveru sintakse. Za izvršavanje svih 50 bejzik naredbi koristi se 50 komandnih rutina. Potrebna komandna rutina se nalazi utvrđivanjem klase kojoj naredbi pripada i na osnovu komandne tabele koja sadrži adrese svih 50 naredbi.

Rutina za računanje (kalkulator): Veliki deo monitorskog programa čine složene rutine za decimalna izračunavanja. I pored njene kompleksnosti, sistematizacijom je omogućena vrlo praktična upotreba računarskih podrutina.

Karakter set: Nalazi se od memorijske lokacije 3D00h. Sastoji se od 96 karaktera. Svaki karakter je predstavljen sa 64 bita u organizaciji dato u prikazu organizacije video memorije. Slovo A koje se nalazi od adrese 3D00h prikazano je sledećim vrednostima bajta.

Adresa	Kôd	Binarni oblik
3D00	00	00000000
3D01	3C	00111100
3D02	42	01000010
3D03	42	01000010
3D04	7E	01111110
3D05	42	01000010
3D06	42	01000010
3D07	00	00000000

U 16 Kbajta ROM-a se od adrese 386Eh do 3CFFh nalazi takođe i 1170 neupotrebljenih memorijskih lokacija.

Monitorski program ROM-a sa navedenim glavnim ROM rutinama sastoji se iz velikog broja podrutina koje korisnik može pozivati i koristiti u svojim bežik ili mašinskim programima. U navedenom tekstu daće se prikaz najzanimljivijih ROM rutina i način njihovog korišćenja.

5-1 RUTINE EKRANA

ROM rutine ekrana omogućuju brisanje i pomeranje sadržaja ekrana. Pre nego što se pogledaju najzanimljivije rutine koje to ostvaruju, neophodno je reći da je broj od 24 reda na ekranu konstantan, a da podela na 22 reda u gornjem delu i dva editorska reda u donjem delu ekrana varira u toku rada računara. Za oba dela se koriste iste rutine s tim što je za izlazak na svaki deo ekrana potrebno aktivirati odgovarajući upravljački (kanalski) program, odnosno izvršiti otvaranje odgovarajućeg kanala.

RUTINE BRISANJA EKRANA

Rutine brisanja sadržaja ekrana u Spektrumu omogućuju brisanje celog ekrana i brisanje donjeg dela ekrana. Brisanje celog ekrana i postavljanje atributa za gornji deo ekrana na vrednost stalnih boja (sistemska promenljiva ATTR-P) ostvaruje se pozivanjem rutine na adresi 0D6Bh nakon otvaranja kanala S.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	3E02	LD A,02	Otvoriti kanal S
7532	CD0116	CALL 1601	ROM rutina CHAN-OPEN
7535	CD6B0D	CALL 0D6B	Poziv ROM rutine CLS
7538	C9	RET	Povratak

Rutina brisanja sadržaja donjeg dela ekrana omogućuje brisanje donjeg dela ekrana. Vrednost sadržaja B registra odgovara broju obrisanih linija pri brojanju odozdo na gore.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	0605	LD B,05	B = broj linija donjeg dela ekrana

7532	CD440E	CALL 0E44	ROM rutina CL-LINE
7535	C9	RET	Povratak

RUTINA POMERANJA SADRŽAJA EKRANA

Ova rutina se primenjuje u Spektrumu pri pomeranju za jedan red naviše. Njena primena se svodi na naredbu **RANDOMIZE USR 3190** (decimalno) pri upotrebi u bezik programima, odnosno **CALL 3190** u mašinskim programima.

5-2 RUTINE ISPISIVANJA

Rutine ispisivanja novih sadržaja ekrana, PRINT rutine, omogućuju ispisivanje pojedinih karaktera i nizova karaktera.

RUTINA ISPISIVANJA KARAKTERA je glavna rutina ispisivanja u Spektrumu. Poziva se naredbom **RST 10h** kojom se izvršava apsolutni skok na adresu 15F2h odakle počinje rutina ispisivanja karaktera. Ova rutina ima velike mogućnosti. Omogućuje ispisivanje svih karaktera, naziva naredbi, a takođe prihvata i kontrolne karaktere. Upotreba rutine ispisivanja karaktera se sastoji u sledećem: Potrebno je otvoriti određen kanal za mesto na kome se želi ispisati karakter. To se ostvaruje za gornji deo ekrana punjenjem akumulatora brojem 2 i pozivanjem rutine za otvaranje kanala koja se nalazi na adresi 1601h. Za donji deo ekrana otvara se kanal K (registar A se puni brojem 0). Potrebno je otvoriti kanal P (akumulator napuniti brojem 3) da bi se obezbedilo ispisivanje na štampaču. Posle otvaranja kanala akumulator se puni kôdom karaktera koji se želi ispisati. Zatim se poziva rutina ispisivanja. Ponovnim punjenjem akumulatora novim kôdom i pozivanjem rutine naredbom **RST 10h**, vrši se ispisivanje novog karaktera.

Sledeći primer koji odgovara bezik naredbi **PRINT AT 5,10; PAPER 5; „MIKRO 85”** ilustruje postupak ispisivanja upotrebom ROM rutine.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	3E02	LD A,2	Gornji deo ekrana
7532	CD0116	CALL 1601	ROM rutina CHAN- -OPEN
7535	3E16	LD A,16	Kod AT kontrole

7537	D7	RST 10	ROM rutina PRINT A-1
7538	3E05	LD A,05	x koordinata
753A	D7	RST 10	
753B	3E0A	LD A,0A	y koordinata
753D	D7	RST 10	
753E	3E11	LD A,11	Kôd 'PAPER' kontrole
7540	D7	RST 10	
7541	3E05	LD A,05	Kôd svetloplave boje
7543	D7	RST 10	
7544	3E4D	LD A,4D	Kôd karaktera 'M'
7546	D7	RST 10	
7547	3E69	LD A,69	Kôd karaktera 'i'
7549	D7	RST 10	
754A	3E6B	LD A,6B	Kôd karaktera 'k'
754C	D7	RST 10	
754D	3E72	LD A,72	Kôd karaktera 'r'
754F	D7	RST 10	
7550	3E6F	LD A,6F	Kôd karaktera 'o'
7552	D7	RST 10	
7553	3E20	LD A,20	Kôd karaktera ' '
7555	D7	RST 10	
7556	3E38	LD A,38	Kôd karaktera '8'
7558	D7	RST 10	
7559	3E35	LD A,35	Kôd karaktera '5'
755B	D7	RST 10	
755C	C9	RET	

RUTINA ISPISIVANJA STRINGOVA omogućuju ispisivanje niza kodova u obliku odgovarajućih karaktera i naredbi. Pre pozivanja rutine preko adrese 203Ch potrebno je u DE registar par uneti adresu na kojoj se nalazi prvi karakter niza. BC registar par treba napuniti vrednošću koja odgovara broju karaktera u nizu. Na poruci iz prethodnog primera prikazaće se upotreba rutine ispisivanja stringova.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	3E02	LD A,02	
7532	CD0116	CALL 1601	
7535	113F75	LD DE,753F	
7538	010D00	LD BC,0D	
753B	CD3C20	CALL 203C	ROM rutina PR- -STRING
753E	C9	RET	
753F	16050A	DEFB 16,05,0A	
7542	1105	DEFB 11,05	
7544	4D696B72	DEFB "M", "i", "k", "r", "o"	
7549	20	DEFB " "	
754A	3835	DEFB "8", "5"	

S obzirom da rutina preko naredbe CALL 203Ch koristi i naredbu RST 10h, string može da sadrži i kontrolne kodove ispisivanja, a takođe i kodove naredbi.

RUTINA ISPISIVANJA PORUKE predstavlja još jednu rutinu za ispisivanje stringova. U Spektrumu se primenjuje za ispisivanje izveštaja (raporta) i naredbi. Poziva se preko adrese 0C0Ah. Pre pozivanja rutine, u DE registar par treba postaviti adresu početka poruke umanjenu za jedan. Takođe je potrebno da se sedmi bit bajta koji prethodi poruci i sedmi bit poslednjeg bajta poruke postave na jedan. Pogodnost koju pruža ova rutina je mogućnost ispisivanja željene poruke iz grupe poruka. Pri tome je potrebno u A registar postaviti redni broj poruke, a u DE registar adresu prve poruke umanjene za jedan. Kontrole pozicije ispisivanja i boje su dozvoljene u poruci. Karakteri i imena naredbi čiji su kodovi veći od 80h (sedmi bit postavljen na 1) ne mogu se ispisivati jer se interpretiraju kao krajevi poruka.

Sledeći primer treba izvršiti kada je vrednost 0 uneta u akumulator. To se ostvaruje u trećoj naredbi. Na taj način će se ispisati prva poruka. Punjenjem akumulatora vrednošću 1 i izvršavanjem programa (**POKE 30006,1:RANDOMIZE USR 30000**) ispisaće se druga poruka na poziciji koja je određena prethodnim ispisivanjem.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	3E02	LD A,02	
7532	CD0116	CALL 1601	
7535	3E00	LD A,00	A = broj poruke
7537	113E75	LD DE,753E	
753A	CD0A0C	CALL 0C0A	ROM rutina PO- -MSG
753D	C9	RET	
753E	80	DEFB 80	(128) Bit- 7 = jedan
753F	16050A	DEFB 16,05,0A	
7542	1105	DEFB 11,05	
7544	4D696B72	DEFB "M", "i", "k", "r"	
7548	EF	DEFB "o" + 80	Kôd slova "o" + 128
7549	4B6E6A	DEFB "K", "n", "j"	
754C	696761	DEFB "i", "g", "a"	
754F	2038	DEFB " ", "8"	
7551	B5	DEFB "5" + 80	Kôd broja "5" + 128

RUTINE ISPISIVANJA BROJNIH VREDNOSTI. Ove rutine predstavljaju drugu grupu rutina za ispisivanje. Sledeća rutina ispisuje celobrojne vrednosti brojeva iz opsega od 0 do 9999. Preuzima se sadržaj BC registar para i ispisuje se sa uslovima koji se mogu definisati kao i u prethodnim slučajevima pomoću kontrolnih kodova i RST 10 naredbe.

Sledeći primer ilustruje ispisivanje sadržaja BC registar para.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	3E02	LD A,02	
7532	CD0116	CALL 1601	
7535	01C107	LD BC,07C1	BC = 2000
7538	CD1B1A	CALL 1A1B	ROM rutina OUT- -NUM-1
753B	C9	RET	

Rutina ispisivanja brojeva predstavljenih u petobajtnoj formi je rutina koja pokriva sve brojeve koje Spektrum može ispisati. Rutina preuzima petobajtnu formu broja sa računarskog steka, tj. memorij-skog prostora u koji je smeštena vrednost izračunata korišćenjem računarskog dela monitorskog programa. U sledećem primeru vidi se upotreba računarskog dela gde se sadržaj registra A stavlja na računarski stek (četvrta naredba) uz pozivanje ROM rutine za izračunavanje kvadratnog korena sadržaja registra A (peta, šesta i sedma naredba). Dobijeni rezultat, koji je smešten na steku, preuzima se od rutine ispisivanja svih brojnih vrednosti. Značajno je da se pri tome sadržaj steka gubi.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	3E02	LD A,02	
7532	CD0116	CALL 1601	
7535	3E03	LD A,03	
7537	CD282D	CALL 2D28	A na računarski stek
753A	EF	RST 28	ROM rutina FP-CALC
753B	28	DEFB 28	Kvadratni koren
753C	38	DEFB 38	Kraj računanja
753D	CDE32D	CALL 2DE3	ROM rutina PRINT-FP
7540	C9	RET	

5-3 RUTINE CRTANJA

Ova grupa rutina omogućuje crtanje u visokoj rezoluciji. To su rutine koje omogućuju određivanje stanja svake od 256×176 tačka slike na ekranu. Postoje rutine crtanja tačke, linije i kruga.

CRTANJE TAČKE se može ostvariti postavljanjem x i y koordinate, u koordinatnom sistemu koji važi i za bežik **PLOT** naredbu, u BC registar par ili na računarski stek uz pozivanje odgovarajuće rutine. U prvom slučaju se u B registar postavlja vrednost y , a u C registar x koordinata. Poziv odgovarajuće rutine se obavlja preko adrese 22E5h (PLOT-SUB).

U drugom slučaju se na računarski stek stavlja prvo koordinata x , a zatim y koordinata. Pozivanje rutine iscrtavanja ostvaruje se preko adrese 22DCh (PLOT).

CRTANJE PRAVE LINIJE može se ostvariti postavljanjem x i y koordinata na računarski stek uz pozivanja na adresu 2477h. Pre povratka u bežik neophodno je povratiti vrednost u alternativnom HL registru, koja odgovara adresi naredne labele računarskog dela. Sledeći primer za crtanje prave linije između tačaka 10,20 i 240 + 10,96 + 20 ilustruje izloženo.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	FD36430A	LD (IY + 43),0A	U systemske promenljive CORDS
7534	FD364414	LD (IY + 44),14	početne koordinate
7538	3EF0	LD A,F0	x koord poslednje tačke
753A	CD282D	CALL 2D28	na stek (STACK A)
753D	3E60	LD A,60	y koordinata poslednje tačke
753F	CD282D	CALL 2D28	na stek
7542	D9	EXX	Sačuvati HL'
7543	E5	PUSH HL	—
7544	D9	EXX	—
7545	CD7724	CALL 2477	ROM rutina LINE-DRAW
7548	D9	EXX	Vratiti HL'
7549	E1	POP HL	—
754A	D9	EXX	—
754B	C9	RET	

CRTANJE ZAKRIVLJENJE LINIJE obavlja se postavljanjem na računarski stek vrednosti x i y koordinata krajnje tačke i parametra g koji definiše ugao promene pravca u radianima. Rutina se poziva preko adrese 2394h. Sledeći primer ilustruje crtanje luka sa početnom tačkom 10,20 uglom 1 radijan i krajnjom tačkom 250,116.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	FD36430A	LD (IY + 43), 0A	U sistemsku promenljivu CORDS
7534	FD364414	LD (IY + 44), 14	početne koordinate
7538	3EF0	LD A, F0	x koordinata poslednje tačke
753A	CD282D	CALL 2D28	na stek (STACK A)
753D	3E60	LD A, 60	y koordinata poslednje tačke
753F	CD282D	CALL 2D28	na stek
7542	3E01	LD A, 01	g = 1
7544	CD282D	CALL 2D28	na stek
7547	D9	EXX	Sačuvati HL'
7548	E5	PUSH HL	-
7549	D9	EXX	-
754A	CD9423	CALL 2394	ROM rutina DR-3-PRMS
754D	D9	EXX	Vratiti HL'
754E	E1	POP HL	-
754F	D9	EXX	-
7550	C9	RET	

CRTANJE KRUGA iz mašinskog programa obavlja se postavljanjem koordinata x, y i poluprečnika r na računski stek. Pri tome nije potrebno postavljanje vrednosti koordinata poslednje tačke iz prethodnog iscrtavanja. Uz navedene izmene i izvršavanje rutine iscrtavanja kruga (**CALL 232Dh**) prethodni primer može poslužiti kao ilustracija.

U opštem slučaju iscrtavanja zakrivljene linije i kruga potrebne parametre nije moguće uneti na računarski stek preko A registra. Tada parametre treba definisati preko A, E, D, C i B registara uz poziv rutine na adresi 2AB6h (STACK STORE).

5-4 RUTINE ZVUKA

Upravljanje radom zvučnika u Spektrumu obavlja sama centralna procesorska jedinica. Rutine koje se pri tome koriste nalaze

se u memoriji od lokacije 03B5h. Upotreba zvučnika može se ostvariti iz mašinskog programa na dva načina. U jednom se potrebne vrednosti za trajanje i visinu tona unose preko HL i DE registar para, a u drugom preko vrednosti postavljenih na računski stek.

Prvi način aktiviranja, preko adrese 03B5h zahteva u DE registar paru vrednost koja odgovara proizvodu željene frekvencije i trajanja tona. Trajanje tona je izraženo u sekundama. Vrednost sadržaja HL registar para se nalazi prema izrazu:

$$437500/f - 30.125 \quad f - \text{frekvencija tona.}$$

To je ilustrovano u sledećem primeru za ton frekvencije 1000 Hz i trajanja 1s.

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	11E803	LD DE, 03E8	
7533	219701	LD HL, 0197	
7536	CDB503	CALL 03B5	ROM rutina BEEPER
7539	C9	RET	

Drugi način aktiviranja zvučnika: Na računarski stek se postavljaju dve vrednosti, od kojih prva odgovara trajanju izraženom u sekundama, a druga visini tona. Oba parametra odgovaraju bejzik komandi **BEEP** trajanje, visina. Izvršavanje rutine se obavlja pozivanjem potprograma na adresi parametra **BEEP** 03F8h.

5-5 RUTINE SNIMANJA

Rutine snimanja, učitavanja i provere blokova su rutine sa mogućnošću direktnog pozivanja iz korisničkih mašinskih programa. U svim slučajevima dužina bloka, izražena u bajtima, određena je sadržajem DE registar para. Sadržaj IX registar para ukazuje na adresu prvog bajta bloka. Sadržaj A registra ima vrednost 00 za zaglavlje i 255 za blok bejzik ili mašinskog programa. Sledeća dva programa prikazuju sva tri slučaja.

Rutina snimanja bloka:

adresa	kôd	mnemonika	komentar
7530	3EFF	LD A, FF	FFh za blok
7532	DD21ssss	LD IX, start	Početak bloka
7536	11dddd	LD DE, dužina	Dužina bloka

7539	CDC204	CALL 04C2	ROM rutina SAVE-BY- TES
753C	C9	RET	
Rutina učitavanja bloka:			
Adresa	kôd	Mnemonika	Komentar
7530	37	SCF	BIT prenosa jedinica za učitavanje
7531	3EFF	LD A,FF	FFh za blok
7533	DD21ssss	LD IX, start	Početak bloka
7537	11dddd	LD DE, dužina	Dužina bloka
753A	CD5605	CALL 0556	ROM rutina LOAD-BY- TES
753D	C9	RET	

Gore navedena rutina se primenjuje i za proveru bloka, sa razlikom što je bit prenosa postavljen na nulu.

5-6 RUTINE DEKODOVANJA TASTATURE

Monitorski program obezbeđuje očitavanje tastature na sledeći način: Pri pojavi signala prekida zaustavlja se izvršavanje tekućeg programa i prelazi se na izvršavanje potprograma na adresi 38h. Signal prekida se javlja 50 puta u sekundi. Potprogram takođe povećava vrednost sadržaja sistemske promenljive **FRAMES**.

Za očitavanje tastature koristi se više rutina iz potprograma na adresi 38h. Rezultat njihovog izvršavanja je kôd pritisnutog tastera koji se smešta u sistemsku promenljivu **LAST K**. Peti bit sistemske promenljive na adresi 23611 postavlja se na jedan da bi se znalo da je pritisnut novi taster. Izvršavanje ovog potprograma je onemogućeno naredbom **DI** u toku izvršavanja naredbi **LOAD, SAVE, VERIFY, MARGE** i **BEEP**. U slučaju prve četiri naredbe posebna rutina proverava da li je pritisnut **BREAK** taster. **BEEP** naredba nije predviđena da bude prekidana.

Pri očitavanju tastature treba razlikovati dva slučaja. Prvi se odnosi na programe pri čijem izvršavanju je ostavljena mogućnost prekida, a u drugom slučaju se zahteva onemogućenje nastajanja prekida (**DI**). U prvom slučaju program koji očitava tastaturu može biti sledeći:

Adr.	RES 5,(IY + 1)	Priprema bita 5
Adr. + 4	HALT	Čekanje prekida
Adr. + 5	BIT 5,(IY + 1)	Taster pritisnut?
Adr. + 9	JR Z,AP	Ne. Odlazak na predviđenu adresu
Adr. + 11	LD A,(LASTK)	Da. U A je kôd tastera
	—	—
	—	—

Umesto **HALT** naredbe kojom se čeka pojava signala prekida i odlaska na rutinu sa adresom 38h, može se primeniti naredba **RST 38h**. Na taj način se postiže direktan prelazak na izvršavanje rutine.

U drugom slučaju, kada je potrebno onemogućiti prekid, mašinska rutina za očitavanje tastature može biti sledeća:

Adr.	RES 5,(IY + 1)	Priprema bita 5
Adr. + 4	RST 38	Očitavanje tastature
Adr. + 5	DI	Onemogućavanje prekida
Adr. + 6	BIT 5,(IY + 1)	Taster pritisnut?
Adr. + 10	JR Z,AP	Ne. Odlazak na predviđenu lokaciju AP
Adr. + 12	LD A,(LASTK)	Da. U A je kôd tastera
	—	—

Naredba **BIT 5,(IY + 1)** testira vrednost petog bita sistemske promenljive na adresi 5C3Bh. S obzirom da je vrednost sadržaja IY registra 5C3Ah (23610₁₀) adresa promenljive **FLAGS** (23611) i **IY + 1**. Naredbom **DI** u drugom slučaju poništava se dejstvo **EI** naredbe kojom se završava **RST 38h**, rutina i obezbeđuje se dalja zabrana prekida.

Na osnovu svega što je do sada izloženo, čitaocu neće predstavljati teškoću da napravi demonstracione programe za očitavanje tastature upotrebom ROM rutine **RST 38h**, a takođe i da je upotrebi u svojim programima. Ranije navedeni načini direktnog očitavanja tastature upotrebom ulaznih (**IN**) naredbi pogodniji su za korišćenje pri testiranju manjeg broja tastera.

5-7 RUTINE ZA RAČUNANJE

U delu ROM-a od lokacije 2F9Bh do lokacije 386Dh nalaze se rutine koje obezbeđuju postojeće Spektrumove matematičke naredbe i naredbe sa stringovima. Taj deo se naziva i kalkulator (eng.

floating-point calculator). Sastoji se iz rutina za 66 operacija sa pokretnim zarezom. Pri tome se koriste tri tipa operacija:

- binarne (nad dva argumenta; npr. sabiranje)
- unarne (nad jednim argumentom; npr. trigonometrijske funkcije)
- manipulacione (vrši se kopiranje argumenata).

Operacije se izvršavaju nad argumentima koji se nalaze u delu RAM memorije koji se naziva računarski stek (eng. calculator stack). Njegov početak je određen sistemskom promenljivom STKBOT, a kraj sa promenljivom STKEND. Stavljanjem jednog, odnosno dva argumenta na stek i izvršavljanjem unarne, odnosno binarne operacije na steku ostaje samo rezultat izvršene operacije.

Za stavljanje vrednosti argumenata na stek koriste se rutine na sledećim adresama.

- 2D28h (STACK A); vrednost u A registru se prevodi u petobajtnu formu sa pokretnim zarezom i stavlja na stek
- 2D2Bh (STACK BC); vrednost u BC registar paru, u apsolutnoj binarnoj formi, prevodi se u petobajtnu formu sa pokretnim zarezom i stavlja na stek
- 2AB6h (STK-STORE); vrednosti u A, E, D, C i B registrima stavljaju se na stek u petobajtnoj formi, gde prva vrednost (A reg.) određuje eksponent.

String argumenti se takođe petobajtno predstavljaju. Prvi bajt se ne mora koristiti (reg. A u slučaju STK-STORE rutine). Sledeća dva određuju adresu početka stringa, a dva poslednja njegovu dužinu.

Za vraćanje izračunatih vrednosti sa računarskog steka u registre koriste se rutine na sledećim adresama:

- 2DD5h (FP TO A); poslednja stavljena ili izračunata vrednost sa steka zaokružuje se na najbliži ceo broj i stavlja u A registar; bit prenosa se postavlja na jedinicu ako dolazi do premašenja, a bit nule na nulu za negativnu vrednost
- 2DA2h (FP TO BC); BC registar par se puni poslednjom vrednošću sa steka; bit prenosa se postavlja na jedinicu za premašenje, a bit nule na nulu za negativnu vrednost
- 2BF1h (FP TO AEDCB); Registri A, E, D, C i B se pune vrednostima bajta poslednje vrednosti na steku, bilo da je u pitanju numerička ili string promenljiva.

Pozivanje rutine za izvršavanje pojedinih operacija može se ostvariti uz pomoć jednobajtnih vrednosti (literali) koje označavaju

svaku od 66 operacija. Prva naredba mora biti RST 0028h, koja poziva rutine računanja, za kojom sledi niz literala odgovarajućih operacija. Poslednji literal u nizu mora biti 38h da označi kraj pozivanja rutina za računanje.

U sledećoj tabeli su date numeričke vrednosti-literali odgovarajućih operacija i operacije većeg dela postojećih rutina računanja.

Literal	Operacija
00	Skok ako je rezultat prethodne operacije istinit. Naredna numerička vrednost definiše sledeći literal (ekvivalentno naredbi JR).
01	$x \ y$; zamena mesta poslednje dve vrednosti na steku
02	Brisanje poslednje vrednosti na steku.
03	$x - y$; oduzimanje poslednje od preposlednje vrednosti na steku
04	$x * y$; množenje preposlednje i poslednje vrednosti
05	x / y ; deljenje preposlednje i poslednje vrednosti
06	$x \uparrow y$; stepenovanje poslednje vrednost na preposlednju
07	$x \text{ OR } y$; logičko sabiranje
08	$x \text{ AND } y$; logičko množenje
09	$x \leq y$; poređenja preposlednje i poslednje vrednosti
0A	$x \geq y$;
0B	$x \neq y$;
0C	$x > y$;
0D	$x < y$;
0E	$x = y$;
0F	$x + y$; sabiranje preposlednje i poslednje vrednosti
10	$x \$ \text{ AND } y$; logičko množenje stringa (preposlednje) i brojne (poslednje) vrednosti
11	$x \$ \leq y \$$; poređenja stringova određenih preposlednjom i poslednjom vrednošću na steku
12	$x \$ \geq y \$$;
13	$x \$ \neq y \$$;
14	$x \$ > y \$$;
15	$x \$ < y \$$;
16	$x \$ = y \$$;
17	$x \$ + y \$$; sabiranje stringova
18	USR $y \$$; $y \$$ je između $a(A)$ i $u(U)$
1A	$y \$ = \text{INKEY} \$$
1B	$y = -y$

1C	$y = \text{CODE } y\$(1 \text{ TO } 1)$; na stek se stavlja kod prvog karaktera
1E	$y = \text{LEN } y\$\text{}$
1F	$y = \text{SIN } y$
20	$y = \text{COS } y$
21	$y = \text{TAN } y$
22	$y = \text{ASN } y$
23	$y = \text{ACS } y$
24	$y = \text{ATN } y$
25	$y = \text{LN } y$
26	$y = \text{EXP } y$
27	$y = \text{INT } y$
28	$y = \text{SQR } y$
29	$y = \text{SGN } y$
2A	$y = \text{ABS } y$
2B	$y = \text{PEEK } y$
2C	$y = \text{IN } y$
2E	$y\$ = \text{STR\$ } y$
2F	$y\$ = \text{CHR\$ } y$
30	$y = \text{NOT } y$
31	Manipulaciona operacija koja pravi kopiju poslednje vrednosti ($x = y$).
32	$x \text{MOD} y$; $x = \text{INT}(x/y)$; $y = x - \text{INT}(x/y)$
33	Bezuslovni skok, ostalo isto kao kod literala 00.
34	STK-DATA; na stek se u petobajtnom obliku postavlja vrednost data, u kompresovanoj formi, narednim literalima
36	$y < 0$
37	$y > 0$
38	Prestanak interpretiranja narednih kodova kao literala.
3D	Poslednja vrednost na steku pretvara iz celobrojne petobajtne forme u petobajtnu formu sa pomičnim zarezom.
A0	0 Stavljanje navedenih vrednosti na vrh steka
A1	1
A2	1/2
A3	PI/2
A4	10

U navedenim operacijama upotrebljene su sledeće oznake:

- x – Pretposlednja brojna vrednost postavljena na stek
- y – Poslednja brojna vrednost postavljena na stek
- x\$ – Pretposlednja vrednost koja predstavlja string, stavljena na stek
- y\$ – Poslednja vrednost koja predstavlja string, stavljena na stek.

Sledeći primer demonstrira upotrebu rutina računanja za izračunavanje vrednosti izraza $x^2/\sin x$ (ne zaboraviti otvaranje željenog kanala za ispisivanje).

LD	A,x	u akumulator staviti vrednost x
CALL	2D28	prebacivanje na stek
RST	28	upotreba ROM rutina za računanje
DEFB	31	dupliranje vrednosti (x,x)
DEFB	31	isto (x,x,x)
DEFB	04	množenje ($x \cdot x, x$)
DEFB	01	zamena mesta ($x, x \cdot x$)
DEFB	1F	sin x ($\sin x, x \cdot x$)
DEFB	05	deljenje ($x \cdot x / \sin x$)
DEFB	38	kraj
CALL	2DE3	ispisivanje
RET		

Dati kratak prikaz određenih rutina za računanje ima za cilj upoznavanje sa jednim obimnim delom ROM-a. Detaljni prikaz bi iziskivao veliki prostor što postavlja pitanje opravdanosti s obzirom na postojeću neophodnu literaturu za potpuno razumevanje rutina računanja (3).

5-8 KANALI I STRIMOVİ

Na ovom mestu će se detaljnije razmotriti deo operativnog sistema namenjenog za razmenu podataka između računara i perifernih uređaja.

Strim (eng. stream) predstavlja tok podataka između računara i perifernih uređaja (tastatura, štampač, ekran...). Kanali (engl. channel), odnosno kanalski programi, omogućavaju razmenu podataka sa tim perifernim jedinicama.

Strimovi su označeni brojevima od FDh do 10h. Operativni sistem ih raspoznaje tako što iz područja sistemskih promenljivih, označenog sa STRMS, koje počinje od adrese 23568, dužine 38 bajta, uzme relativnu adresu kanala koji je pridružen traženom strimu u području podataka o kanalima. Inicijalno su instalirani strimovi od FDh do 03h. Ostalih 12 strimova korisnik može po potrebi sam da instalira. Područje STRMS inicijalno izgleda ovako:

5C10	0100	strim FDh vodi ka kanalu 'K' (tastatura)
5C12	0600	strim FEh vodi ka kanalu 'S' (ekran)
5C14	0800	strim FFh vodi ka kanalu 'R' (radni prostor)
5C16	0100	strim 00h vodi ka kanalu 'K'
5C18	0100	strim 01h vodi ka kanalu 'K'
5C1A	0600	strim 02h vodi ka kanalu 'S'
5C1C	1000	strim 03h vodi ka kanalu 'P' (šampač)
5C1E	xxxx	nedefinisano
		slobodno područje
5C36	xxxx	nedefinisano

Adresa ulaza za neki od strimova izračunava se po formuli:

$5C00h + (\text{broj strima} * 2 + 16h) \text{ mod } FFh = \text{adresa ulaza u STRMS}$

Kanali su opisani područjem podataka o kanalima. Po uključanju Spektruma promenljiva CHANS sadrži adresu 5CB5h od koje počinju informacije o kanalima koje ovako izgledaju:

5CB6	F409	PRINT-OUT izlazna rutina kanala 'K', na adresi 09F4h
5CB8	A810	KEY-INPUT ulazna rutina kanala 'K', na adresi 10A8h
5CBA	4B	ASCII kôd slova 'K', ime kanala K
5CBB	F409	PRINT-OUT izlazna rutina kanala 'S' na adresi 09F4h
5CBD	C415	REPORT-J ulazna rutina kanala 'S', na adresi 15C4h
5CBF	53	ASCII kôd slova 'S', ime kanala S
5CC0	810F	ADD-CHAR izlazna rutina kanala 'R' na adresi 0F81h
5CC2	C415	REPORT-J ulazna rutina kanala 'R', na adresi 15C4h

5CC4	52	ASCII kôd slova 'R', ime kanala R
5CC5	F409	PRINT-OUT izlazna rutina kanala 'P', na adresi 09F4h
5CC7	C415	REPORT-J ulazna rutina kanala 'P', na adresi 15C4h
5CC9	50	ASCII kôd slova 'P', ime kanala P
5CCA	80	end marker,

Rutina PRINT-OUT je kanalski program koji opslužuje više različitih periferija u zavisnosti od postavljenih pokazatelja (flegova). Ona obavlja sva ispisivanja na gornji deo ekrana, u editorsko područje ekrana (donji deo) i na Spektrumov štampač.

Rutina KEY-INPUT je kanalski program koji opslužuje tastaturu i vraća kôd poslednjeg pritisnutog tastera, a pri tome ne vraća kôd CAPS-LOCK tastera niti pak kodove za promenu načina rada ili boje, već te funkcije obavlja sam kanalski program.

Rutina ADD-CHAR je kanalski program koji ispisuje karakter u radno područje ekrana prilikom editovanja ili INPUT naredbe.

U slučaju kada neki kanal nema neki od smerova prenosa podataka, rutina za taj smer je REPORT-J. Ona javlja grešku ako pokušamo da prenesemo podatke u tom smeru.

Za instaliranje novog kanala potrebno je uraditi sledeće:

- Sistemske promenljive VARS, PROG, NXTLIN, DATADD i ELINE uvećati za broj novih kanala puta tri.
- Dodati podatke za nove kanale, po napred navedenom rasporedu, počev od pozicije end marker, a njega staviti iza poslednjeg bajta podataka o kanalima.
- Odgovarajuće mesto u memoriji popuniti kanalskim programima.
- Instalirati nove strimove prema gore datom.

Hardver

6

Spektrumova elektronska kola možemo podeliti u 4 velike celine: mikroprocesor, memoriju, kola za vezu sa perifernim jedinicama i napajanje. Memoriju čine ROM memorija i dve celine RAM memorije: 16K RAM i 32K RAM (32K RAM postoji samo u Spektrumu sa 48K RAM-a). Veliki broj kola za vezu sa perifernim jedinicama je integrisan u jedno kolo-ULA. Preko tog kola mikroprocesor ima vezu sa tastaturom, TV ekranom, zvučnikom i kasetofonom.

Na slici 6-1 su prikazani glavni delovi Spektruma i veze između njih: magistrala podataka, adresna magistrala i razne kontrolne linije.

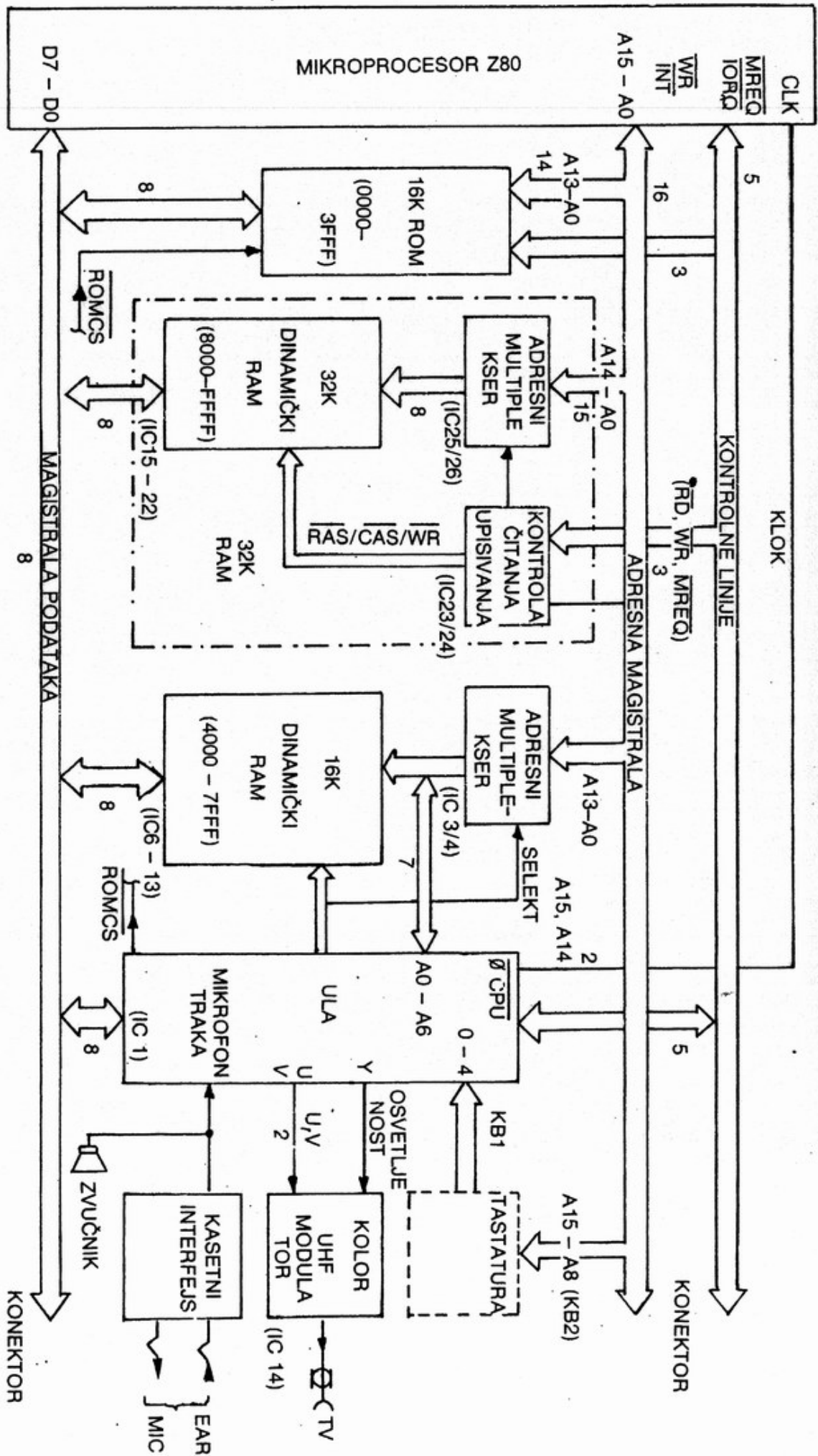
U nastavku će biti opisan svaki deo Spektruma pojedinačno.

6-1 MIKROPROCESOR

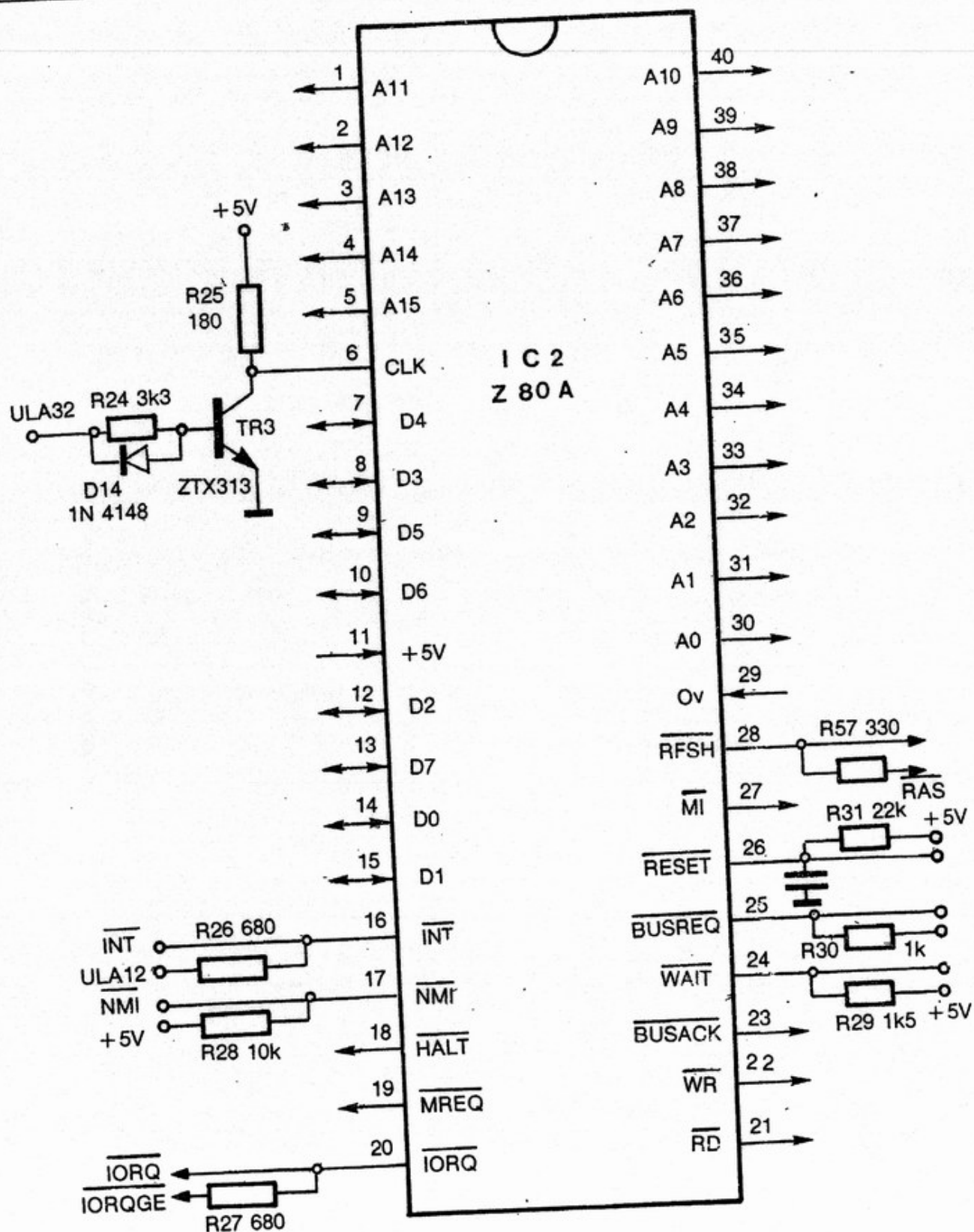
Spektrumova centralna procesorska jedinica je osmобitni mikroprocesor Z80A. Razvijen je u američkoj firmi Zilog proširivanjem mikroprocesora 8080 firme Intel, tako da je broj naredbi koje mogu da budu izvršene povećan na 158.

Sve operacije koje mikroprocesor obavlja su vremenski sinhronizovane u odnosu na klock (takt). To je signal pravougaonog oblika i stabilne frekvencije koja je kontrolisana kristalom kvarca. U Spektrumu, Z80A radi na 3,5 MHz. Postoje i druge varijante ovog mikroprocesora: prethodnik Z80 koji može da radi na učestanosti do 2,5 MHz i noviji Z80B kome je gornja granica 6 MHz.

Klock se generiše u ULA i šalje mikroprocesoru, ali kod tog signala promene sa logičke nule na logičku jedinicu i obrnuto nisu dovoljno brze (strmina prelaza je nedovoljna). Kako su svi događaji sinhronizovani sa trenutkom prelaza, oni moraju da budu što preciznije određeni, što strmiji. TR3 ima ulogu da te prelaske učini dovoljno brzim.

Slika 6-1 Blok šema Spektroma

Slika 6-2 Mikroprocesor

FUNKCIJE POJEDINIHZ IZVODA PROCESORA

Izvodi mogu da budu ulazi ili izlazi ili i jedno i drugo. Pojedini izlazi imaju mogućnost da pređu u stanje visoke impedanse, čime omogućavaju nekoj drugoj jedinici da upravlja stanjem na liniji (engl. tristate-tristejt izlazi). Iznad simbola pojedinih izvoda se nalazi crta koja označava da je za njega aktivno stanje (ono pri kome vrši svoju funkciju) logička nula, a normalno, neaktivno stanje je logička jedinica.

—D0 do D7-magistrala podataka, dvosmerne linije (ulazi ili izlazi), imaju mogućnost da budu u stanju visoke impedanse. Preko ovih osam izvoda se razmenjuju podaci između mikroprocesora i memorije ili ulazno-izlazne jedinice.

—A0 do A15-adresna magistrala, izlazi, imaju mogućnost da budu u stanju visoke impedanse.

Preko ovih 16 izvoda mikroprocesor može da adresira 65 536 (2^{16}) lokacija u memoriji. Kada direktno komunicira sa ulazno-izlaznim jedinicama koristi samo A0 do A7 tako da postoji 256 različitih ulazno-izlaznih adresa.

— $\overline{\text{MREQ}}$ (engl. memory request-zahtev za memorijom), izlaz, može da se nalazi u stanju visoke impedanse.

Logička nula na njemu označava da se na adresnoj magistrali nalazi adresa lokacije u memoriji u koju se upisuje ili se iz nje čita podatak.

— $\overline{\text{IORQ}}$ (engl. input-output request-zahtev za ulazno-izlaznom jedinicom), izlaz, može da se nalazi u stanju visoke impedanse.

U trenutku kada se na njemu nalazi logička nula, na adresnim linijama se sigurno nalazi adresa ulazno-izlazne jedinice sa kojom se izvodi operacija upisivanja ili čitanja. Prema tome, $\overline{\text{MREQ}}$ je aktivan kada mikroprocesor komunicira sa memorijom, a $\overline{\text{IORQ}}$ kada komunicira sa ulazno-izlaznim jedinicama.

— $\overline{\text{RD}}$ (engl. read-čitanje), izlaz, mogućnost stanja visoke impedanse.

Aktivno stanje (logička nula) na ovom izvodu označava da centralna procesorska jedinica iščitava podatak iz memorije ili iz ulazno-izlazne jedinice.

— $\overline{\text{WR}}$ (engl. write-upiši), izlaz, mogućnost stanja visoke impedanse.

Aktivno stanje (logička nula) na ovom izvodu označava da centralna procesorska jedinica upisuje podatak u memoriju ili u ulazno-izlaznu jedinicu.

— $\overline{\text{M1}}$ mašinski ciklus jedan, izlaz

Logička nula na njemu se javlja kada mikroprocesor učitava iz memorije kod naredbe.

Istovremenim aktiviranjem $\overline{M1}$ i $\overline{IORQ}$ se označava odobravanje zahteva za prekid (interrupt acknowledge cycle).

$\overline{RFSH}$ (engl. refresh-osvežavanje), izlaz

Dinamičke RAM memorije, kakve su upotrebljene u Spektrumu, moraju da budu osvežavane najmanje jednom svake 2ms, da se njihov sadržaj ne bi izbrisao. Ovaj izvod svojim aktivnim stanjem (logička nula) označava da se na nižih sedam bita adrese magistrale (A0-A6) nalazi adresa potrebna za osvežavanje memorije.

$\overline{HALT}$, izlaz

Svojim aktivnim stanjem (logička nula) označava da je izvršena programska naredba HALT. Posle ovoga centralna procesorska jedinica se zaustavlja i čeka zahtev za prekid (interrupt) od neke druge jedinice, i tek tada nastavlja sa radom.

$\overline{WAIT}$, ulaz

Spore memorije i ulazno-izlazne jedinice logičkom nulom na ovom ulazu signaliziraju mikroprocesoru da sačeka izvesno vreme. Kada se na njemu ponovo pojavi logička jedinica, mikroprocesor nastavlja sa radom.

$\overline{RESET}$, ulaz

Ovaj signal (aktivno stanje je logička nula) postavlja centralnu procesorsku jedinicu u početno stanje. U Spektrumu taj signal se dobija u trenutku uključivanja napajanja pomoću kondenzatora C27 i otpornika R31. U početnom trenutku na kondenzatoru je nizak napon koji resetuje mikroprocesor. Taj napon raste, jer se kondenzator puni kroz otpornik, i kada pređe određenu vrednost mikroprocesor počinje da radi.

$\overline{BUSREQ}$ (engl. bus request-zahtev za magistralom), ulaz. Preko ovog ulaza neka druga jedinica signalizira (logičkom nulom) da želi da preuzme kontrolu nad sistemom. Kada primi ovaj signal, mikroprocesor po završetku tekućeg mašinskog ciklusa sve izlaze, koji to mogu, postavlja u stanje visoke impedanse i preko izlaza $\overline{BUSACK}$ potvrđuje jedinici da može da preuzme kontrolu.

$\overline{BUSACK}$ (engl. bus acknowledge-potvrda zahteva za magistralom), izlaz.

Logičkom nulom na ovom izvodu centralna procesorska jedinica potvrđuje jedinici koja je uputila zahtev da može da preuzme kontrolu nad sistemom.

-- $\overline{\text{INT}}$ (engl. interrupt-prekid), ulaz, zahtev za prekidom.

Kada se na ovom ulazu pojavi logička nula, mikroprocesor prekida sa izvršavanjem tekućeg programa i prelazi na izvršavanje drugog koji je predviđen za ovu svrhu. Na ovaj način se omogućava da mikroprocesor najbrže moguće reaguje na neke spoljašnje signale; što je u nekim primenama vrlo značajno. U samom mikroprocesoru se nalazi jedna memorijska ćelija (flip-flop) od čijeg stanja (0 ili 1) zavisi da li će prekid biti omogućen ili ne. Time se mikroprocesor štiti od prekida kada on nije poželjan. Istovremeno aktiviranjem $\overline{\text{M1}}$ i $\overline{\text{IORQ}}$ označava da se izvršava ciklus potvrde prekida (interrupt acknowledge cycle).

-- $\overline{\text{NMI}}$ (engl. non-maskable interrupt-nemaskirajući prekid), ulaz.

Ovo je ulaz koji aktivira negativna ivica (prelazak sa logičke jedinice na logičku nulu). Ovaj zahtev za prekidom se uvek prihvata tj. ne može se maskirati kao prethodni. Tada po završetku tekuće naredbe mikroprocesor počinje da izvršava program koji počinje na adresi 0066h.

VREMENSKI DIJAGRAMI

Pomoću vremenskih dijagrama se prikazuju signali (naponi) na pojedinim izvodima mikroprocesora za vreme obavljanja pojedinih operacija. Referentni signal za sve događaje je klok (takt), jer se sve dešava sinhrono sa njim. Jedan period kloka se naziva T ciklus.

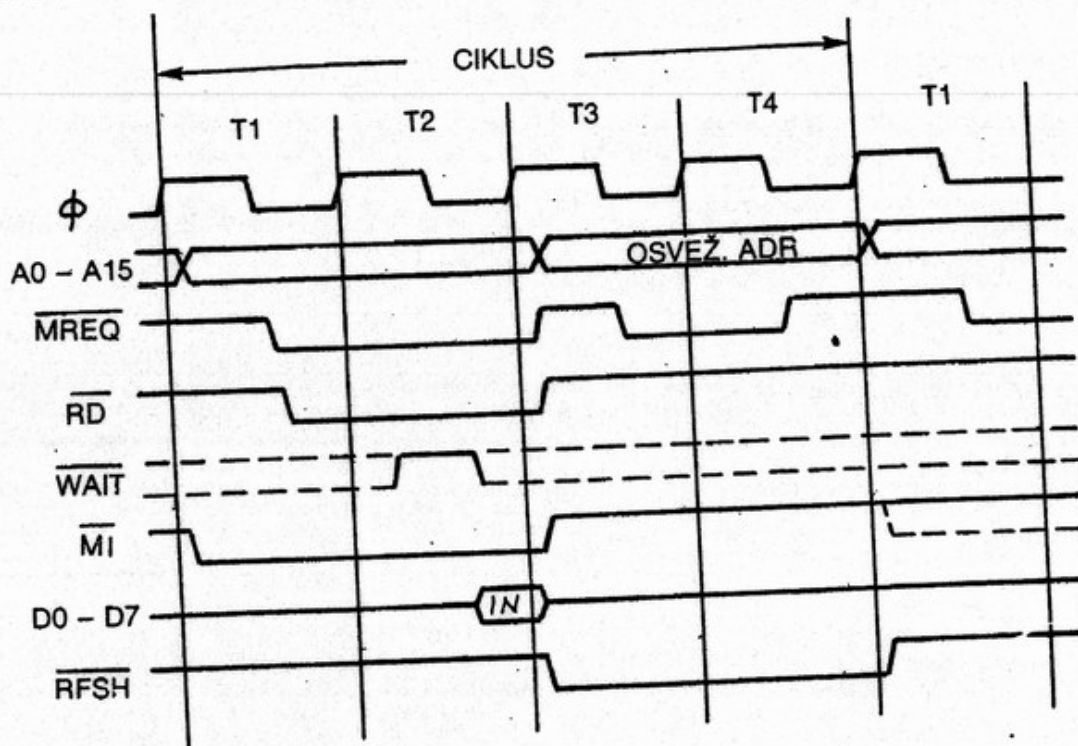
Mikroprocesor izvršava program tako što iz memorije učitava kôd naredbe, izvršava tu naredbu, učitava kôd sledeće naredbe, izvršava je i tako redom. Ceo ovaj period učitavanja i izvršavanja jedne naredbe traje jedan ili više tzv. mašinskih ciklusa. Jedan mašinski ciklus traje nekoliko T ciklusa. Kada su ostali delovi računarskog sistema suviše spori, mogu preko $\overline{\text{WAIT}}$ ulaza da zatraže da se između drugog i trećeg T ciklusa ubaci jedan ili više novih T ciklusa čiji je zadatak da produže mašinski ciklus.

Prvi mašinski ciklus uvek je M1 ciklus koji se sastoji od četiri do šest T stanja (sem ako nije produžen aktiviranjem $\overline{\text{WAIT}}$ ulaza) u kome mikroprocesor učitava kôd naredbe.

Na slici su prikazani vremenski dijagrami nekoliko signala za vreme M1 ciklusa.

Ovaj ciklus se sastoji od četiri T ciklusa: T1, T2, T3 i T4. U ciklusu T1 počinju pripreme za učitavanje naredbe. Signal M1 prelazi u aktivno stanje (logička nula) da bi naznačio da se učitava kôd naredbe, a na

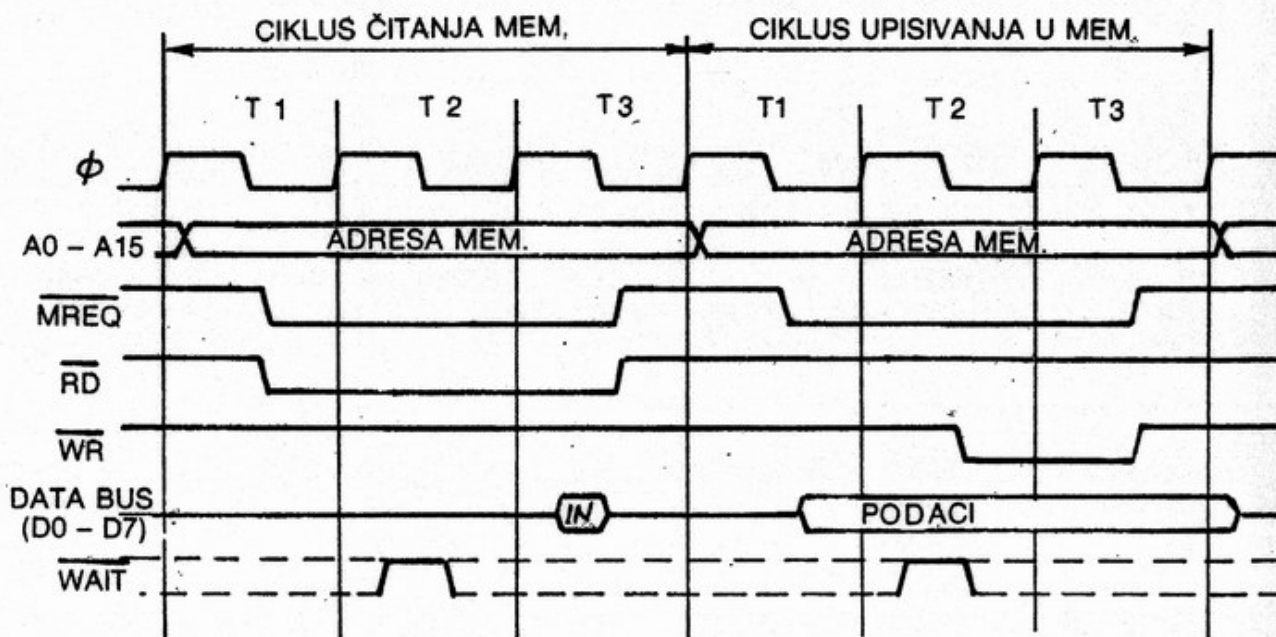
Slika 6-3 Vremenski dijagram ciklusa M1

adresnu magistralu se postavlja adresa memorijske lokacije u kojoj se nalazi željena naredba. Zatim mikroprocesor čeka pola T ciklusa da bi dozvolio da se adresa stabilizuje, pa aktivira sledeće signale: $\overline{MREQ}$, čime označava da se podatak razmenjuje sa memorijom i $\overline{RD}$, da bi odredio da se radi o procesu učitavanja. Ako se u ciklusu T2 signal $\overline{WAIT}$ nalazi na nivou logičke nule, između T2 i T3 će biti ubačeno još nekoliko T ciklusa. U ovom slučaju je naglašeno da se $\overline{WAIT}$ nalazi u neaktivnom stanju (logička jedinica), dok njegovo stanje u ostalim periodima ne utiče na rad, pa je označen isprekidanom linijom. Do početka ciklusa T3 podaci iz memorije se stabilizuju na magistrali podataka (D0-D7) tako da se u toku prednje ivice T3 oni učitavaju u mikroprocesor. Odmah zatim počinje period osvežavanja dinamičke RAM memorije. $\overline{M1}$, $\overline{MREQ}$ i $\overline{RD}$ prelaze u neaktivno stanje (logička jedinica), mikroprocesor na adresnu magistralu postavlja adresu potrebnu za osvežavanje i aktivira signal $\overline{RFSH}$, kojim označava da je ciklus osvežavanja memorije u toku. Posle pola T ciklusa, kada se signal na adresnoj magistrali stabilizovao, aktivira se $\overline{MREQ}$ i time započinje osvežavanje. Na sredini perioda T4 se $\overline{MREQ}$ deaktivira, a na kraju T4 se deaktiviraju i adresna magistrala i $\overline{RFSH}$. Time se završava mašinski ciklus M1 i započinje sledeći. U toku perioda T3 i T4 u mikroprocesoru se vrši i dekodavanje učitane naredbe i započinje njeno izvršavanje. Neke naredbe su takve da

je ovaj period dovoljan i za njihovo izvršavanje, dok je za izvršavanje drugih potreban još jedan ili više mašinskih ciklusa.

ČITANJE IZ MEMORIJE I UPISIVANJE U MEMORIJU

Na slici 6-4 su prikazani mašinski ciklusi čitanja iz memorije i upisivanja u memoriju. Oba su dugačka po tri T ciklusa jer je u periodima T2 $\overline{\text{WAIT}}$ signal neaktivan (logička jedinica). U suprotnom bi između T2 i T3 bili ubacivani novi T ciklusi i procesor bi čekao sve dok se $\overline{\text{WAIT}}$ signal ne deaktivira.

Slika 6-4 Vremenski dijagram čitanja iz memorije i upisivanja u memoriju

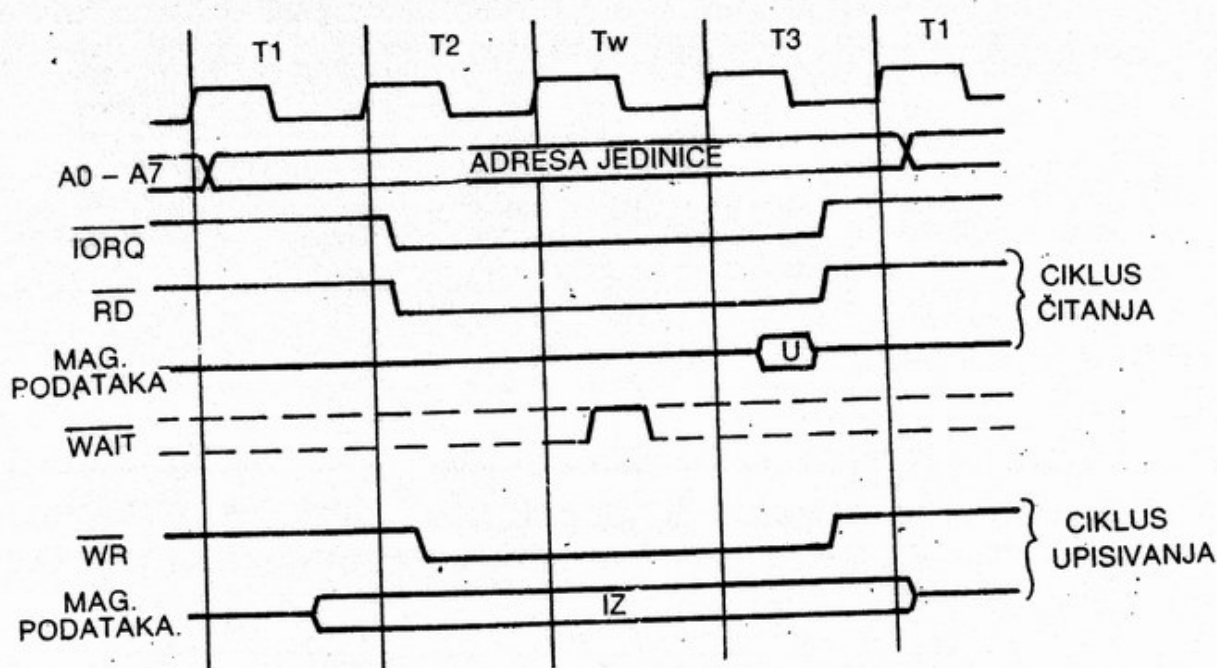
Čitanje iz memorije počinje postavljanjem adrese memorijske lokacije iz koje se podaci čitaju na adresnu magistralu. Zatim mikroprocesor čeka pola T ciklusa da bi se naponi stabilizovali, pa aktivira signale $\overline{\text{MREQ}}$ kojim označava da komunicira sa memorijom i $\overline{\text{RD}}$ koji je komanda za čitanje podataka. Do sredine ciklusa T3 podaci su postali stabilni na magistrali podataka i tada ih mikroprocesor učitava. Odmah se deaktiviraju signali $\overline{\text{MREQ}}$ i $\overline{\text{RD}}$ (vraćaju na logičku jedinicu), a po završetku poslednjeg ciklusa T3 adresa se uklanja sa adresne magistrale i postavlja nova.

Upisivanje u memoriju otpočinje takođe postavljanjem adrese na adresnu magistralu u samom početku perioda T1. Zatim postoji pauza od pola T ciklusa da bi se postavljene podaci stabilizovali. Na polovini ciklusa T1 se aktivira signal $\overline{\text{MREQ}}$ (prelazi na logičku nulu)

čime se označava da se komunicira sa memorijom. Istovremeno mikroprocesor na magistralu podataka (D0-D7) postavlja podatke koji treba da budu upisani u memoriju, a zatim čeka jedan T ciklus da bi se ti naponi stabilizovali. Na sredini ciklusa T2 se aktivira komanda upisa $\overline{WR}$ (prelazi na logičku nulu), a deaktivira se na sredini perioda T3 dovoljno pre uklanjanja podataka, tako da su za vreme trajanja $\overline{WR}$ oni sigurno stabilni. Tim signalom se podaci upisuju u memoriju. Sredinom perioda T3 se deaktivira i $\overline{MREQ}$, a na kraju T3 i adresa na A0-A15 i podaci na D0-D7 i time je proces upisivanja u memoriju završen.

ČITANJE ILI UPISIVANJE U PERIFERNU JEDINICU

Na slici 6-5 su prikazani vremenski dijagrami signala pri čitanju iz ulazno-izlazne jedinice i pri upisivanju u nju.

Slika 6-5 Vremenski dijagram čitanja iz periferne jedinice i upisivanja u perifernu jedinicu

Taj memorijski ciklus traje četiri T perioda. Jedan period čekanja T_w se automatski ubacuje, jer su ulazno-izlazne jedinice relativno spore. U slučaju da je u sredini perioda T_w aktiviran zahtev za čekanje

$\overline{WAIT}$, bilo bi ubačeno još T_w perioda sve dok se taj signal ne bi deaktivirao. Na slici to nije slučaj, jer je $\overline{WAIT}$ neaktivan. Da bi označio da se komunikacija vrši sa ulazno-izlaznom jedinicom, a ne sa me-

morijom, mikroprocesor aktivira signal $\overline{IORQ}$ na početku perioda T2, a deaktivira ga na sredini T3. Adresa jedinice sa kojom se komunicira nalazi se na adresnoj magistrali u toku celog trajanja ovog mašinskog ciklusa. Pri čitanju podataka aktivira se signal $\overline{RD}$ početkom perioda T2, a deaktivira sredinom perioda T3, dok signal $\overline{WR}$ ostaje neaktivan za vreme celog ciklusa. Podatke mikroprocesor učitava sredinom perioda T3 jer su do tada postali stabilni na magistrali podataka.

Za vreme upisivanja u ulazno-izlaznu jedinicu mikroprocesor postavlja podatke na magistralu podataka sredinom perioda T1, a deaktivira ih tek na kraju mašinskog ciklusa, tako da su sigurno stabilni za vreme komande upisa $\overline{WR}$, koja se aktivira početkom perioda T2, a deaktivira sredinom perioda T3. Kao i prilikom čitanja, signal $\overline{IORQ}$ se aktivira početkom perioda T2, a deaktivira sredinom T3 da bi se naznačila komunikacija sa ulazno-izlaznom jedinicom.

6-2 RAM

RAM je skraćenica od engleskih reči random access memory, što znači da se radi o memoriji kod koje direktno možemo prići (razmenjivati podatke) bilo kojoj memorijskoj ćeliji. U nju možemo upisati podatak, ili ga iz nje pročitati.

RAM memorije su veoma brze, što znači da se podaci sa njima razmenjuju za veoma kratko vreme (nekoliko stotina ns). Kada nestane napajanje, sadržaj memorije se gubi.

Postoje dve vrste RAM-a: statički i dinamički. Memorijske ćelije statičkog RAM-a se sastoje od nekoliko tranzistora. Oni čine kolo koje ima dva stabilna stanja, jedno odgovara logičkoj jedinici, a drugo logičkoj nuli. Upisivanjem podataka kolo se prebacuje u odgovarajuće stanje i u njemu ostaje do upisivanja sledećeg podatka ili gubitka napajanja. Memorijska ćelija dinamičkog RAM-a se sastoji od jednog MOS (metal oxide semiconductor) tranzistora koji podatke pamti samo vrlo kratko vreme, tako da mora da se stalno osvežava (na primer svake milisekunde). Pri čitanju se podaci u ćeliji gube, pa moraju da odmah budu ponovo upisani. Zbog toga ovaj proces istovremeno ima i ulogu osvežavanja. Dinamički RAM je komplikovaniji za upotrebu, ali je pri većim kapacitetima jeftiniji od statičkog, jer se njegova memorijska ćelija sastoji od samo jednog tranzistora.

U Spektrumu se koristi dinamički RAM. Postoje dve verzije Spektruma: sa 16K (kilobaita) RAM-a i sa 48K RAM-a. RAM druge

verzije je organizovan u dve celine, 16K potpuno istih kao u prvoj verziji i dodatnih 32K.

16K RAM

Ova grupa se sastoji od deset integrisanih kola, osam memorijskih i dva multipleksera. Svako od memorijskih kola ima kapacitet od 16 kilobita (16384×1) i kod svakog od njih je linija za podatke vezana za po jednu liniju magistrale podataka tako da zajedno čine memoriju od 16 kilobajta (16384×8). Memorijske ćelije u njima su organizovane u 128 redova i 128 kolona. Broj izvoda na ovom integrisanom kolu smanjen je multipleksiranjem adrese, što znači da se prvo na njega dovodi jedan deo adrese, a za njim drugi. U ovom slučaju sedam adresnih linija kola vezano je za izlaze multipleksera (74LS157), čiji su ulazi vezani na adresnu magistralu. Signali RAS (row address strobe) najava adrese reda i CAS (column address strobe) najava adrese kolone, koje generiše ULA, upravljaju ubacivanjem potrebne adrese u memoriju. Kada se pojavi RAS, multiplekser prenosi adresu reda sa linija A0-A6 adresne magistrale na memorijska kola, a kada se pojavi CAS, do kola stiže adresa kolone sa linija A7-A13. Adresne linije memorijskih kola su vezane za izlaze multipleksera preko otpornika od 330 oma, a za adresne linije koje dolaze iz ULA-e (DRAM A0-DRAM A6) direktno. Na ovaj način je obezbeđeno da ULA ima prednost nad mikroprocesorom, što je potrebno zbog osvežavanja slike na TV ekranu. U jednom delu ove memorije se nalaze podaci o tome šta se na njemu prikazuje. ULA čita te podatke i na osnovu njih stvara signale koje šalje preko modulatora na televizor. Ukoliko centralna procesorska jedinica pokuša da istovremeno pristupi tom delu memorije, ULA će na osnovu stanja na linijama uvideti da dolazi do konfliktne situacije, pa će prestatiti da šalje klock. Na taj način će se stvoriti potrebna pauza u radu mikroprocesora, koji će odmah, čim ULA završi sa osvežavanjem slike, moći da komunicira sa tim delom memorije.

Ova memorija gubi podatke ako se svakom redu ne pristupi barem jednom, svake 2ms. Dok ULA osvežava sliku i pri tome iz nje uzima podatke, oni se istovremeno osvežavaju pa je sve u redu. Jedino u periodu stvaranja impulsa za vertikalnu sinhronizaciju slike postoji suviše velika pauza od 5 ms, pa u tom periodu memoriju osvežava centralna procesorska jedinica uz pomoć signala RFSH koji je preko otpornika vezan za RAS.

32K RAM

Verzija Spektruma sa 48K RAM-a ima 12 integrisanih kola više od 16K verzije, 8 memorijskih i 4 logička kola. Organizacija memorijskih kola je 32768×1 (kapacitet 32 kilobita). Ulazna i izlazna linija podataka svakog kola su spojene i vezane za jednu liniju magistrale podataka. Sva kola zajedno čine celinu od 32K bajta ($32K \times 8$) čije su adrese od 32768 do 65535. Adresa je radi smanjenja broja izvoda i u ovom slučaju multiplexirana. Kada im je signal S (select) na logičkoj jedinici, dva multipleksera (74LS157) dovode na adresne linije kola adrese od A0 do A7, a kada je na logičkoj nuli, adrese od A8 do A14. Kontrolne signale $\overline{RAS}$ i $\overline{CAS}$ u ovom slučaju ne generiše ULA nego nekoliko logičkih kola. Ona su smeštena u dva integrisana kola, u 74LS00 se nalaze 4 NI kola (iskorišćena su dva), a u 74LS32 se nalaze 4 ILI kola. Adresna linija A15 je neaktivna (logička nula) kada ovaj deo memorijskog prostora nije adresiran tj. kada je adresa od 0 do 32767. Zato je vezana za NI kolo IC24c tako da sprečava stvaranje drugih signala kada je ona na logičkoj nuli.

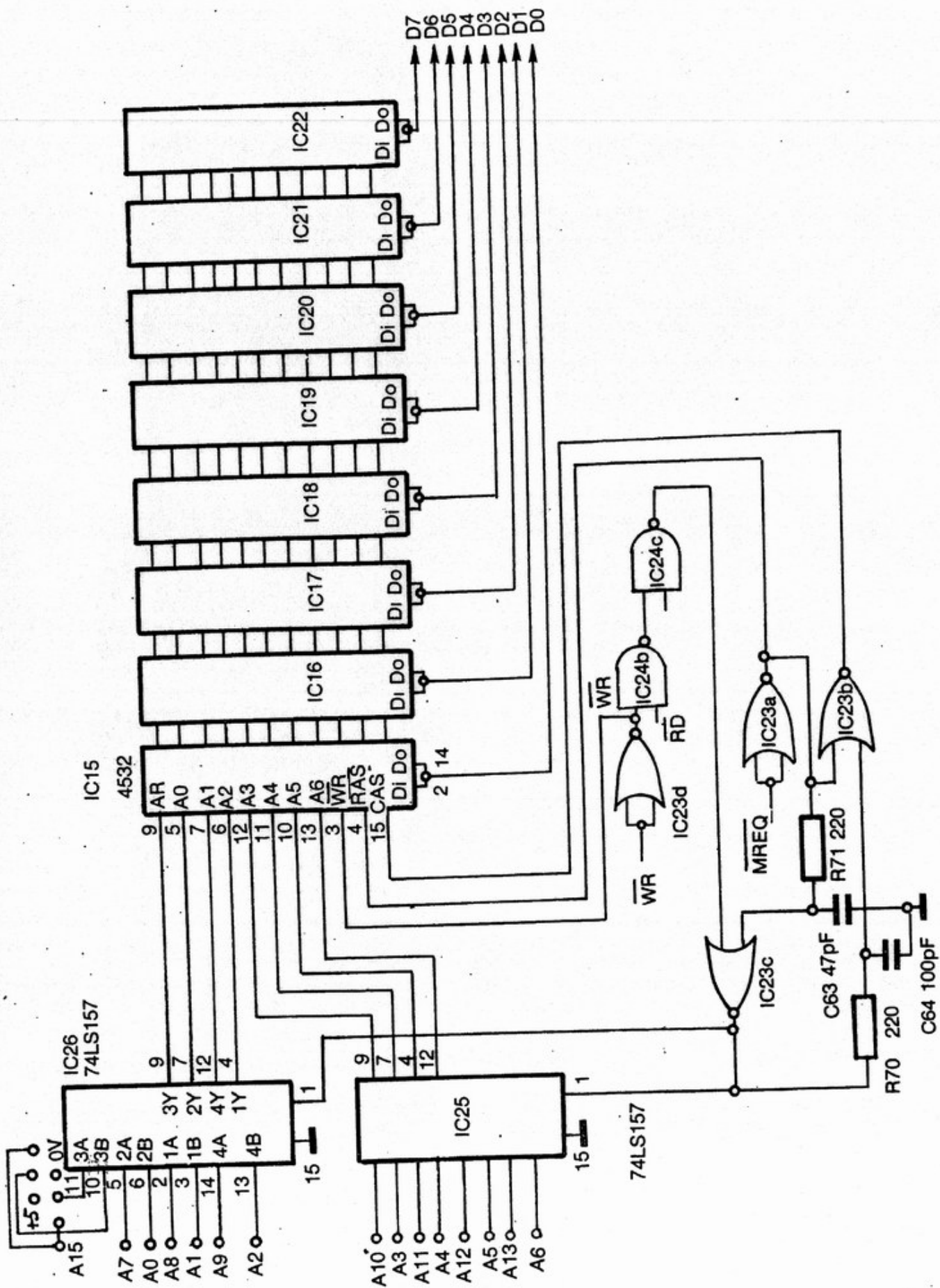
Signal $\overline{RAS}$ memorijskih kola je $\overline{MREQ}$ malo zakašnjen kolom IC23a. Signal S multipleksera se dobija unošenjem kašnjenja u $\overline{RAS}$ pomoću otpornika R71 i kondenzator C63, a njegovo stvaranje će biti onemogućeno pomoću IC23c ako nije aktiviran $\overline{WR}$ ili $\overline{RD}$. Signal $\overline{CAS}$ će se aktivirati signalom S koji je zakašnjen pomoću otpornika R70 i kondenzatora C64, a deaktivirati kada i $\overline{RAS}$ preko ILI kola IC23b.

Memorijska kola će upamtiti adresu A0-A7 kada se aktivira $\overline{RAS}$ (pređe na logičku nulu), zatim će S preći na logičku nulu i dovesti na kola adrese A8-A14 koje će biti zapamćene aktiviranjem signala $\overline{CAS}$.

Ako se uz $\overline{RAS}$ i $\overline{CAS}$ aktivira i $\overline{WR}$, memorijska kola će podatke sa magistrale podataka zapamtiti u adresiranoj lokaciji, a ako su $\overline{RAS}$ i $\overline{CAS}$ aktivirani, a $\overline{WR}$ neaktivan (na logičkoj jedinici) memorijska kola će ovo shvatiti kao čitanje i podatke sa adresirane lokacije će postaviti na magistrali podataka.

Za vreme osvežavanja memorije aktivira se samo $\overline{MREQ}$, odnosno $\overline{RAS}$, dok su ostali signali neaktivni. Na adresne linije kola se dovode adrese A0-A6 (S na logičkoj jedinici) koje su potrebne za osvežavanje memorije.

Slika 6-7 32K RAM

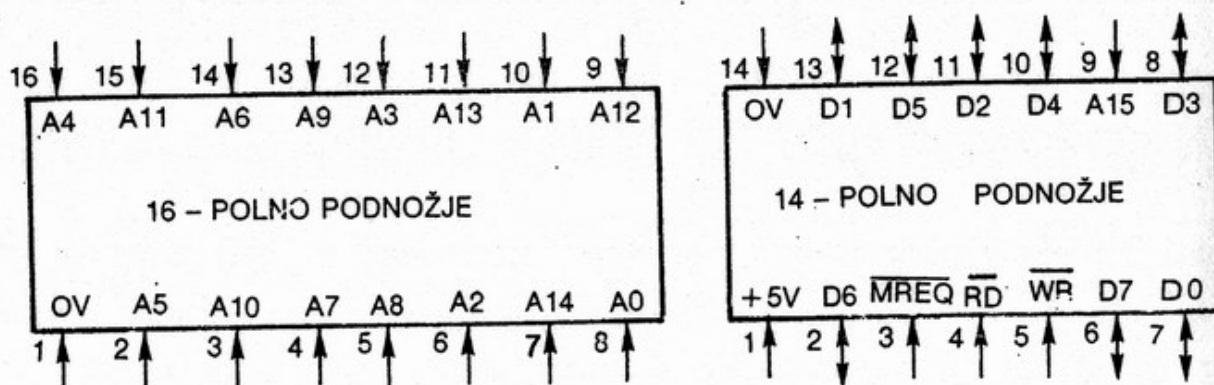
Kod verzije Spekturma 6a primenjeno je kolo ZX8401 koje zamenjuje sva četiri multipleksera 74LS157 i kolo za formiranje $\overline{\text{RAS}}$ i $\overline{\text{CAS}}$ signala za 32K RAM.

PROŠIRIVANJE MEMORIJE 16K SPEKTRUMA

Ovde je opisan način prepravljanja Spekturma sa 16K RAM-a u 48K Spektrum.

Verzija 1

Na ploči ove verzije Spekturma postoje dva podnožja za proširenje memorije, jedno sa 14 i drugo sa 16 izvoda. Najlakše je kupiti gotovu štampanu ploču sa već ugrađenim elementima i priključiti je na ova podnožja. Oni koji žele mogu prema postojećoj šemi 32K RAM-a da naprave ovu pločicu. Na slici 6-8 je dat raspored signala na izvodima podnožja za proširenje.

Slika 6-8 Podnožja za proširivanje memorije u Spekturu verzije 1

Verzija 2

Ova verzija ima na štampanoj ploči predviđena mesta i podnožja za potrebna integrisana kola koja samo treba tačno ubaciti (slika 6-9). Treba paziti da udubljenja za identifikaciju na integrisanim kolima budu okrenuta u istom smeru u kome su označena na crtežu.

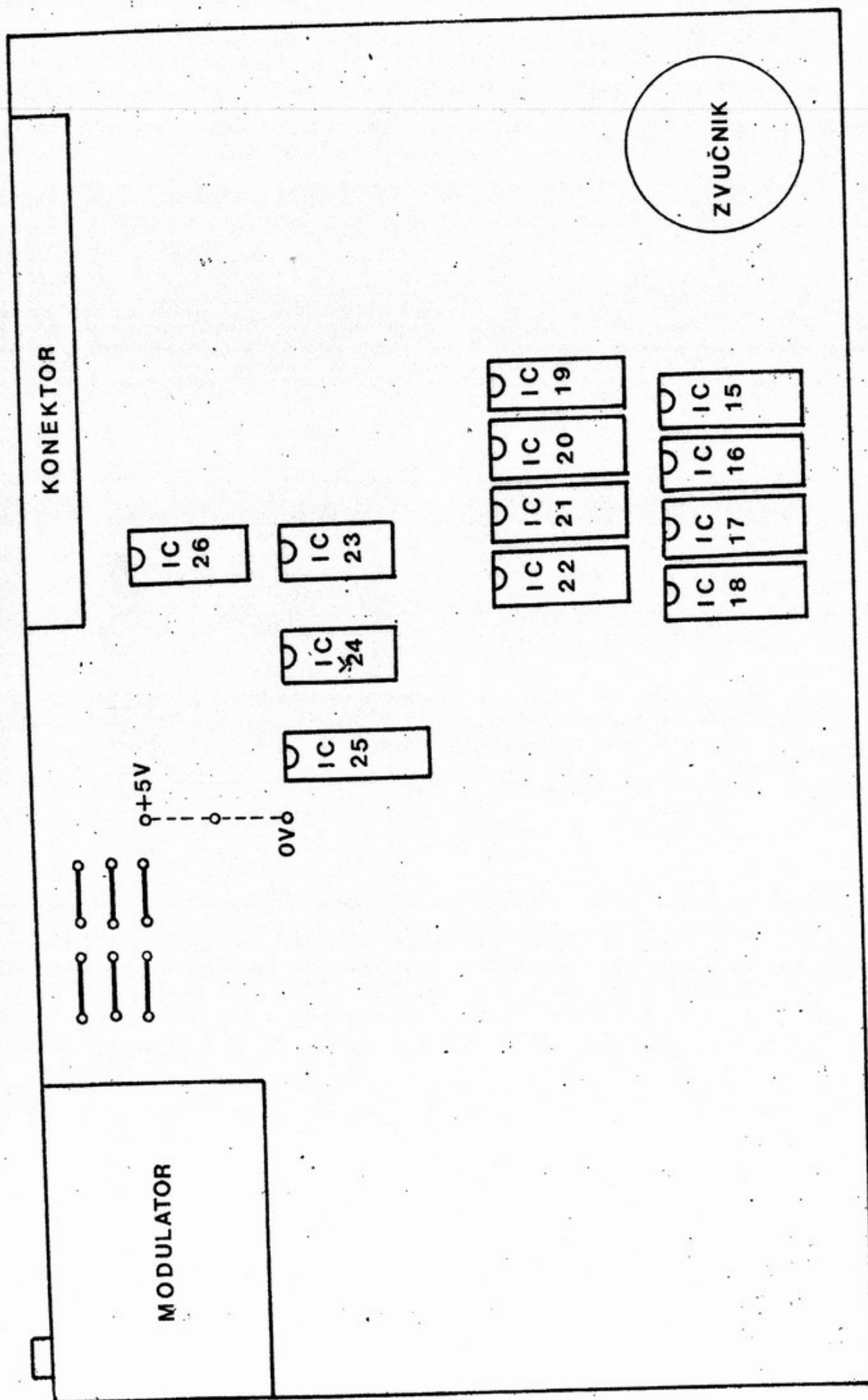
Spisak potrebnih elemenata:

IC15-IC22 8 memorijskih kola: TI 4532-3 ili TI 4532-4 sva moraju da budu istoga tipa

IC23 74LS32

IC24 74LS00

IC25-IC26 74LS157 (ne mogu da budu firme NATIONAL SEMICONDUCTOR)

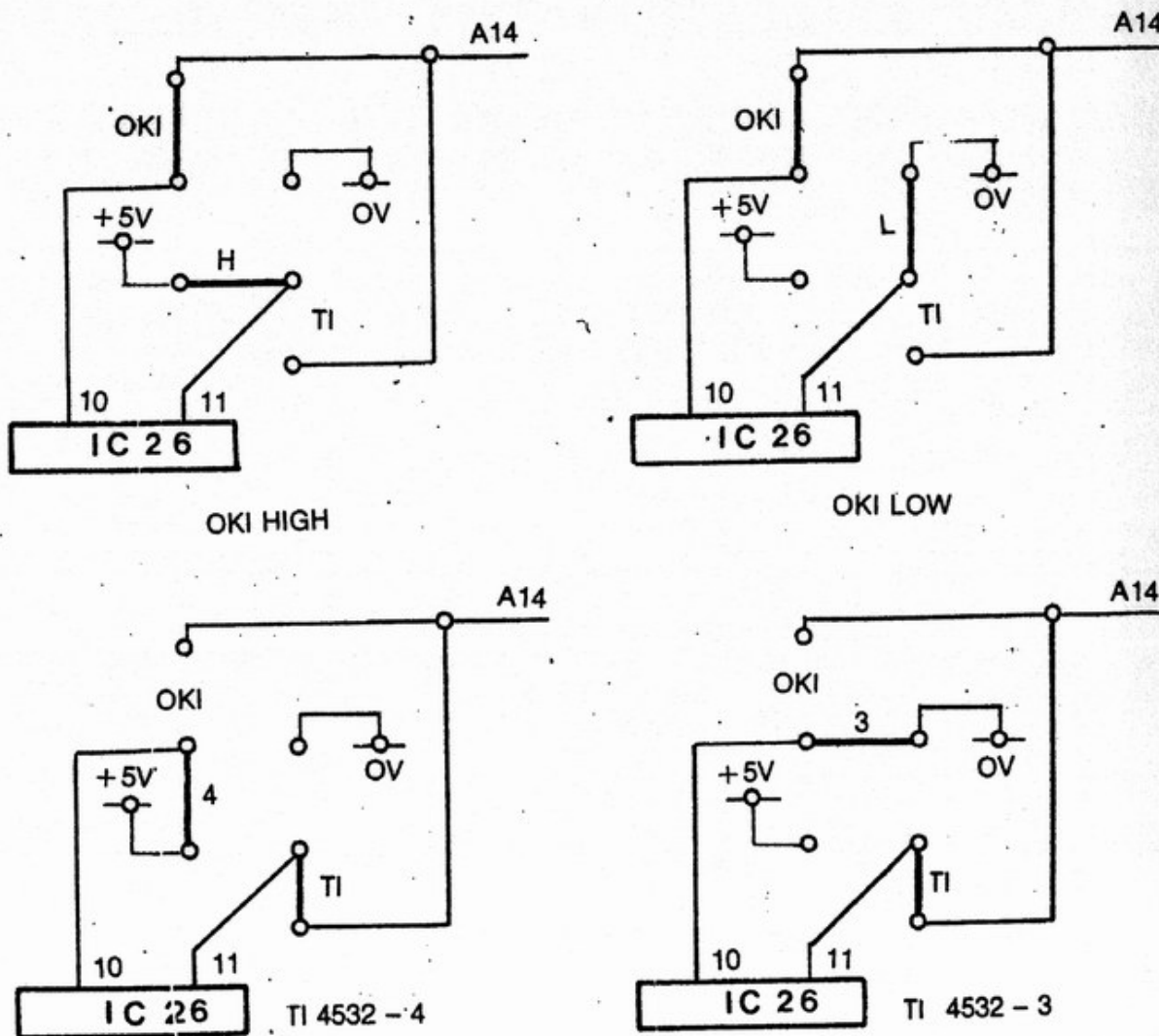
Slika 6-9 Položaj integriranih kola potrebnih za proširivanje memorije Spektruma verzije 2 i 3

TI 4532 su memorije proizvođača Texas Instruments kapaciteta 64K x 1 bit koje imaju u jednoj polovini memorijskog prostora nekoliko neispravnih lokacija tako da se koristi samo ispravna polovina. 4532-3 ima ispravan gornji deo, a 4532-4 donji deo adresnog prostora. Na štampanu ploču treba zalemiti parče žice (engl. link) kojim je određeno koja se polovina upotrebljava. Za TI 4532-3 povezati srednju tačku sa tačkom označenom sa +5V (link 3), a za TI 4532-4 povezati srednju tačku sa tačkom označenom OV (link 4).

Verzija 3

U ovom slučaju IC15-IC22 pored TI 4532-3 ili TI 4532-4 mogu biti i OKI MSM 3732 200ns (250ns). Sva kola moraju da budu istog tipa. Ostala četiri kola su ista kao u prethodnom slučaju.

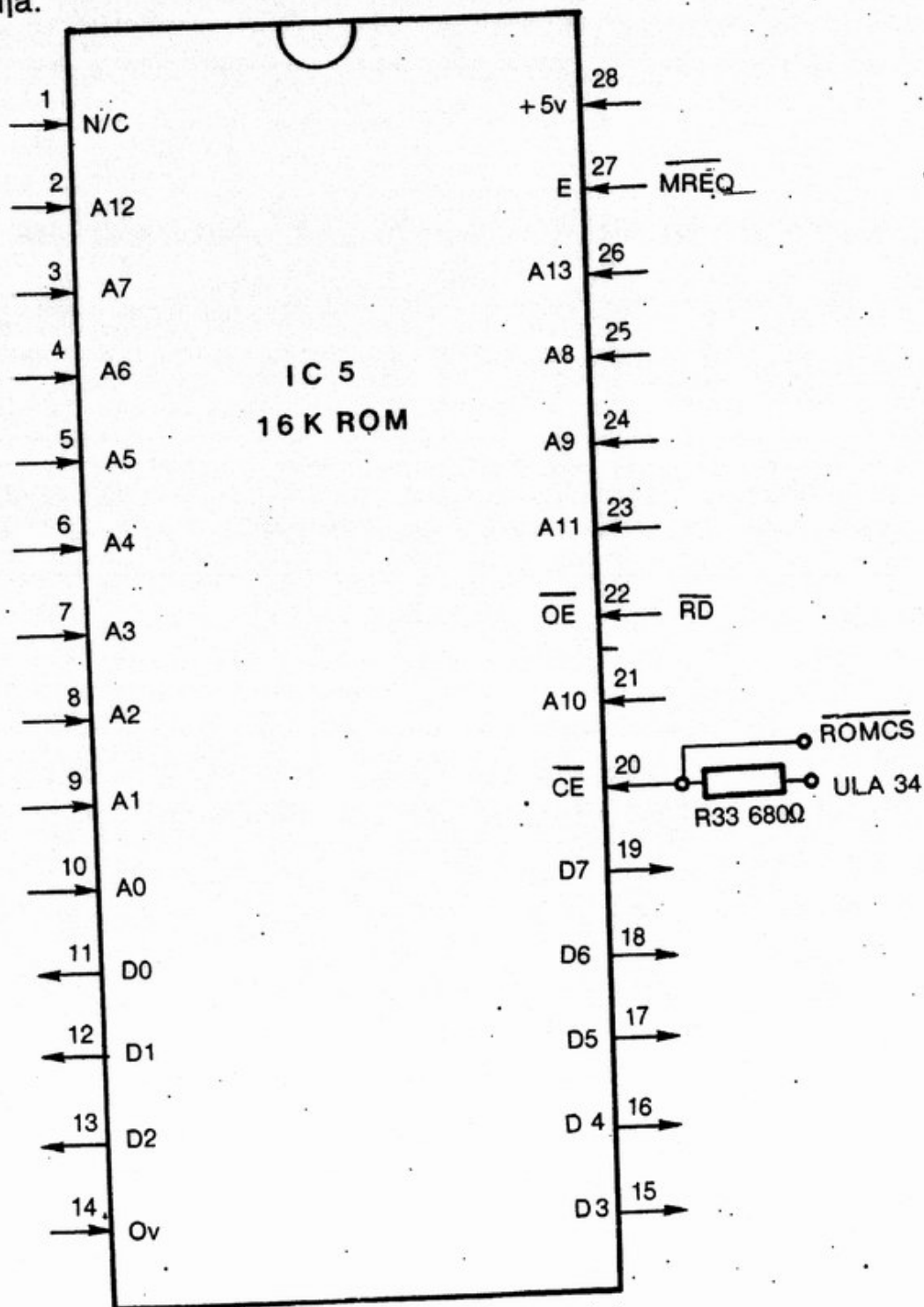

Slika 6-10 Potrebne veze u zavisnosti od vrste upotrebljene memorije pri proširivanju memorije Spektruma verzije 3

Pomoću dva kratka provodnika (žice) potrebno je povezati nekoliko tačaka na predviđenim mestima, u zavisnosti od upotrebljenih memorijskih kola. Raspored je dat na slici 6-10.

6-3 ROM

U ROM memoriju (read only memory) podaci se upisuju u toku proizvodnje i više se ne mogu menjati. Ne brišu se ni nestankom napajanja.

Slika 6-11 ROM

Spektrumov ROM je integrisano kolo u pakovanju sa 28 izvoda, kapaciteta 16K bajta. Proizvođači su HITACHI ili NEC. U njega su upisani sistemski programi (oni koji omogućavaju korišćenje računara): operativni sistem i bežik interpreter. ROM zauzima adrese od 0 do 16383 što je najzgodnije jer Z80 po uključivanju počinje izvršavanje programa od adrese 0.

Funkcije izvoda su sledeće:

–D0-D7, osam izlaza, magistrala podataka.

Preko njih podaci iz adresirane memorijske lokacije dospevaju preko magistrale podataka, u centralnu procesorsku jedinicu.

–A0-A13,14 ulaza, adresne linije

Preko njih mikroprocesor adresira određenu memorijsku lokaciju.

– $\overline{CE}$ (chip enable), ulaz za aktiviranje kola

Povezan je preko otpornika od 680 oma sa odgovarajućim izlazom na ULA–i koji se aktivira kada se podaci čitaju iz ROM-a, odnosno kada su adresne linije A14 i A15 na logičkoj nuli.

– $\overline{E}$ (enable), ulaz koji takođe služi za aktiviranje kola. Povezan je sa $\overline{MREQ}$ izlazom na CPU preko koga se signalizira da se komunikacija vrši sa memorijom, a ne sa ulazno-izlaznom jedinicom.

– $\overline{OE}$ (output enable) ulaz, aktiviranje izlaza.

Omogućava da podaci preko kola za vezu iz adresirane lokacije dospeju na magistralu podataka. Povezan je sa $\overline{RD}$ na CPU.

– $\overline{CE}$ izvod je povezan sa $\overline{ROMCS}$ (ROM chip select) priključkom na konektoru koji se nalazi na zadnjoj strani Spektruma. Kada se on veže za +5V, ULA više ne može da aktivira ROM (otpornik od 680 oma dozvoljava ovu mogućnost jer sprečava preopterećenje izlaza ULA-e ovim kratkim spojem). Na ovaj način možemo da priključimo neku drugu memoriju, RAM, ROM ili EPROM koja će biti adresirana u ovom adresnom prostoru.

EPROM (Erasable Programmable ROM) memorije su vrsta ROM memorije koje se ne programiraju u toku proizvodnje već kasnije pomoću uređaja, programatora EPROM-a. Na sredini njihovog pakovanja se nalazi stakleni prozor kroz koji može da bude osvetljena ultraljubičastom svetlošću, čime se podaci brišu, pa se mogu upisati novi. Nestankom napajanja podaci se ne brišu.

EPROM tipa 27128 ima potpuno isti kapacitet i raspored izvoda kao Spektrumov ROM i mogao bi se ubaciti umesto njega. Uključivanjem napajanja počeo bi da se izvršava program koji se nalazi u njemu.

Zanimljiva mogućnost je upisivanje sadržaja ROM-a u EP-ROM, s time da se u 1K neiskorišćenog prostora upiše neki korisni program.

6-4 ULA

ULA (Uncommitted Logic Array – skup logike čija se funkcija bira prema potrebi) je integrisano kolo sa 40 izvoda koje zamenjuje veliki broj manjih logičkih kola. Napravljeno je specijalno za Spektrum. Proizvođač je firma Ferranti. Do sada je u Spektrome ugrađivano nekoliko verzija ovih kola. Pomoću ULA je smanjena cena i veličina računara. Ona ima funkciju da komunicira sa ulazno-izlaznim jedinicama. Ulazne su tastatura i kasetofon, a izlazne TV ekran, zvučnik i kasetofon.

Funkcija pojedinih izvoda

–D0–D7, osam ulaza-izlaza, magistrala podataka

–A14–A15, ulazi, linije adresne magistrale

Na osnovu njih ULA prepoznaje sa kojim delom memorije se komunicira: ROM-a (adrese od 0 do 16383), prvih 16K RAM-a (16384–32767) ili sledećih 32K RAM-a (32767–65535).

–XTAL, ulaz   Za ovaj izvod je vezan kristal kvarca koji kontroliše frekvenciju oscilatora od 14MHz koji se nalazi u ULA-i. Deljenjem ove učestanosti sa dva dobija se 7MHz potrebnih za generisanje slike, a deljenjem još sa dva dobija se signal frekvencije 3,5MHz koji se koristi kao klok mikroprocesora.

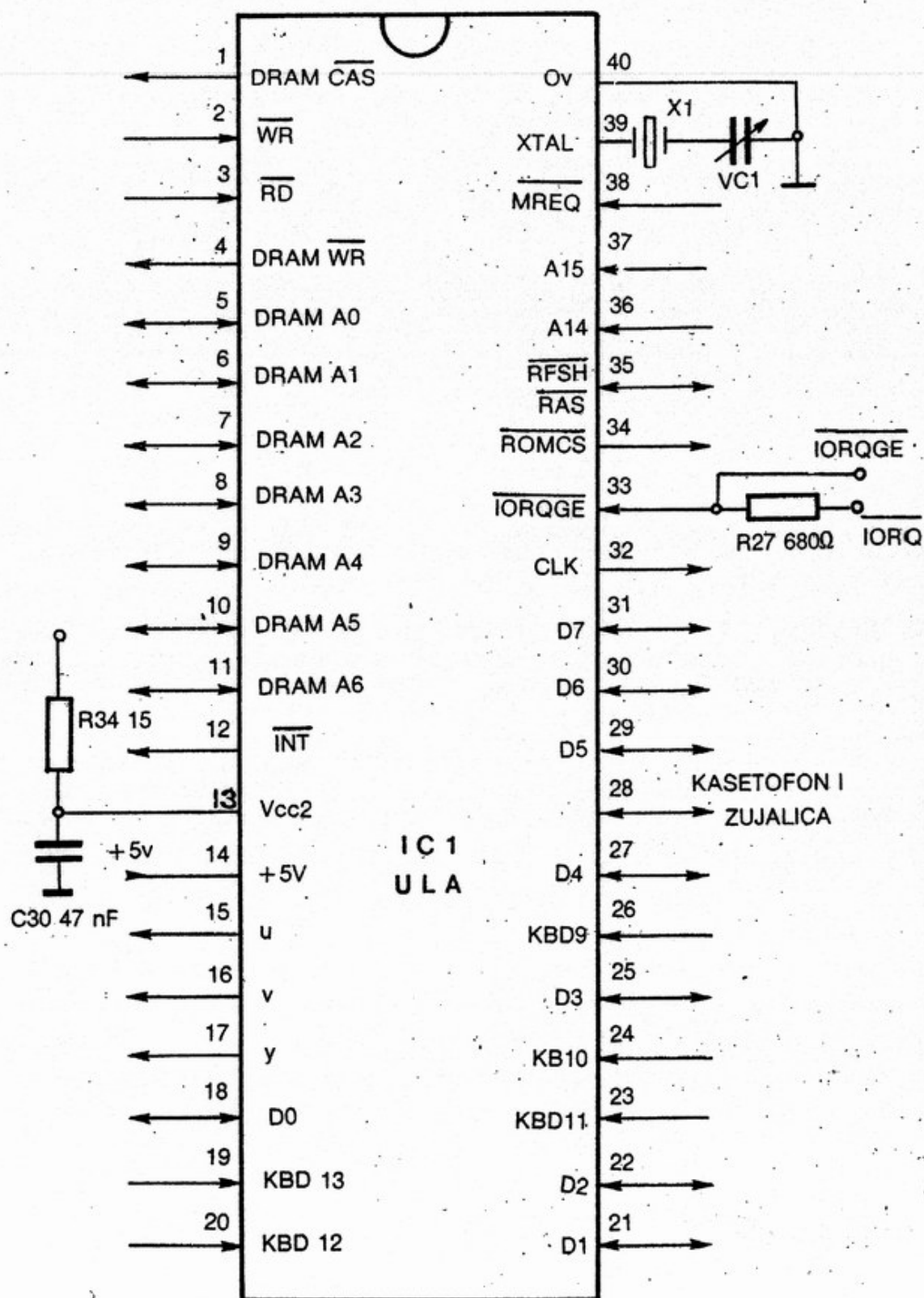
–CLK, izlaz, daje klok frekvencije 3,5MHz za centralnu procesorsku jedinicu.

– $\overline{WR}$, ulaz, povezan sa odgovarajućim izlazom mikroprocesora. Kada je aktivan, mikroprocesor upisuje podatak u memoriju ili ulazno-izlaznu jedinicu.

– $\overline{RD}$, ulaz, povezan sa odgovarajućim izlazom mikroprocesora. Aktivan je kada mikroprocesor čita podatak iz memorije ili ulazno-izlazne jedinice.

– $\overline{MREQ}$, ulaz, vezan za odgovarajući izlaz mikroprocesora. Aktivan je kada mikroprocesor komunicira sa memorijom.

– $\overline{IORQGE}$, ulaz, vezan za $\overline{IORQ}$ izlaz mikroprocesora preko otpornika od 680 oma (R27) i povezan sa priključcima za konektor na zadnjoj strani Spektruma. Ako se veže za +5V sprečava se da mikroprocesor komunicira sa ulazno-izlaznim jedinicama preko ULA i

Slika 6-12 ULA

omogućava da se umesto toga priključe druge ulazno-izlazne jedinice.

– $\overline{\text{ROMCS}}$, izlaz, vezan za $\overline{\text{CS}}$ ulaz ROM-a preko otpornika od 680 oma (R33). ULA ga aktivira kada su A14 i A15 na logičkoj nuli, tj. kada se podaci čitaju iz ROM-a. $\overline{\text{CS}}$ je vezan za $\overline{\text{ROMCS}}$ priključak za konektor na zadnjoj strani Spektruma. Kada se veže za +5V sprečava se selekcija (aktiviranje) ROM-a i omogućava priključenje druge memorije u tom adresom prostoru.

– $\overline{\text{INT}}$, izlaz priključen na odgovarajući ulaz na mikroprocesoru. ULA ga aktivira svakih 20 ms i time izaziva prekid programa koji mikroprocesor izvršava i prelazak na program prekida. Taj program očitava stanje na tastaturi i povećava za jedan sadržaj sistemske promenljive FRAMES.

– KBD-9 do KBD-13, pet ulaza sa tastature.

– $\overline{\text{RAS}}$ (row address strobe), izlaz koji je aktivan kada prvih 16K RAM-a treba da učitaju adrese reda (A0-A6). Preko otpornika od 330 oma (R57) vezan je za $\overline{\text{RFSH}}$ izlaz mikroprocesora tako da on može da osvežava memoriju u toku impulsa za vertikalnu sinhronizaciju slike koji traje 5 ms. Inače ovu memoriju osvežava ULA čitanjem podataka za sliku.

– $\overline{\text{DRAM CAS}}$ (column address strobe), izlaz koji je aktivan kada prvih 16K RAM-a treba da učitaju adresu kolone (A7-A13)

– U, video izlaz boje, razlika između intenziteta plavog i žutog

– V, video izlaz boje, razlika između intenziteta crvenog i žutog

– Y, video izlaz, luminentni i sinhronizacija

Ova tri izlaza se vode na video modulator LM 1889

– Ulaz, izlaz za kasetofon i zujalicu

– $\overline{\text{DRAM WR}}$ izlaz vezan za $\overline{\text{WR}}$ ulaz preko 16K RAM-a. Komande upisa u ovu memoriju.

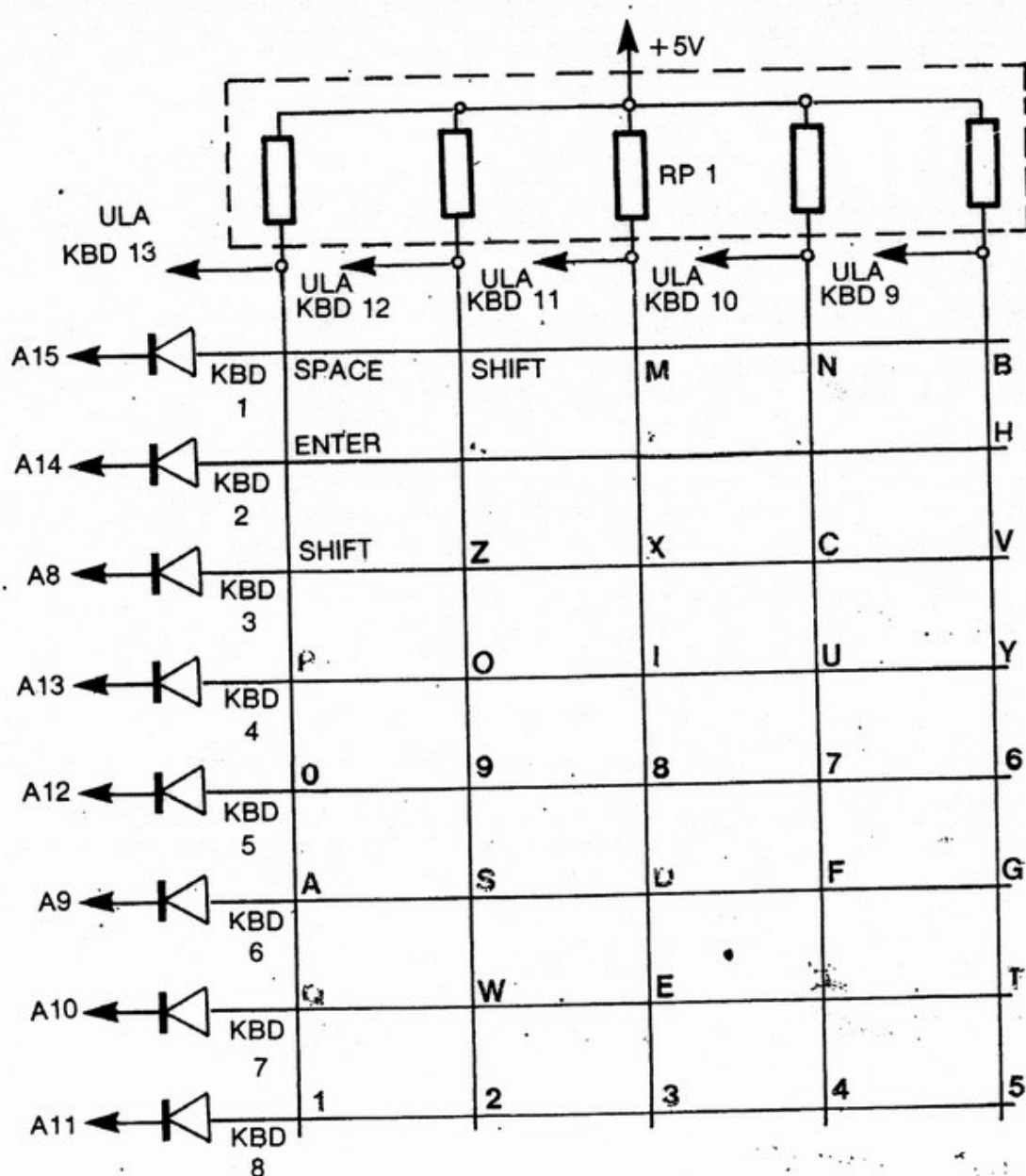
– $\overline{\text{DRAM A0}}$ – $\overline{\text{DRAM A6}}$, sedam ulaza-izlaza vezanih za odgovarajuće adresne priključke prvih 16K RAM-a. Preko njih ULA dobija informacije o adresi koju bira mikroprocesor, a kada osvežava sliku njima adresira deo memorije u kome se nalaze potrebne informacije. Tada ima prednost nad mikroprocesorom zbog toga što se adresa sa njega dovodi preko otpornika od 330 oma.

6-5 TASTATURA

Spektrum ima 40 tastera koji su međusobno povezani provodnicima. Postoji osam provodnika od kojih svaki povezuje pet tastera

koji su u istom redu i pet provodnika koji povezuju po osam tastera koji su u istoj koloni. Jedan izvod svakog tastera je vezan za jedan provodnik reda, a drugi za jedan provodnik kolone. Svaka kolona je preko otpornika vezana za +5V, pa je to napon na njoj kada nije aktivirana, odnosno kada nijedan taster vezan za nju nije pritisnut. Provodnici svakog reda su diodama povezani za po jednu adresnu liniju od A8 do A15.

Slika 6-13 Tastatura

Informacija o tome da li je neki taster pritisnut dobija se tako što mikroprocesor sve adresne linije od A0 do A15 postavlja na nivo logičke jedinice, sem jedne koju drži na nivou logičke nule. Zatim učitava podatke sa provodnika kolona preko izvoda KBD 9 do KBD 13 na ULA. Ukoliko nijedan taster koji je povezan sa linijom koja je na logičkoj nuli nije pritisnut, svi provodnici kolona su na nivou logičke jedinice, pa se ispitivanje nastavlja. Sledeća linija reda se postavlja na logičku nulu, a ostale na logičku jedinicu i opet se učitava stanje na linijama kolona i tako redom, dok se ne ispita svih osam redova. Kada je jedan taster pritisnut, a prilikom ispitivanja se provodnik reda za koji je on vezan postavi na nivo logičke nule, preko njega će i linija kolone za koju je on vezan morati da se spusti na nivo logičke nule. Računar će učitati ovaj podatak i na osnovu aktiviranog reda i aktivirane kolone utvrditi o kom tasteru se radi. Spektrum ispituje stanje na tastaturi svakih 20 ms u toku izvršavanja programa prekida.

Izvodi KBD-9 do KBD-13 ULA-e su deo ulaza (D0-D4) osmo-bitne ulazne jedinice računara sa adresom 254. Podaci sa nje se dobijaju izvršavanjem naredbe **IN 254**. Pri tome će svaki bit dobijenog podatka biti jednak logičkom nivou na jednoj liniji kolone i to:

D0-logički nivo na KBD-13

D1- KBD-12

D2- KBD-11

D3- KBD-10

D4- KBD-9

D5-neupotrebljen

D6-logički nivo na ulazu sa kasetofona (EAR)

D7-neupotrebljen

Ako želimo, možemo da upotrebimo sledeće naredbe da bismo učitali stanje na pojedinim redovima, jer one istovremeno jednu adresnu liniju od A8 do A15 postavljaju na logičku nulu, a ostale na logičku jedinicu.

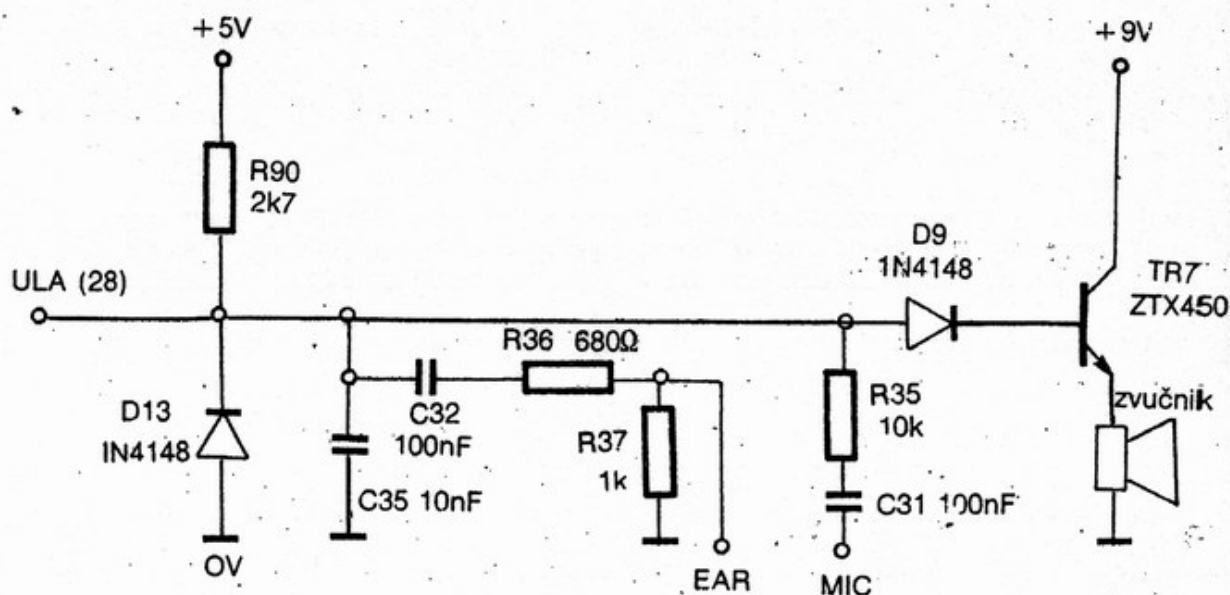
naredba	red koji se učitava	linija na logičkoj nuli
IN 32766	SPACE do B	A15
IN 4915	ENTER do H	A14
IN 57342	P do Y	A13
IN 61438	0 do 6	A12
IN 63486	1 do 5	A11

IN 64510 Q do T   A10
 IN 65022 A do G   A9
 IN 65278 SHIFT do V   A8

PRIMER: ako naredbom IN 64510 učitamo bajt u kome je bit D2=0 to znači da je pritisnut taster E.

6-6 KASETOFON

Signal sa kasetofona dolazi preko otpornika od 680 oma i kondenzatora od 100 nF na izvod 28 ULA. Informaciju o njemu daje bit D6 ulazne jedinice sa adresom 254. Ukoliko je taj signal dovoljne amplitude, moći će vrlo tiho da se čuje u zvučniku Spektruma. Dioda D13 uklanja suviše velike negativne napone koji tom prilikom mogu da se jave.

Slika 6-14 Kolo zvučnika i kasetofona

Prilikom snimanja podataka na traku mikroprocesor aktivira bit D3 izlazne jedinice koja ima adresu 254. Tada signal iz izvoda 28 ULA preko otpornika od 10K (R35) i kondenzatora od 100 nF (C31) dolazi na ulaz za mikrofonski kasetofon. Njegova amplituda je 1.3V. Za isti izvod ULA vezan je zvučnik preko diode i tranzistora. Pad napona na diodi koja provodi i tranzistoru je 1.2V, tako da ovaj signal nije dovoljan da aktivira zvučnik.

6-7 ZVUČNIK

Spektrum nema klasični zvučnik već elektroakustički pretvarač u obliku okrugle pločice. Smešten je na štampanoj ploči sa donje desne strane. Napon koji se dovodi na pretvarač dovodi do kretanja njegove membrane, tako da se električne oscilacije pretvaraju u akustičke. Ovakvi pretvarači su veoma česti u časovnicima i drugim električnim uređajima sa alarmom.

Zvučnik se aktivira bitom D4 izlazne jedinice čija je adresa 254. Tom prilikom se na izvodu 28 ULA-e dobija napon od 3,3V koji je dovoljan da aktivira diodu i tranzistor preko kojih je zvučnik vezan za ovaj izvod (oni sprečavaju da se u njemu čuje signal prilikom snimanja programa na traku).

Signal koji čujemo u zvučniku dolazi i do izlaza MIC tako da ga možemo snimiti na magnetofon ili pojačati i čuti preko zvučnika.

U verzijama Spektruma 1 i 2 zvučnik je za ULA vezan preko dve diode, dok je u kasnijim verzijama umesto druge diode upotrebljen tranzistor, čime je struja kroz zvučnik povećana, pa je zvuk postao jači.

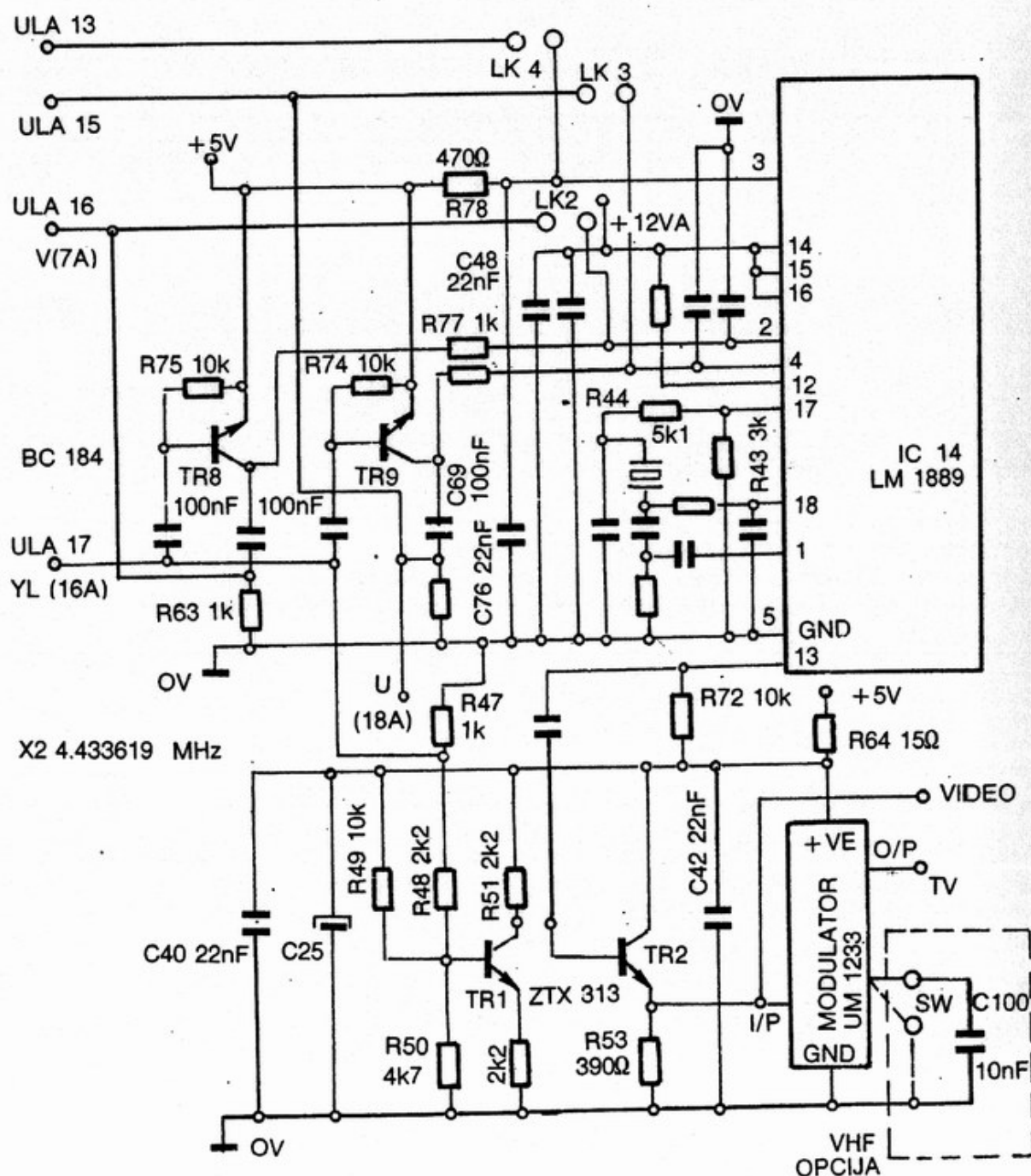
6-8 VIDEO IZLAZ

ULA proizvodi tri video signala: Y je mešavina luminentnog (osvetljenost) i impulsa za sinhronizaciju slike, U je informacija o razlici intenziteta plave i žute boje, a V o razlici intenziteta crvene i žute boje. Pedeset puta u sekundi ona čita sadržaj video memorije čija je adresa od 16384 do 22527 (engl. display file) i na osnovu tih podataka stvara ove signale pomoću kojih se na ekranu dobija slika. Ovolika učestanost omogućava da se usled inercije oka ne primećuje treperenje. Ako mikroprocesor pokuša da komunicira sa video memorijom dok se osvežava slika, ULA ga zaustavlja ukidanjem klocka. To se na njegov rad odražava samo kao vrlo kratka pauza.

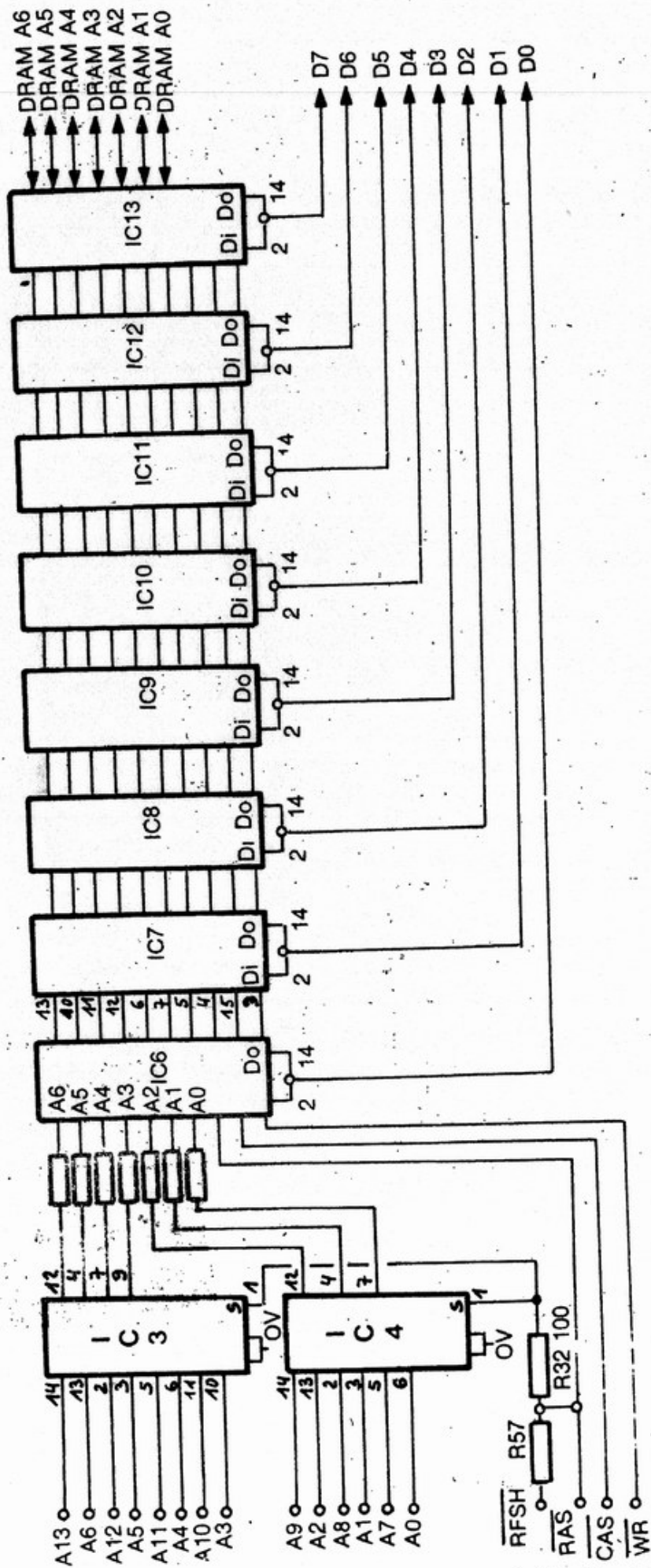
Boja oboda slike je određena bitima D0, D1 i D2 izlazne jedinice čija je adresa 254. Ako svi sadrže logičku nulu, boja će biti crna, a ako svi sadrže logičku jedinicu dobiće se bela, dok se kombinacijama dobijaju ostale boje.

Integrisano kolo LM 1889 stvara složeni signal boje. U njemu se nalazi oscilator kontrolisan kristalom kvarca X2. Signal koji on proizvodi moduliše se pomoću U i V. Dobijeni složeni signal se meša sa Y pomoću tranzistora TR1 i TR2 i dobija se kompozitni kolor

video signal. Njime se u modulatoru moduliše signal čija učestanost odgovara 36. kanalu televizije, čime se omogućava dobijanje slike na standardnom TV prijemniku. Bolji kvalitet slike se dobija ako se kompozitni kolor video signal bez modulacije odvede na TV monitor.

Slika 6-15 Video kolo

Slika 6-6 16 K RAM

Moguće je i televizor koristiti kao monitor ako mu se video signal dovede posle kola za demodulaciju slike.

Kod Spektruma verzije 1 i 2 ponekad se dešava da frekvencija signala boje ne odgovara onoj u TV prijemniku, što onemogućava dobijanje slike u boji. U tom slučaju je moguće pomoću promenljivog kondenzatora VC2 menjati njegovu učestanost sve dok se boje ne pojave. Sadržaj boje se može podešavati trimer potencimetrima VR1 i VR2. VR1 utiče na crvenu i žutu, a VR2 na plavu i žutu boju. Na pruge po ivicama figura i karaktera na ekranu moguće je uticati promenom frekvencije oscilatora na ULA, što se postiže podešavanjem pomoću promenljivog kondenzatora VC1 (komponente su obeležene na štampanoj ploči).

Kod Spektruma verzije 3 i novijih, VR1 i VR2 ne postoje a njihovu funkciju obavljaju tranzistori TR8 i TR9, tako da nema potrebe za podešavanjem. Takođe su i promenljivi kondenzatori zamenjeni običnim, nepromenljivim, jer su upotrebljeni kristali veće tačnosti.

6 – 9 NAPAJANJE

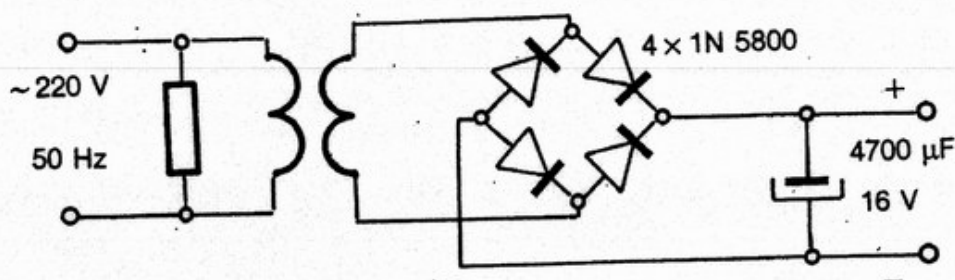
Kolo za napajanje Spektruma je podeljeno u dva dela: jedan čini mrežno napajanje (ispravljač) koji se nalazi u posebnoj kutiji, a drugi daje napon od 5V, 12V i -5V i nalazi se u kutiji računara.

MREŽNO NAPAJANJE (ISPRAVLJAČ)

Mrežni ispravljač se priključuje na mrežni napon 220V, 50Hz, a na izlazu daje neregulisani napon od 9V. Maksimalna izlazna struja je 1,4A. Sastoji se od mrežnog transformatora koji izoluje ostali deo kola od mrežnog napona i daje potrebni naizmenični napon. On se ispravlja sa četiri diode vezane u Grecov spoj. Kondenzator filtrira dobijeni jednosmerni napon.

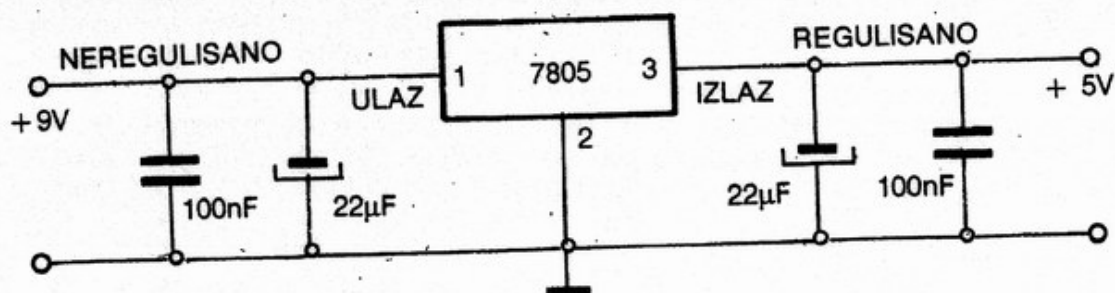
NAPAJANJE +5V

+5V se dobija pomoću integrisanog kola-regulatora 7805 koji se napaja sa +9V iz mrežnog ispravljača. Integrisano kolo je radi hlađenja pričvršćeno za aluminijumski lim. Dobijeni napon je veoma stabilan sve dok ne dođe do preopterećenja kola. Ono je predviđeno da obezbedi struju do 1A. Regulator je zaštićen od preopterećenja, tako da pri strujama većim od 1A počinje da pada napon na izlazu. Kondenzatori C2 i C3 filtriraju izlazni napon i sprečavaju oscilovanje regulatora. C3 se upotrebljava iako ima kapacitet manji od C2

Slika 6-16 Mrežno napajanje – ispravljač

zato što je njegova impedansa mnogo manja na višim frekvencijama. Ovaj napon služi za napajanje logičkih kola. Verzija Spektruma od 48K RAM-a troši oko 1A što je na granici mogućnosti regulatora, pa se pri priključivanju novih periferija preporučuje dodavanje još jednog. Ovo je opisano u delu knjige o projektima.

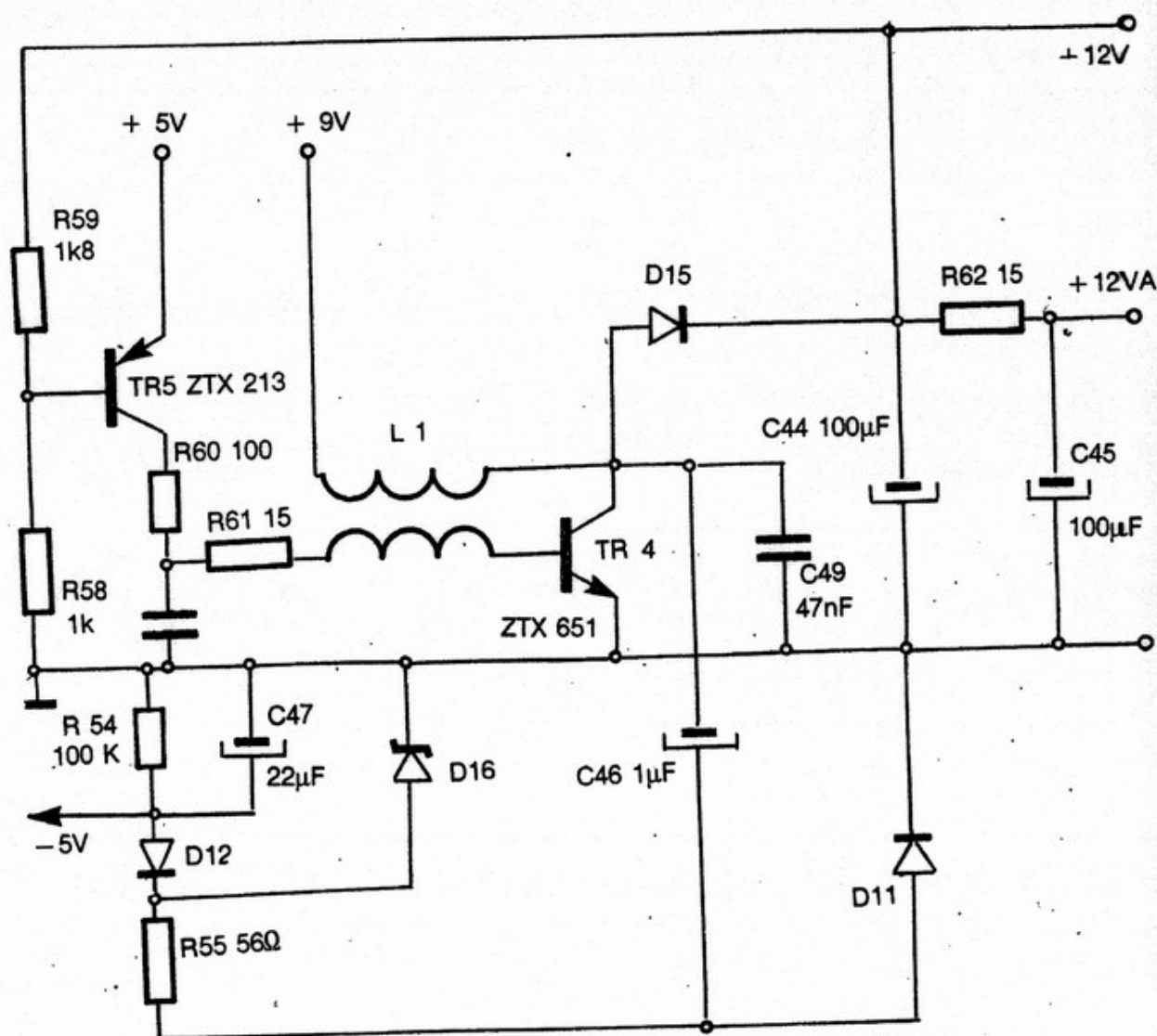

Slika 6-17 Napajanje +5V

NAPAJANJA + 12V i -5V

Ovi naponi su potrebni za napajanje 16K RAM-a, a +12VA služi za napajanje LM1889. Dobijanje ovakvih napona iz +5V i +9V moguće je zahvaljujući oscilatoru koga sačinjavaju tranzistor TR4, transformator L1, kondenzator C43 i otpornik R61. Napon na kolektoru TR4 se menja između 0 i 13V. Preko diode D15 puni se kondenzator C44 i tako se formira napon od 12V (pad napona na diodi je 0,6V). Njegovu veličinu reguliše povratna veza preko otpornika R59 na tranzistor TR5. Ukoliko napon na izlazu počinje da se smanjuje, TR5 će davati veću struju. Zbog toga će se povećati frekvencija oscilatora i napon na izlazu će porasti. +12VA se dobija iz 12V filtriranjem preko otpornika i kondenzatora.

-5V se dobija preko kondenzatora C46 koji se puni kroz D11 kada je napon na kolektoru pozitivan, a prazni kroz diodu D12 i kondenzator C47 kada je napon na kolektoru oko 0V. Otpornik R65 i zener dioda D17 stabiliziraju napon na -5V.

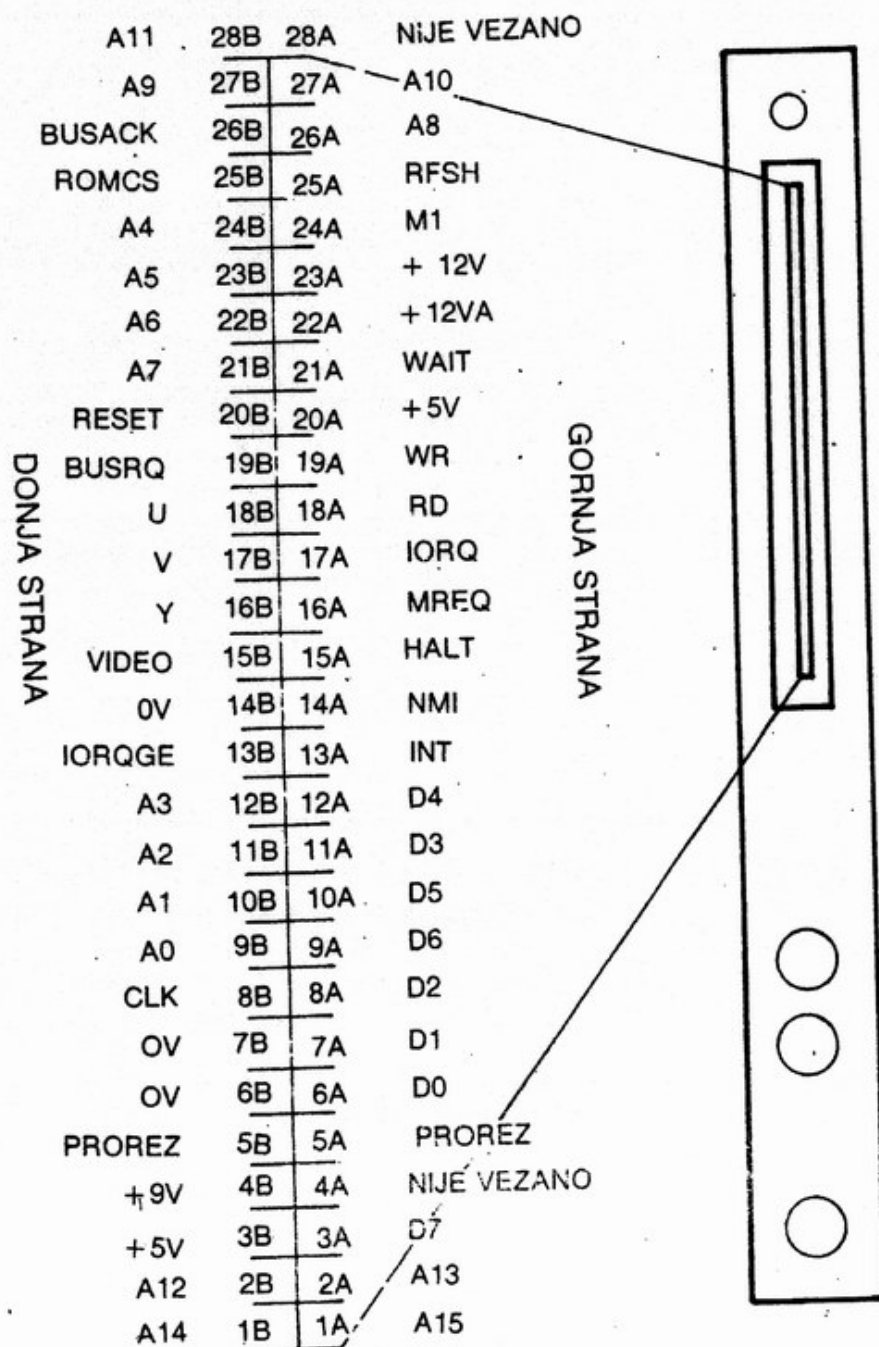

Slika 6-18 Napajanje +12V i -5V

KONEKTOR ZA PRIKLJUČIVANJE DODATNIH UREĐAJA

Na zadnjoj strani Spektruma se nalazi konektor za priključivanje dodatnih uređaja, koji se preko njega povezuju sa magistralom podataka, adresnom magistralom, kontrolnim linijama i linijama napajanja. Raspored signala na pojedinim izvodima konektora je dat na slici.

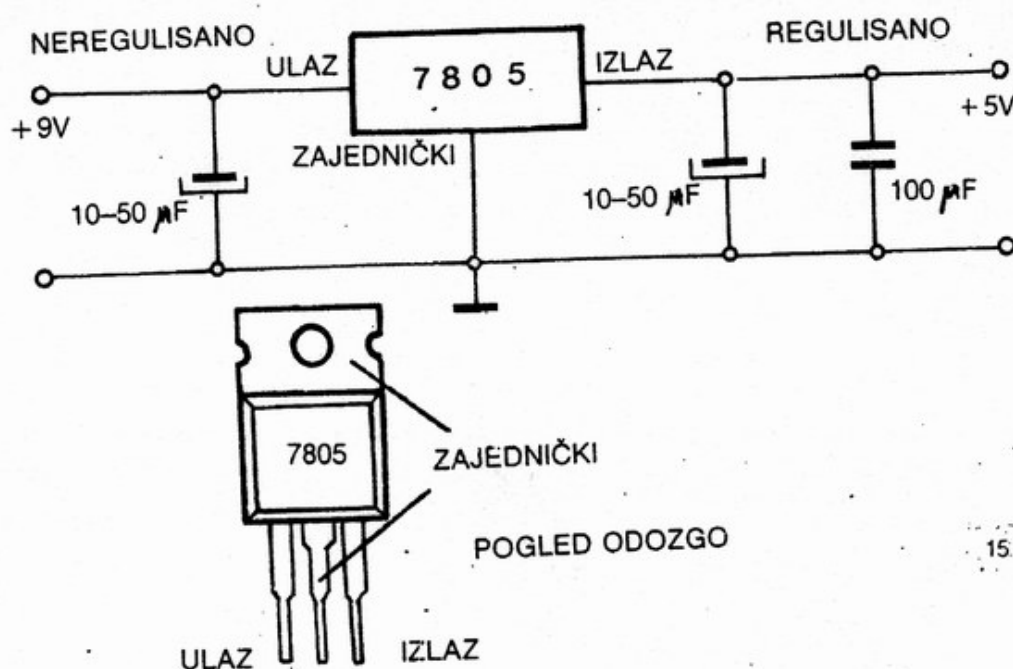
Slika 6-19 Konektor za priključivanje dodatnih uređaja

Projekti

7

7-1 DODATNO NAPAJANJE

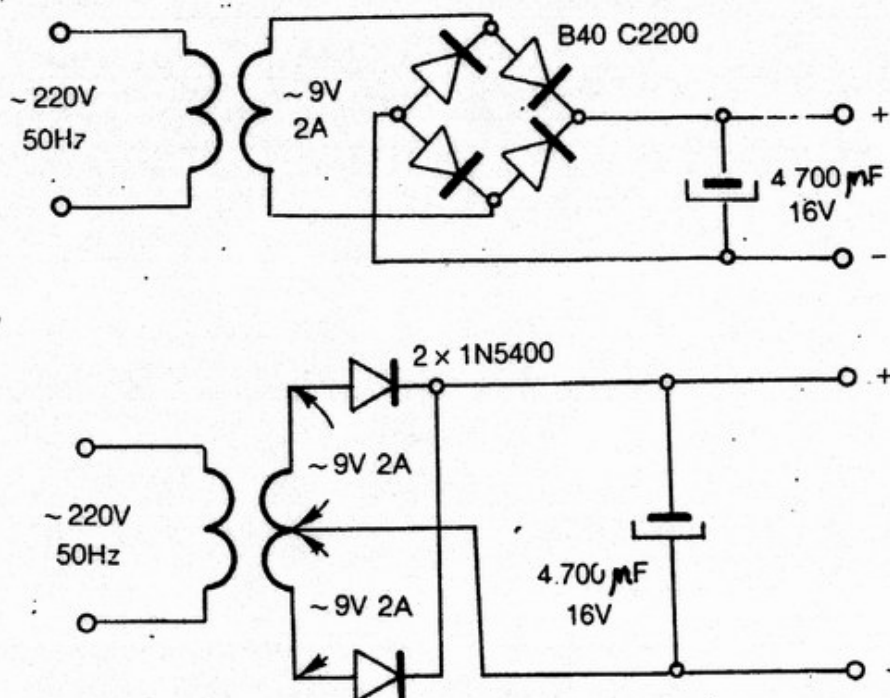
Perifernim jedinicama koje se priključuju na Spektrum uglavnom je potrebno napajanje od +5V. Ono se može obezbediti priključivanjem na odgovarajući izvod na sistemskom konektoru koji se nalazi na Spektrumu. U tom slučaju se opterećuje regulator 7805 koji se nalazi u računaru. Kod 48K Spektruma on već radi na granicama svojih mogućnosti pa se preporučuje dodavanje spoljnog regulatora.

Slika 7-1 Dodatno napajanje +5V i raspored izvoda regulatora 7805

Šema je potpuno ista kao i ona koja se već primenjuje u samom Spektrumu. Ovo kolo se priključuje na +9V iz Spektrumovog ispravljača. Najzgodnije je priključiti ga na izvod 4B na konektoru. Na ovaj način se dobija napajanje od +5V sa maksimalnom strujom od 400 mA. Pri većim strujama će doći do preopterećenja ispravljača. Regulator 7805 treba pričvrstiti na hladnjak, koji može biti od aluminijumskog lima. Izvodi ovog integrisanog kola su dati na slici.

Kada je potrebno da struja napajanja bude veća, dodaje se snažnije napajanje. Ono mora da obezbedi neregulisani napon od 9V, a njegova struja je jednaka zbiru one koja je potrebna za napajanje Spektruma (1A u slučaju 48K verzije) i one koja je potrebna za napajanje perifernih jedinica. Prikazane su dve verzije.

Slika 7-2 Dve verzije dodatnog mrežnog napajanja

Sema prve je potpuno ista kao ona koju koristi Spektrum. Jedina razlika je u tome što transformator i diode mogu da obezbede veću struju (na primer 2A). Druga verzija koristi transformator čiji sekundar ima srednji izvod. Napon između srednjeg izvoda i svakog od krajnjih je 9V. Transformator i diode treba da budu izabrani tako da mogu da obezbede potrebnu struju. Elementi naznačeni na slici odgovaraju struji od 2A.

Pre nego što se napravljeno mrežno napajanje priključi na računar, treba ispitati njegov napon kako ne bi došlo do oštećenja ili uništenja računara. Priključenje je moguće preko utičnice označene sa 9VDC ili preko izvoda na konektoru (+9V na 4B, a 0 na 6B ili 7B). Greška u mestu priključivanja i polaritetu mogu da imaju katastrofalne posledice, što je i provereno.

Moguće je koristiti Spektrumovo napajanje za napajanje samog Spektruma, a dodatno napajanje za periferne jedinice. U tom slučaju je potrebno paziti da se naponi na izlazu jednog i drugog napajanja pojavljuju istovremeno. Kada bi se prvo pojavio samo jedan napon, mogao bi da uništi kola onog dela koji još nije dobio napajanje. Zato se i preporučuje napajanje iz istog ispravljača. Prednost

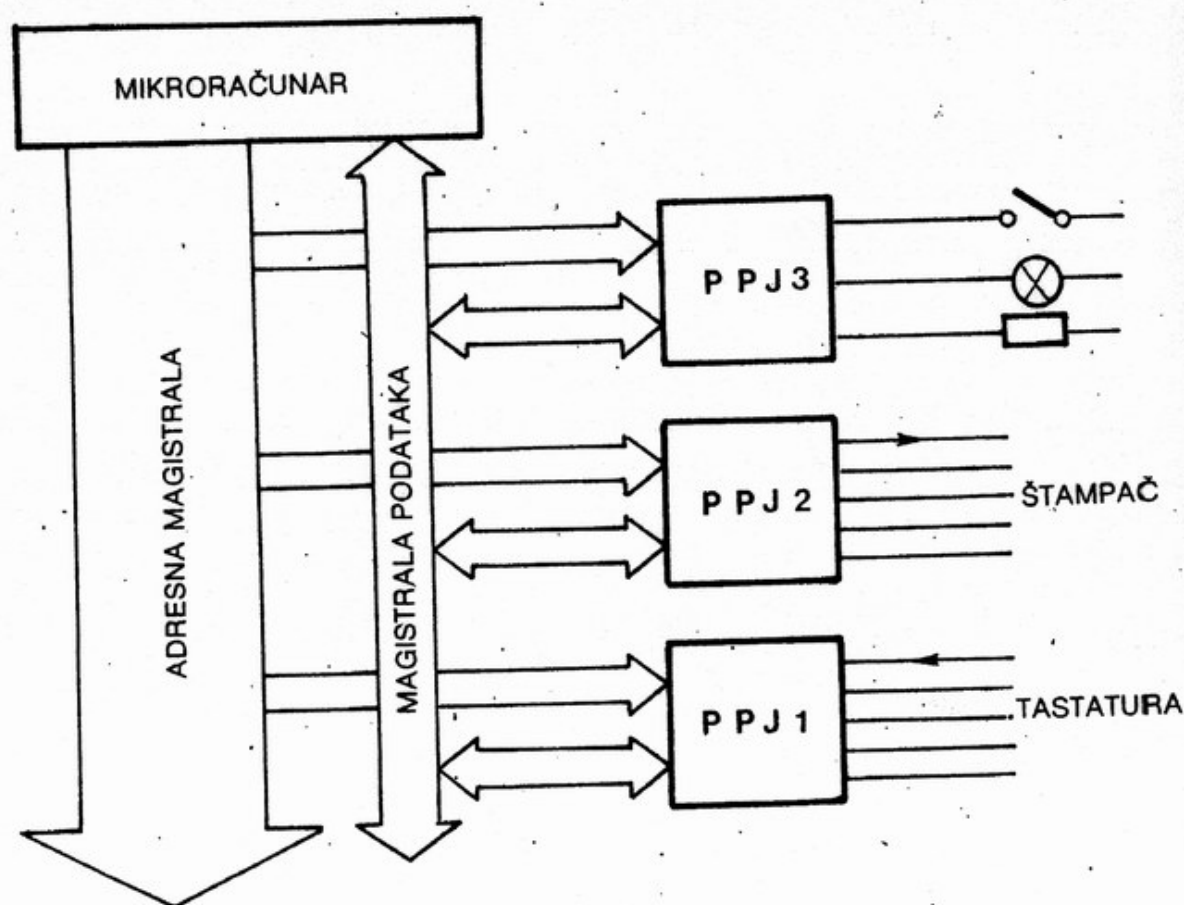
korišćenja i Spektrumovog napajanja je u tome što su potrebni transformator i diode koji obezbeđuju manju struju.

Na perifernim jedinicama treba između linija napajanja od +5V i 0V stavljati kondenzatore od 100 nF radi smanjenja smetnji. Potrebno je po jedan kondenzator na jedno ili dva integrisana kola, a treba da budu postavljeni što bliže izvodima za napajanje kola.

7-2 PARALELNE PERIFERNE JEDINICE

Paralelne periferne jedinice su univerzalna kola namenjena povezivanju raznih ulazno-izlaznih uređaja sa računarem (kao što je Spektrum na primer). Zovu se paralelne zato što postoji mogućnost da se istovremeno izvrši prenos više bita informacija (najčešće 8 bita-bajt).

Na slici je prikazana upotreba tri paralelne periferne jedinice (PPJ). Podaci sa razmenjuju preko magistrale podataka pod nadzorom kontrolnih linija (IORQ, RD, WR...). Stanje na adresnoj magistrali određuje sa kojom jedinicom se komunicira.

Slika 7-3 Primer upotrebe paralelne periferne jedinice

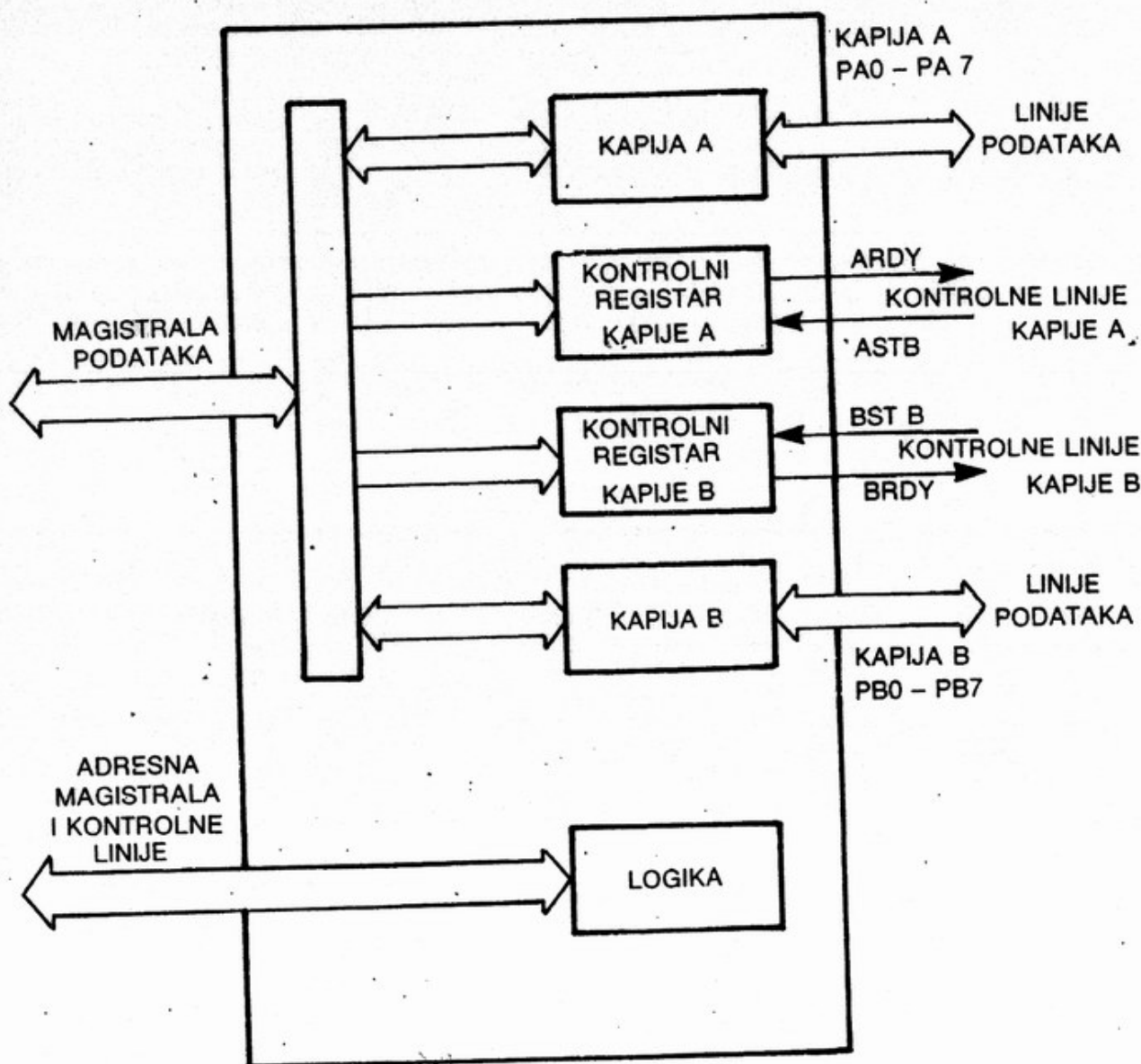
PPJ1 je ulazna jedinica preko koje se dobijaju podaci sa tastature, PPJ2 je izlazna jedinica preko koje se podaci šalju na štampač.

a PPJ3 je izlazna i ulazna jedinica preko koje se dobija informacija o stanju prekidača, daju komande za paljenje sijalice i aktiviranje relea.

Engleski nazivi koji se najčešće koriste za paralelne periferne jedinice su: PIO—parallel input output (paralelni ulaz izlaz), PIA—parallel interface adapter (paralelni adapter za vezu), PPI—parallel peripheral interface (paralelna periferijska veza).

Z80A PIO

Z80A PIO je paralelna ulazno-izlazna jedinica koja je namenjena povezivanju mikroračunarskih sistema zasnovanih na Z80A CPU, sa perifernim uređajima. Podaci se razmenjuju preko dve osmootne kapije (eng. port) koje mogu biti ulazne, izlazne i istovremeno i ulazne i izlazne. Kapiju je najjednostavnije posmatrati kao kolo koje se sastoji od ulaznog registra (registar-osam memorijskih ćelija), izlaz-

Slika 7-4 Blok šema Z80 PIO

nog registra i dodatne logike. Oba registra se aktiviraju istom adresom, ali prvi samo pri čitanju naredbom **OUT**, a drugi samo pri upisivanju podataka naredbom **IN**. Svaka kapija ima za povezivanje sa perifernom jedinicom pored osam linija podataka i dve kontrolne linije kojima se kontroliše međusobna komunikacija (tzv. handshake-linije). Postoje i dva osmobarbitna kontrolna registra. Podaci koji se u njima nalaze definišu funkciju koju kapije imaju.

Ostali deo Z80 PIO čine kola za kontrolu i povezivanje sa magistralama. One omogućavaju i vrlo efikasnu razmenu podataka sa Z80 CPU pomoću prekida (interrupt), ali o tome, zbog složenosti, ovde neće biti reči.

Za programera je bitno da mikroprocesor „vidi“ ovu jedinicu kao skup od četiri registra, odnosno četiri memorijske lokacije u adresnom prostoru ulazno-izlaznih jedinica.

Dve su za podatke, a dve za kontrolu.

Kapije mogu da rade na četiri različita načina:

način 0 (mode 0) – izlaz

način 1 (mode 1) – ulaz

način 2 (mode 2) – dvosmerni, samo kapija A ima tu mogućnost

način 3 (mode 3) – kontrolni, pojedine linije su ulazi; a pojedine izlazi

Moguće je da kapija A radi na jedan način, a kapija B na drugi. Izuzetak je samo kad je kapija A dvosmerna. Tada kapija B može da radi samo na kontrolni način (3).

Z80A PIO je integrisano kolo sa 40 izvoda.

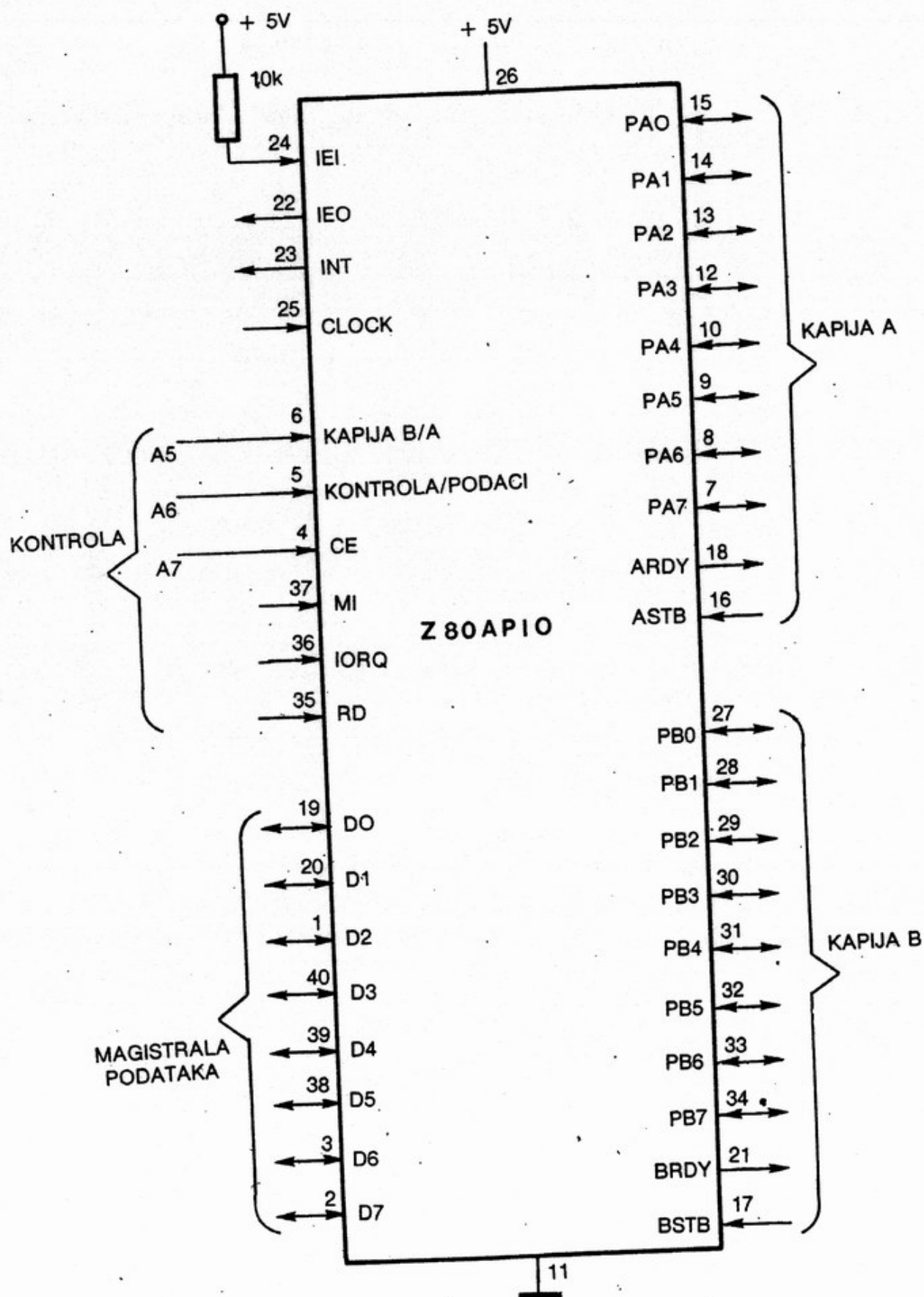
Funkcije pojedinih izvoda su:

– D0 –D7, ulazno-izlazne linije, magistrala podataka, mogu da budu u stanju visoke impedanse.

– $\overline{CE}$ (chip enable), ulaz, logička nula na ovom izvodu omogućava razmenu podataka i komandi između PIO i mikroprocesora (služi za adresiranje). Izvodi B/A i C/D su ulazi koji određuju sa kojim registrima će mikroprocesor komunicirati.

B/A	C/D	REGISTAR SA KOJIM SE KOMUNICIRA
0	0	kapija A, podaci
0	1	kontrolni registar kapije A
1	0	kapija B, podaci
1	1	kontrolni registar kapije B

Slika 7-5 Izvodi i način povezivanja Z80 PIO

- ϕ , ulaz, klok Z80A sistema
- $\overline{RD}$ (read), ulaz, označava da mikroprocesor čita podatak iz memorije ili ulazno-izlazne jedinice.
- $\overline{M1}$, ulaz, povezuje se sa istoimenim izlazom mikroprocesora. Služi za sinhronizaciju operacija u PIO i za indicaciju na sledeći način: kada su aktivni $\overline{M1}$ i $\overline{IORQ}$ mikroprocesor potvrđuje prekid, a kada je $\overline{M1}$ aktivan, a $\overline{RD}$ i $\overline{IORQ}$ neaktivni, PIO se resetuje.
- $\overline{IORQ}$ (input output request), ulaz, vezan za odgovarajući izlaz CPU.

Logičkom nulom označava da se komunikacija vrši sa perifernom jedinicom, a ne sa memorijom. Kada je istovremeno aktivan i $\overline{RD}$ podatak se čita iz periferne jedinice, a kada je $\overline{RD}$ neaktivan (logička jedinica) upisuje se u PIO.

- $PA0 - PA7$, ulazi ili izlazi kapije A, mogu da budu i u stanju visoke impedanse. Služe za prenos podataka između kapije A i perifernog uređaja:
- $\overline{A STB}$ (port A strobe), ulaz, kontrolni (hendšejking) signal kapije A
- $A RDY$ (register A ready), izlaz, kontrolni (hendšejking) signal kapije A
- $PB0 - PB7$, ulazi ili izlazi kapije B, mogu da budu i u stanju visoke impedanse. Služe za prenos podataka između PIO (kapije B) i perifernog uređaja. Mogu da obezbede struju od 1,5 mA pri naponu od 1,5 V, što je dovoljno za pobudu darlington tranzistora.
- $\overline{B STB}$ (port B strobe), ulaz, kontrolni signal kapije B
- $B RDY$ (register B ready), izlaz, kontrolni signal kapije B
- $\overline{INT}$ (interrupt request), izlaz sa otvorenim drejnom (struja može samo da ulazi u njega).

Aktivan je kada PIO traži prekid od centralne procesorske jedinice.

- $\overline{IEI}$ (interrupt enable in), ulaz

Logička jedinica na ovom ulazu dozvoljava da PIO generiše prekid, jer to znači da nijedna jedinica višeg prioriteta trenutno ne traži prekid.

- $\overline{IEO}$ (interrupt enable out), izlaz

Ovaj izlaz je na logičkoj jedinici samo kada je ulaz $\overline{IEI}$ na logičkoj jedinici i kada PIO ne traži prekid. Služi da signalizira perifernim jedinicama nižeg prioriteta da mogu da traže prekid logičkom jedinicom.

PROGRAMIRANJE PIO

RESET

Z80 PIO se resetuje automatski uključivanjem napajanja. Drugi način je aktiviranjem signala $\overline{M1}$ bez aktiviranja $\overline{RD}$ i $\overline{IORQ}$ signala.

Kada se PIO resetuje automatski se prelazi u način rada 1 (mode 1) kada su kapije ulazi. Oba izlazna registra su resetovana.

PROGRAMIRANJE

Način rada kapije se bira upisivanjem jednog bajta, koji se naziva kontrolna reč, u osmobitni kontrolni registar te kapije.

D7 D6 D5 D4 D3 D2 D1 D0

M1 M0 x x 1 1 1 1 x neupotrebljen bit

Način rada   označava da se bira način rada

Biti D0 do D3 kontrolne reči moraju da budu 1, jer se time označava da se pomoću nje bira način rada kapije. Postoje i druge funkcije kontrolne reči. Vrednost bita D4 i D5 nije bitna, a vrednost bita D6 i D7 određuje način rada na sledeći način:

D7	D6	način rada
0	0	0 – izlaz
0	1	1 – ulaz
1	0	2 – dvosmerno, samo A
1	1	3 – kontrolni

Način 0 – izlaz

Izlazni registar je aktivan, a ulazni neaktivan. Podatak koji se upisuje u kapiju naredbom **OUT**, pamti se u njenom izlaznom registru i pojavljuje na izvodima za podatke (PA0-PA7 ili PB0-PB7). Sadržaj izlaznog registra se menja upisivanjem novog podatka. Podatak koji se u njemu nalazi može se učitati u mikroprocesor naredbom **IN**.

Kada se podatak upiše, kontrolna linija RDY (A ili B) se postavlja na nivo logičke jedinice da bi naznačila perifernom uređaju da su mu podaci dostupni. Prijem podataka periferni uređaj signalizira slanjem impulsa kroz kontrolnu liniju $\overline{STB}$ (A ili B). Tada se kontrolna linija RDY vraća na nivo logičke nule. Pozitivna ivice signala $\overline{STB}$ generiše signal prekida.

Način 1 – ulaz

Izlazni registar je neaktivan, a ulazni je aktivan. Kada je signal RDY na logičkoj jedinici periferni uređaj postavlja podatke na linije podataka (PA0-PA7 ili PB0-PB7) i obara signal $\overline{STB}$ na logičku nulu. Podaci se upisuju u ulazni registar kapije i signal RDY se vraća na nivo logičke nule. Istovremeno se generiše signal prekida. Mikrop-

procesor čita podatak iz PIO naredbom **IN**. Izvršavanje te naredbe dovodi do prelaska linije **RDY** na logičku jedinicu čime se periferom uređaju signalizira da može da upiše novi podatak.

Način 2 – Dvosmerni

Kapija A je i ulazna i izlazna, dok se kapija B ne upotrebljava ili je u kontrolnom načinu rada. Kontrolne linije kapije A se koriste za izlazne operacije.

Kada je **A STB** na nivou logičke nule, podaci iz izlaznog registra kapije A se nalaze na linijama podataka **PA0-PA7**. Ako je **A STB** na nivou logičke jedinice, podaci mogu da se upišu u ulazni registar kapije A aktiviranjem linija **B STB**. Signali **A RDY** i **B RDY** mogu da budu aktivni u isto vreme označavajući i da su izlazni podaci sa PIO dostupni (**A RDY**) i da je PIO spremna da primi podatke sa periferog uređaja (**B RDY**).

Način 3 – kontrolni

Neke linije kapije koja radi na ovaj način mogu da budu ulazne, a neke izlazne. Koje su ulazne, a koje izlazne određuje se slanjem još jedne kontrolne reči, posle one koja bira ovaj način rada.

D7 D6 D5 D4 D3 D2 D1 D0

Ako je neki bit te druge kontrolne reči na jedinici odgovarajuća linija podataka će biti ulazna, a ako je nula, odgovarajuća linija podataka će biti izlazna.

STB signali nemaju uticaja, a **RDY** signali su uvek na logičkoj nuli. Podaci mogu da se čitaju ili upisuju bilo kada.

Upisivanje podataka u kapiju će uticati samo na izlazne linije. Podaci koji se čitaju sa kapije će se sastojati od ulaznih podataka sa linija koje su ulazi i podataka iz izlaznog registra onih linija koje su izlazi.

Povezivanje Z80 PIO sa Spektrumom

Z80 PIO se može povezati sa Spektrumom na sledeći način: izvodi od **D0** do **D7** se povezuju sa odgovarajućim linijama magistrale podataka, izvodi **M1**, **IORQ**, **RD** i **CLOCK** sa odgovarajućim izvodima na konektoru, izvod 11 je **OV**, a 26 napajanje od **+5V**. Prekid sada nećemo koristiti pa se ulaz **IEI** (izvod 24) vezuje na **+5V**, a izlazi **IEO**, **iINT** se ostavljaju slobodni. pri komuniciranju sa ugrađenim ulazno-izlaznim jedinicama Spektrum ne koristi adresne linije **A5**, **A6** i **A7** (drži ih na logičkoj jedinici) pa će zato one biti upotrebljene. **A7** se vezuje na **CE** tako da logička nula na ovoj liniji omogućuje da mikroprocesor komunicira sa PIO. **A6** je povezan sa izvodom 5 pomoću

koga se biraju kontrolni registri (A6 na logičkoj jedinici) ili registrima podataka (A6 na logičkoj nuli). A5 preko izvoda 6 bira da li se komunicira sa registrima kapije A (A5 na logičkoj nuli) ili kapije B (A5 na logičkoj jedinici). Adresa PIO treba da bude takva da ostale adresne linije (A0-A4) budu na logičkoj jedinici, kako se ne bi aktivirala istovremeno neka druga ulazno-izlazna jedinica, pa se dobija:

Izabrano	Adresa binarna	Decimalna	Heks.
kapija A – podaci	00011111	31	1F
kontrolni registar kapije A	01011111	95	5F
kapija B – podaci	00111111	63	3F
kontrolni registar kapije B	01111111	127	7F

Pre početka upotrebe PIO treba prvo u kontrolne registre upisati odgovarajuće podatke koji će odrediti željene načine rada (na adresu 95 za kapiju A, a na 127 za kapiju B).

Izabrani način rada	Podatak koji treba upisati		
	Binarni	Decimalni	Heks.
izlaz (način 0)	00111111	63	3F
ulaz (način 1)	01111111	127	7F
dvosmerni (način 2)	10111111	191	BF
kontrolni (način 3)	11111111	255	FF

Mogu se upisati i drugi brojevi, oni koji se od navedenih razlikuju samo u bitovima D4 i D5, pošto oni nemaju uticaja. Na primer umesto 63 može se upisati 15 (00001111).

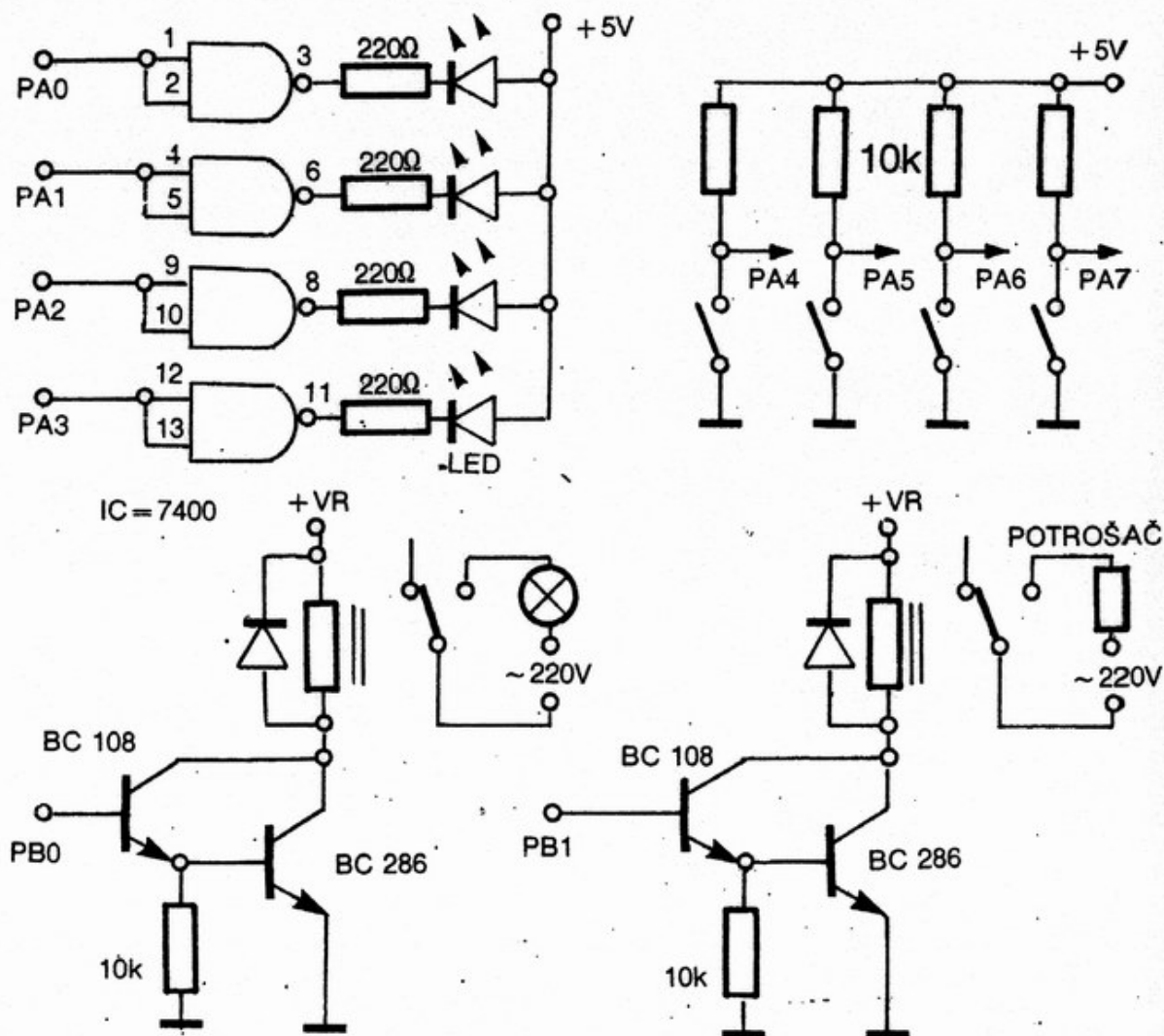
Ako je izabran kontrolni način rada, treba odmah posle 11111111 upisati u isti kontrolni registar sledeći podatak, tako da u njemu budu nule na mestima koja odgovaraju linijama koje će biti izlazi, a jedinica na onima koje odgovaraju ulazima.

Primer: ako je upisan sledeći bajt 00110001 (49 dec.) linije PX0, PX4 i PX5 će biti ulazi, a linije PX1, PX2, PX3, PX6 i PX7 izlazi.

PRIMER UPOTREBE PIO

U ovom primeru je opisano na koji način se na PIO mogu priključiti svetleće diode (LED), prekidači i relei. LED diode se uključuju preko kola 7400 zato što izlazi PIO ne mogu da obezbede dovoljnu struju.

Otpornici od 220 oma ograničavaju struju dioda. Logička jedinica na izlazima od PA0 do PA3 dovodi do pojavljivanja logičke nule na izlazu odgovarajućeg TTL kola, pa će dioda tako zasvetleti. Kada je na izlazu PIO logička nula, odgovarajuća dioda ne svetli.

Slika 7-6 Primer upotrebe Z80 PIO

Izvodi PA4 do PA7 su upotrebljeni kao ulazi za praćenje stanja na prekidačima. Kada je prekidač isključen, napon na odgovarajućem ulazu je +5V (logička jedinica) zbog postojanja otpornika od 10K. Zatvaranjem prekidača napon na odgovarajućem ulazu postaje 0 volti (logička nula).

Releji su priključeni na kapiju B, jer je samo ona sposobna da obezbedi dovoljnu struju za pobudu darlington spoja tranzistora. Mogu se upotrebiti i drugi tipovi tranzistora, zavisno od potrebe i mogućnosti nabavke. Otpornik od 10K je dodatno osiguranje da

tranzistor ne provodi kada je na izlazu PIO logička nula. Dioda otklanja negativne napone koji mogu da unište tranzistor ukoliko se jave na pobudnom namotaju relea. +Vr je napon dovoljan za pobudu relea. Može biti 5V, 9V, 12V i td. zavisno od toga koji tip relea može da se nabavi. U Spektrumu postoje prva dva (12V ne može da obezbedi dovoljnu struju, trebalo bi dodatno napajanje), pa je zgodno nabaviti odgovarajući tip relea. Pomoću relea se ostvaruje električna izolacija, pa omogućavaju komandovanje uređajima koji rade sa visokim naponima i imaju veliku potrošnju.

Sada će biti dati jednostavni programi koji prikazuju način korišćenja opisanih kola.

```

10 OUT 95,BIN 00111111: REM A
   je izlaz
100 FOR N=0 TO 3: REM pocetak p
   etlje
110 OUT 31,2*N: REM N izlaz na
1   ostali na 0
120 PAUSE 10: REM pauza 0.2s
130 NEXT N: REM sledeci izlaz
140 GO TO 100: REM ponovi

```

Pri izvršavanju ovog programa, redom će se paliti i gasiti LED diode (ako su priključene onako kako je to opisano).

U liniji 10 se određuje da kapija A radi kao izlaz (način 0). Ostali deo programa je **FOR** petlja koja se nalazi u beskonačnoj petlji. Kada se vrednosti indeksa petlje N menjaju od 0 do 3, redom se na izvode kapije A šalju bajti čija je vrednost $2 \uparrow N$, kod kojih je samo bit N na jedinici. Tako jedan izlaz prelazi na +5V, a ostali na 0V i zasvetli odgovarajuća dioda. Naredba PAUSE 10 unosi kašnjenje od 0,2s.

Sledećim primerom se čita stanje na prekidačima i u zavisnosti od toga palijla LED diodama i releima.

```

10 OUT 95,255: REM A kontrolni
   nacin"
20 OUT 95,BIN 11110000: REM A
   ima 4 ulaza i 4 izlaza"
30 OUT 127,BIN 00111111: REM B
   je izlaz"
100 LET A=INT (IN 31/16): REM u

```

```
citava se stanje na prekidačima"  
110 OUT 31,A: REM salje se poda  
tak na A  
120 OUT 63,A: REM salje se poda  
tak na B  
130 GO TO 100: REM ponovo
```

Prve tri linije služe za inicijalizaciju PIO. Kapija A ima 4 ulaza i 4 izlaza, a kapija B je samo izlazna. U liniji 100 se učitava bajt sa kapije A i pomera četiri mesta udesno. Tako se u četiri niža bita nalazi informacija o stanju na prekidačima, koja se šalje na LED diode i relea (2 najniža bita) i tako se njima upravlja.

7-3 RS 232 C Interfejs

RS 232 C je jedan od standarda kojima se određuje način prenosa podataka. Koristi se pri komunikaciji računara sa drugim računarom, terminalom, štampačem i td. Radi se o dvosmernom serijskom prenosu. Postoji jedna linija za slanje i jedna linija za prijem podataka. Standard opisuje i kontrolne linije preko kojih uređaji koji komuniciraju mogu da obaveštavaju jedan drugog o stanju u kome se nalaze, ili da traže neku aktivnost.

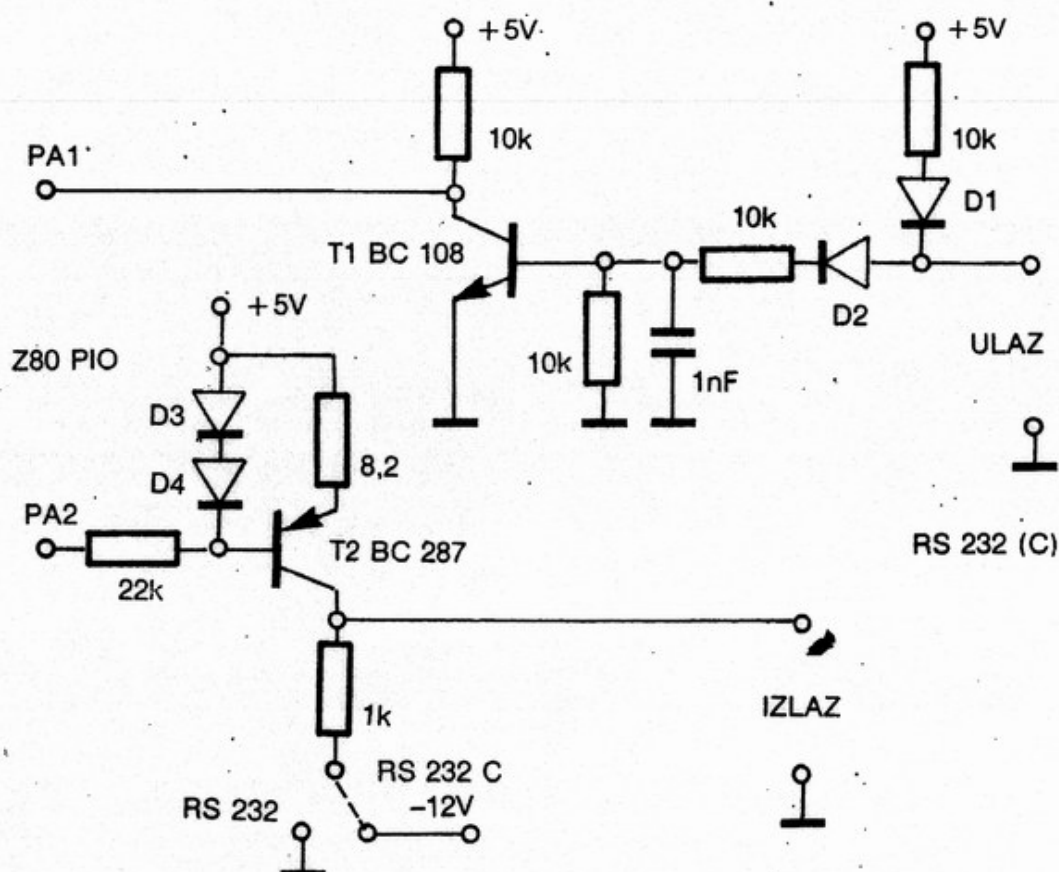
Serijski prenos znači da se šalju ili primaju bit po bit, u ovom slučaju u grupama od po 6 do 12 bita. Prvo se šalje tzv. start bit kojim se najavljuje početak prenosa, koji je uvek nula, zatim sledi 5 do 8 bita podataka. Posle njih može, ali ne mora da dođe bit parnosti, koji služi za otkrivanje grešaka pri prenosu. Na kraju se šalju jedan ili dva stop bita koji su uvek jedinica, čime se javlja da je prenos te grupe završen.

Nivou logičke nule odgovara napon od +3 do +15 volti, a nivou logičke jedinice napon od -3 do -15 volti, a u nekim slučajevima i obrnuto. Postoji i varijanta označena sa RS 232, bez C, kod koje nivou logičke jedinice (nule) odgovara 0 volti.

Brzine prenosa se kreću obično od 50 do 38000 Bd. Jedinica je bod (Bd) koji je jednak bit/sekund.

Ovaj interfejs koristi takozvani D konektor (slika 7-7).

Sada ćemo opisati kako se može napraviti jednostavni RS 232 (C) interfejs pomoću Z80PIO, koja je na Spektrum priključena na već opisan način

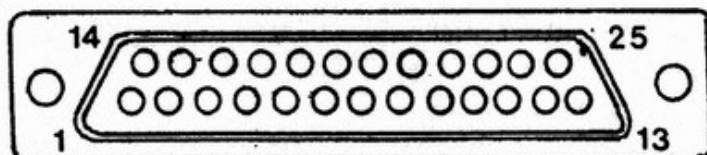

IZVOD SIGNAL

- 2 POSLATI PODACI (TRANSMITTED DATA)
- 3 PRIMLJENI PODACI (RECEIVED DATA)
- 7 UZEMLJENJE (GROUND)
- 20 PODACI SPREMNI (DATA READY)
- (u ovom slučaju se ne koristi)

RS232

KONEKTOR

Slika 7-7 RS 232 interfejs

Pomoću jednog NPN tranzistora i još nekoliko elemenata naponski nivo na ulaznoj liniji se transformiše u naponske nivoe prihvatljive za PIO. Ako je na ulazu +3V do +15V, na kolektoru tranzistora će naponi biti približno 0V jer će on tada provoditi, a kada je na ulazu od -3V do -15V, na kolektoru će biti +5V jer je tranzistor tada zakočen. Dioda D1 sprečava da suviše visoki naponi na ulazu utiču na napajanje od +5V, a dioda D2 da negativni naponi ne oštete tranzistor T1. Stanje na ulazu se prati preko PA1 izvoda PIO koji je povezan sa kolektorom T1.

Podaci se na izlaz šalju preko izvoda PA2 koji komanduje tranzistorom T2. Ovaj PNP tranzistor omogućava dobijanje potrebnih naponskih nivoa koji odgovaraju standardu. Kada je na PA2 logička nula, T2 provodi, pa je na izlazu napon od oko -5V što odgovara ni-

vou logičke nule, a kada je na PA2 logička jedinica, T2 je zakočen pa je na izlazu napon OV ili -12V koji odgovara nivou logičke jedinice. Koji ćemo od ova dva napona (OV ili -12V) odabrati zavisi od uređaja sa kojim komuniciramo. Nivo biramo priključivanjem otpornika od 1K na odgovarajući napon. Dioda D3 i D4 i otpornik od 8,2 oma sprečavaju suviše velike izlazne struje tranzistora T2.

Opisaćemo dva potprograma koji mogu da se koriste uz ovo kolo. Prvi (SEND) šalje podatak koji se nalazi u memorijskoj lokaciji CHAR (adresa 40959), a drugi (REC) prima podatak i smešta ga u lokaciju CHAR. Da bi se ova dva potprograma koristila treba napisati glavni program za komunikaciju koji ih poziva, a to se ostavlja korisniku jer zavisi od primene. Taj glavni program može biti napisan na mašinskom jeziku (ili, zgodnije, pomoću assemblera) ili u bejziku. Bejzik dolazi u obzir samo za manje brzine. Glavni program pri slanju podataka treba da stavi bajt koji se šalje u CHAR, zatim pozove SEND (CALL SEND za mašinski program, a RANDOMIZE USR za bejzik program), pa da stavi sledeći podatak u CHAR i pozove SEND i tako redom dok ne pošalje sve podatke. Pri prijemu treba da pozove REC (sa CALL REC odnosno RANDOMIZE USR), po povratku iz potprograma da očita dobijeni podatak iz CHAR i da ponavlja postupak sve dok ne učitava sve podatke. Potprogrami su podešeni za brzinu prenosa od 1200 Bd, ali to se može izmeniti promenom konstante u potprogramu za kašnjenje DELAY.

Ovi potprogrami su napisani asemblerskim jezikom uz pomoć programa GENS 3M firme HISOFT.

```

                ORG    #A000
                ENT    #A000
CHAR    EQU    40959    ;lokacija za smest
                anje karaktera
;INICIJALIZACIJA
                LD     A,#0F    ;inicijalizacija
PIO,B je izlaz
                OUT    (#7F),A
                LD     A,#CF    ;A je ulaz-izlaz
nacin 3
                OUT    (#5F),A
                LD     A,#03    ;linije 0 1 1 su
ulazi
                OUT    (#5F),A

```

;POTPROGRAM ZA SLANJE KARAKTERA PREKO

RS 232

SEND DI
LD BC,#001F
LD DE,#0408
OUT (C),B ;slanje start bita
CALL DELAY
LD A,(CHAR)

LAB

RRA
JR C,EXT

OUT (C),B

DEL

CALL DELAY
DEC E

JR Z,OP ;da li je poslato

svih 8 bita

JR LAB

EXT

OUT (C),D

JR DEL

OP

OUT (C),D ;slanje stop bita

CALL DELAY

OUT (C),B

EI

RET

DELAY LD HL,394 ;odredjivanje brzine prenosa

L1

NOP

DEC L

JR NZ,L1

DEC H

JR NZ,L1

RET

;POTPROGRAM ZA PRIJEM KARAKTERA PREKO

RS 232

REC

DI

LD BC,#081F

LD DE,0

IN D,(C)

```

      BIT    1,0      :da li je primljen
start bit
      JR     Z,NEXT-3
      EI
      RET
      CALL   DELAY
NEXT  IN     D,(C)
      SRL    D
      RRA
      CALL   DELAY
      DEC    B
      JR     NZ,NEXT
      LD     (CHAR),A
      EI
      RET

```

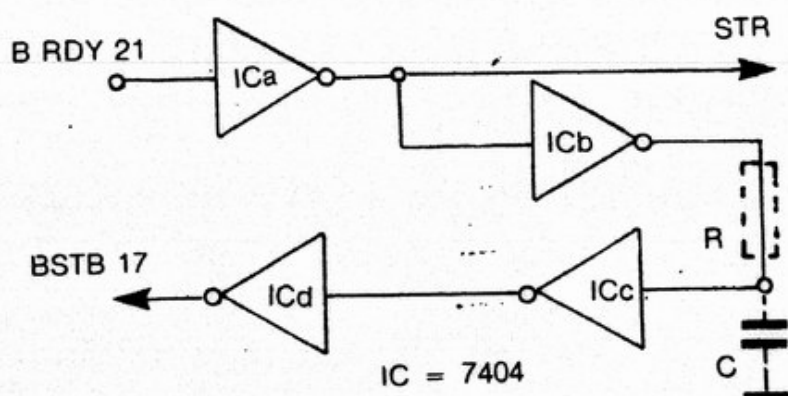
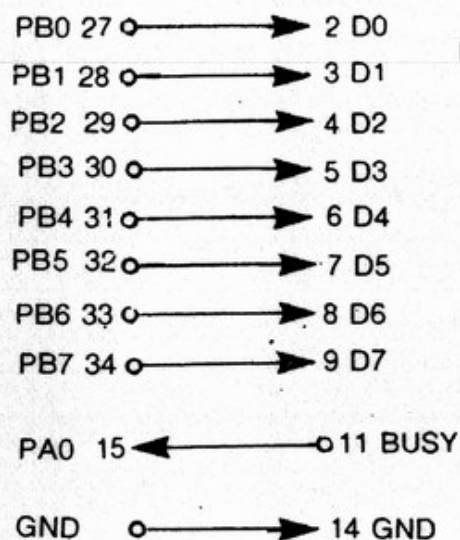
7-4 CENTRONIKS INTERFEJS

Centroniks je paralelni osmobaritni interfejs koji služi za povezivanje perifernih uređaja sa računarom. Vrlo se često koristi za slanje podataka na štampač. Njegove linije su: osam linija podataka (D0-D7), STR preko koje se šalje impuls kojim se podaci upisuju u periferni uređaj, BUSY kojom periferni uređaj logičkom jedinicom obaveštava da je zauzet i nije spreman za prijem novih podataka i GND – uzemljenje. Postoji i linija ACK (acknowledge-potvrda) koja u sledećem primeru nije upotrebljena, a kojom periferni uređaj potvrđuje prijem podataka.

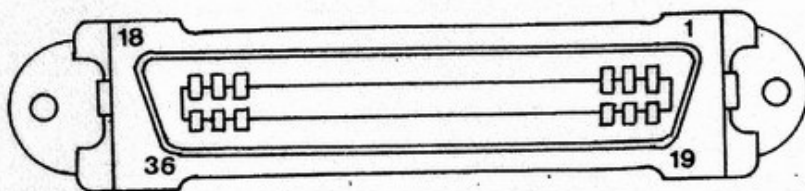
Slanje podataka teče tako što računar prvo pita da li je periferni uređaj zauzet, tj. da li je BUSY linija na logičkoj jedinici. Ako jeste, ponovo pita i tako sve dok se BUSY ne vrati na logičku nulu. Tada postavlja podatak na linije podataka D0-D7 i šalje impuls (logička nula) preko linije STR. Zatim, ako ima još podataka za slanje, ponovo čeka da se BUSY vrati na logičku nulu, pa zatim šalje sledeći bajt i tako redom dok ne pošalje sve podatke.

Sada ćemo opisati na koji način možemo povezati Spektrum sa štampačem ili nekim drugim uređajem posredstvom centroniks interfejsa. Iskoristićemo Z80 PIO koja je sa Spektrumom povezana na već opisani način. Podaci se šalju preko kapije B na linije podataka. Izvod PA0 kapije A je ulazni i preko njega se prati stanje na liniji BUSY. Impuls (logička nula) na STR generiše sama PIO uz pomoć

SIGNAL	IZVOD
STR	1 (u ovom slučaju se ne koristi)
D0	2
D1	3
D2	4
D3	5
D4	6
D5	7
D6	8
D7	9
ACK	10
BUSY	11
GND	14

CENTRONIKS KONEKTOR

Slika 7-8 Centroniks interfejs

četiri invertora. Kada mikroprocesor upiše podatak u kapiju B, izvod BRDY će preći na nivo logičke jedinice, a linija STR, zbog postojanja invertora, na nivo logičke nule. Ova promena će preko lanca invertora sa malim zakašnjenjem stići na ulaz $\overline{B\ STB}$ kao pojava logičke jedinice, usled čega će se B RDY vratiti na logičku nulu. Zbog toga se $\overline{STR}$ vraća na nivo logičke jedinice i tako je na toj liniji formiran impuls. Širina impulsa zavisi od kašnjenja kroz lanac invertora. Može se proširiti dodavanjem otpornika i kondenzatora, koji su na šemi označeni isprekidanim linijama.

Podaci se šalju na štampač obično kodovani ASCII kodom (American Standard Code for Information Interchange – američki standardni kôd za razmenu informacija). U njemu je svaki znak ili komanda kodovan sa 7 ili 8 bita.

Sada ćemo dati jedan mali potprogram koji je napisan na asemblerskom jeziku kao i oni u primeru za RS 232 C interfejs. Da bi on mogao da radi, potrebna je inicijalizacija opisana takođe u prethodnom primeru. Glavni program koji bi slao podatke treba da željeni podatak stavi u memorijsku lokaciju 40959 (CHAR), zatim pozove potprogram CENT (pomoću CALL CENT ako je program na asemblerskom jeziku ili pomoću RANDOMIZE USR adrese CENT,

ako je napisana u bejziku). Ovaj postupak se ponavlja sve dok se ne pošalju svi podaci.

```

CENT    IN    A, (#1F) ;ucitava se stanj
e na BUSY
        BIT    0,A      ;testira se stanj
e na BUSY
        JR     NZ,CENT ;ako je BUSY=1 po
navlja se test
        LD     A,(CHAR)
        OUT    (#3F),A ;salje se podatak
        RET    ;povratak iz potprograma

```

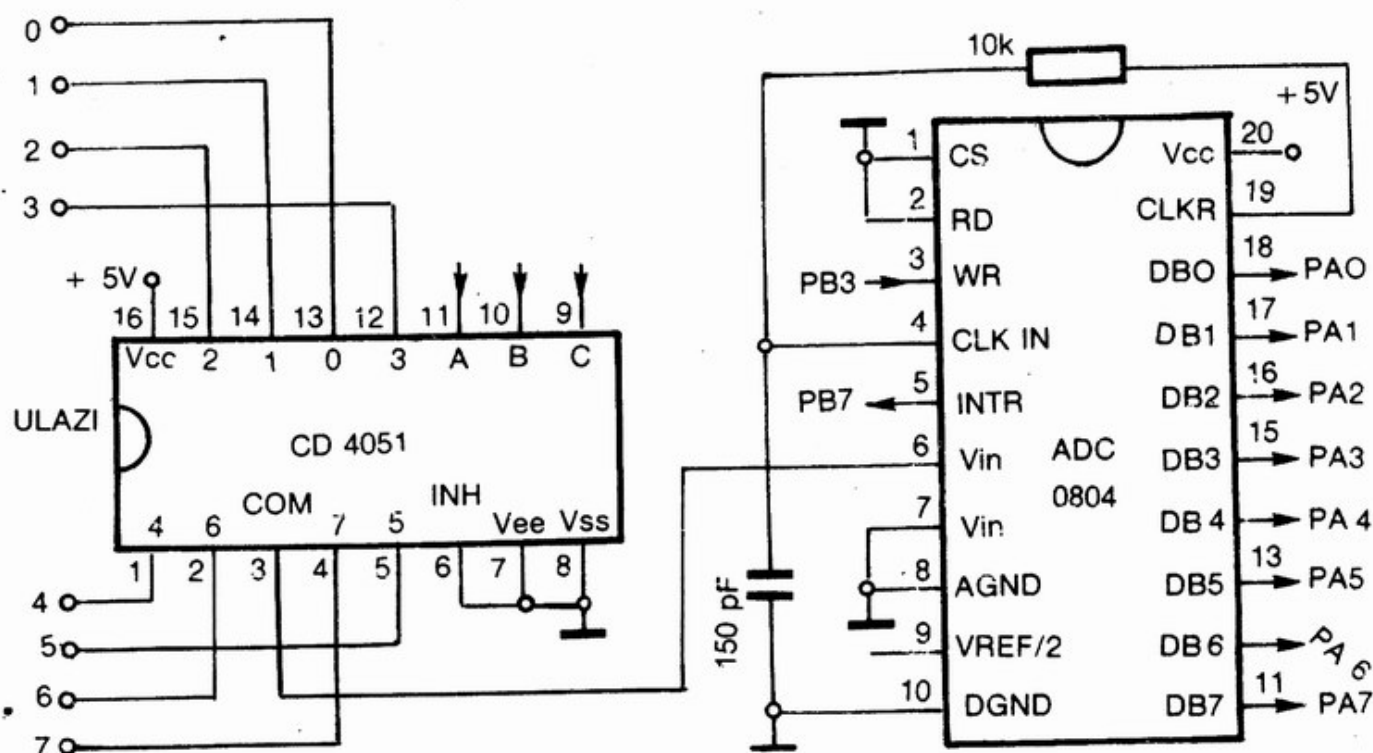
7-5 A/D KONVERTOR SA MULTIPLESEROM

A/D konvertor je kolo koje analogni naponski nivo pretvara u binarni broj. Na taj način se dobija digitalni podatak koji računar može da učitati i zatim da ga prikaže ili da ga upotrebi za izračunavanje.

Broj bita dobijenog binarnog broja određuje koliko različitih nivoa ulaznog analognog napona konvertor može da razlikuje. Osmobitni A/D konvertor razlikuje 256 različitih nivoa (2^8), dok na primer 16 bitni razlikuje 16384 (2^{16}) različitih nivoa.

ADC 0804 je osmobitni A/D konvertor firme National Semiconductor, izveden u samo jednom integrisanom kolu sa 20 izvoda. ADC 0803, ADC 0802 i ADC 0801 su potpuno isti u svemu, sem što su precizniji. Naponski nivo između izvoda $+V_{in}$ i $-V_{in}$, koji može da se kreće od 0 do +5V, se pretvara u binarni broj od 00000000 do 11111111 (od 0 do 255 dec.). On se pojavljuje na izlazima od DB0 do DB7. Konverzija se startuje spuštanjem napona ulaza $\overline{WR}$ na logičku nulu i njegovim vraćanjem na logičku jedinicu, a završetak konverzije će konvertor označiti logičkom nulom na izlazu $\overline{INTR}$. Tada sa izvoda DB0 do DB7 možemo da učitamo rezultat i da ponovo startujemo konverziju. Vreme jedne konverzije je 100 μ S.

Ovaj konvertor ima ugrađen oscilator za generisanje kloka koji je potreban za rad kola. Frekvencija je određena otpornikom i kondenzatorom koji se vezuju na prikazani način. AGND je uzemljenje odnosno OV napajanja analognog dela kola, a DGND digitalnog dela. U ovom slučaju je V_{in} vezan za OV, tako da se konvertuje napon

Slika 7-9 A/D konvertor sa multiplekserom

između V_i i uzemljenja. Na V_{ref} se nalazi polovina referentnog napona kola. Kada nije nigde vezan, njegova vrednost je 2,5V, pa ulazni napon može da bude od 0 do +5V. V_{ref} se može prisilno postaviti na neku drugu vrednost i na taj način se menja opseg ulaznog napona. Ako ga postavimo na 1V, ulazni napon će moći da se kreće od 0 do 2V. Ako istovremeno vežemo V_i na 0,5V, opseg ulaznog napona će biti od 0,5V do 2,5V, za 0,5V na ulazu se dobija 00000000 na izlazu, a za 2,5V na ulazu, 11111111 na izlazu. Ovo kolo možemo i direktno vezivati za magistralu podataka mikroračunara jer izlazi DB0 do DB7 mogu da imaju visoku impedansu. Podaci se na njima pojavljuju kada se $\overline{RD}$ aktivira logičkom nulom. Dekoder adrese će aktivirati kolo preko izvoda $\overline{CS}$. U ovom slučaju kolo je uvek aktivirano i podaci su uvek dostupni jer su i $\overline{CS}$ i $\overline{RD}$ na logičkoj nuli.

Analogni CMOS multiplekser CD4051 omogućava vezivanje više ulaza na jedan A/D konvertor. Sastoji se od osam analognih elektronskih prekidača koji u uključenom stanju imaju otpornost od nekoliko stotina oma, dok im je otpornost vrlo velika kada su isključeni. Svaki od prekidača vezuje jedan od ulaza sa zajedničkim izlazom. U jednom trenutku može biti uključen samo jedan. Koji će to biti, određeno je stanjem na ulazima A, B i C.

C	B	A	IZABRANI ULAZ
0	0	0	0
0	0	1	1
0	1	0	2
0	1	1	3
1	0	0	4
1	0	1	5
1	1	0	6
1	1	1	7

Kada je izvod INH na logičkoj jedinici, isključuju se svi prekidači bez obzira na stanje na A, B i C. U ovom slučaju INH je vezan na logičku nulu.

A/D konvertor treba da ima posebno, stabilno i precizno napajanje odvojeno od napajanja računara, jer od toga veoma mnogo zavisi dobar rad kola. Može se upotrebiti opisano dodatno napajanje ili neko drugo još preciznije, na primer sa integrisanim kolom 723.

Spektrum dobija podatke sa A/D konvertora i njima upravlja preko Z80A PIO koja je sa računarom povezana na već opisani način.

Ovo je program pomoću koga se na ekranu prikazuju naponi (od 0 do +5V) na ulazima multipleksera.

```

10 OUT 95,BIN 11111111: REM A
   kontrolni nacin
20 OUT 95,BIN 11111111: REM A
   ulazno
30 OUT 127,BIN 11111111: REM B
   kontrolni nacin
40 OUT 127,BIN 11110000: REM B
   ima 4 ulaza i 4 izlaza
100 FOR n=0 TO 7: REM ispisivan
   je broja ulaza na ekranu
110 PRINT AT n+2,0;"ULAZ ";n;"="
"
120 NEXT n
200 FOR n=0 TO 7: REM pocetak p
   etlje
210 OUT 63,8+n: REM adresa na B
220 OUT 63,n: OUT 63,8+n: REM s
   tart konverzije

```

```

230 IF IN 63<128 THEN GO TO 23
0: REM cekanje kraja konverzije
240 LET rez=5*IN 31/255: REM uc
itavanje rezultata
250 PRINT AT n+2,8;rez;" V
": REM ispisivanje rezultata
260 NEXT n: REM kraj petlje
270 GO TO 200: REM ponovo

```

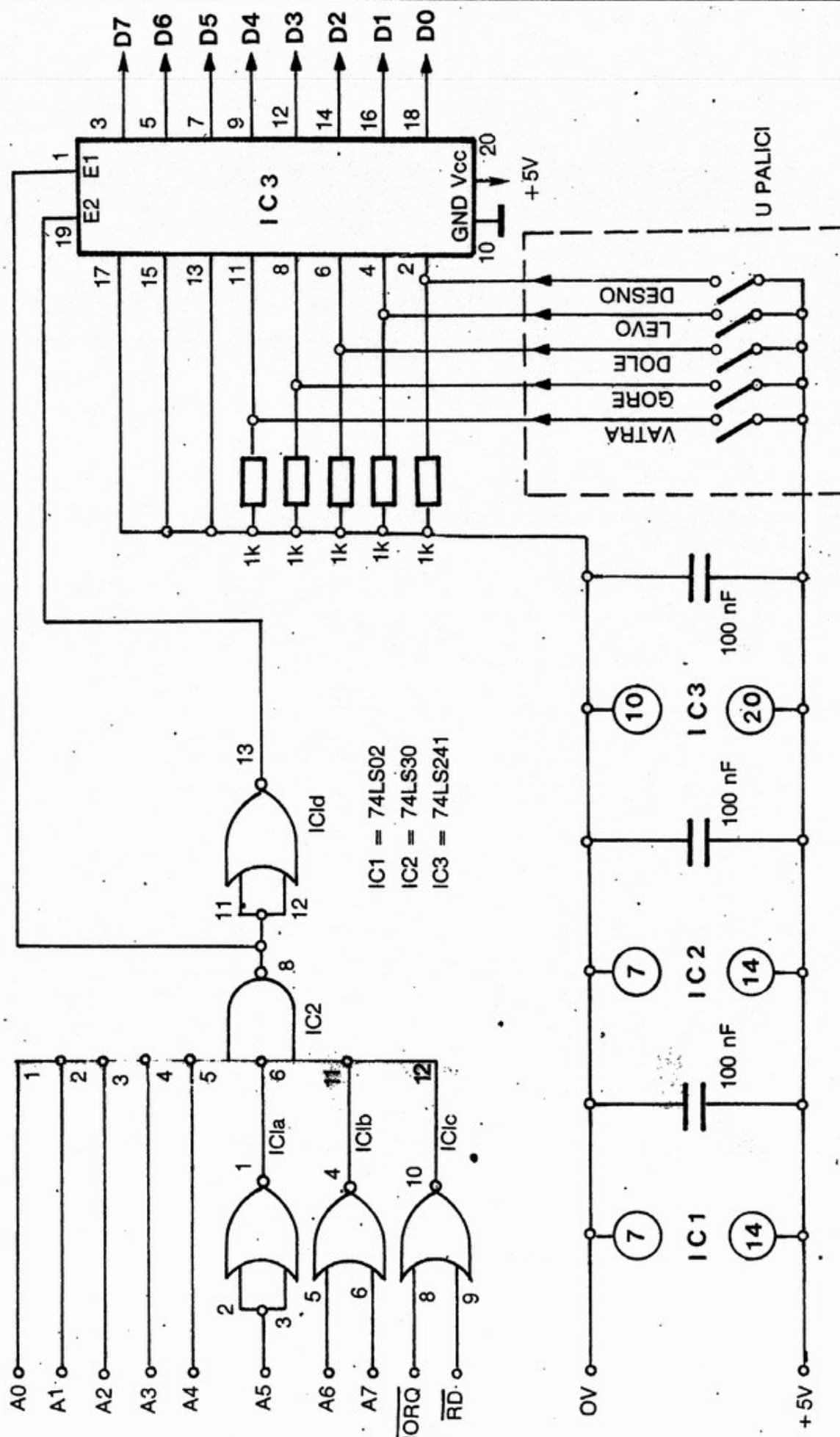
U prve četiri linije inicijalizuje se PIO, tako da je kapija A ulazna, a kapija B ima 4 ulaza i 4 izlaza. Zatim se na ekranu ispisuju brojevi ulaza sa kojih se čita napon. Naponi se čitaju i prikazuju pomoću naredbi u **FOR** petlji. Prvo se postavlja adresa ulaza, startuje se konverzija preko PB3, a zatim se čeka kraj konverzije ispitujući stanje na izvodu **INTR**. Kada je konverzija gotova, učitava se rezultat i izračunava napon koji se zatim ispisuje na ekranu. Postupak se ponavlja za sledeći ulaz i tako redom. Ovaj proces se ponavlja sve do prekida programa.

7-6 INTERFEJS ZA PALICE ZA IGRU

Interfejs za palice za igru se sastoji od tri LSTTL kola. Dva dekoduju adresu, a tzv. bafer podatke sa palice propušta na magistralu podataka u trenutku pojave odgovarajuće adrese. Napajanje od +5V se uzima iz Spektruma, a poželjno je uz svako integrisano kolo staviti kondenzator radi smanjivanja smetnji u napajanju.

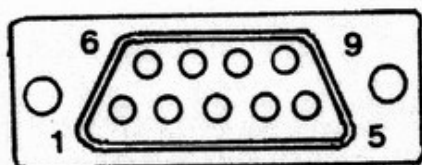
Sama palica za igru se sastoji od četiri prekidača za određivanje smeru i jednog koji je komanda za paljbu. Kada se palica nakrene u nekom smeru, zatvaraju se kontakti odgovarajućeg prekidača, a u međupoložajima se zatvaraju kontakti dva susedna prekidača.

Adresa ove periferne jedinice je 31, pa podatke možemo učitati komandom **IN 31**. U trenutku izvršenja te komande aktivne su linije $\overline{CS}$ i $\overline{IORQ}$ (logička nula), a na adresnim linijama od A7 do A0 su redom 00011111 (31 decimalno). Tada izlazi dvoulaznih NIMI kola (74LS02) IC1a, IC1b i IC1c prelaze na nivo logičke jedinice, pa su svi ulazi osmoulaznog NI kola (74LS30) na logičkoj jedinici. To znači da će njegov izlaz preći na nivo logičke nule i aktivirati ulaz $\overline{E1}$, a preko IC1d koje radi kao inverter i ulaz $\overline{E2}$ (logičkom jedinicom). Izlazi IC3, koji su do tada imali visoku impedansu, propustiće podatke sa palice na magistralu podataka. Ako je prekidač otvoren, odgovarajući

Slika 7-10 Interfejs za palice za igru

KONEKTOR

IZVOD	SIGNAL
2	DESNO
3	LEVO
4	DOLE
5	GORE
7	ZAJEDNIČKI
9	VATRA

podatak će biti logička nula zbog postojanja otpornika od 1K, a kada se prekidač zatvori, to će biti označeno logičkom jedinicom na odgovarajućoj liniji podataka. Linije podataka D5, D6 i D7 nisu iskorišćene i uvek su na logičkoj nuli.

Umesto kola 74LS241 može se upotrebiti kolo 74LS244, samo što tada i izvod 1 ($\overline{E1}$) i izvod 19 ($\overline{E2}$) treba vezati na izlaz IC2.

Ovakav interfejs odgovara sistemu firme Kempston. Postoje i drugi sistemi, koji se razlikuju po tome što je raspored prekidača na linijama podataka drugačiji i što je zajednički vod 0V, a ne +5V kao ovde.

Sama palica se može kupiti i priključiti na interfejs, ili se može napraviti. Raspored izvoda konektora za spajanje palice sa interfejsom je dat na slici.

DODATAK:

Tabela kodova

deci- mal- no	heks. karakter			
0	00	neupotrebljeno	28	1C
1	01		29	1D
2	02		30	1E
3	03		31	1F
4	04		32	20
5	05		33	21
6	06	PRINT zarez	34	22
7	07	EDIT	35	23
8	08	pokazivač levo	36	24
9	09	pokazivač desno	37	25
10	0A	pokazivač dole	38	26
11	0B	pokazivač gore	39	27
12	0C	DELETE	40	28
13	0D	ENTER	41	29
14	0E	broj	42	2A
15	0F	neupotrebljeno	43	2B
16	10	kontrola INK	44	2C
17	11	kontrola PAPER	45	2D
18	12	kontrola FLASH	46	2E
19	13	kontrola BRIGHT	47	2F
20	14	kontrola INVERSE	48	30
21	15	kontrola OVER	49	31
22	16	kontrola AT	50	32
23	17	kontrola TAB	51	33
24	18	neupotrebljeno	52	34
25	19		53	35
26	1A		54	36
27	1B		55	37
			56	38
			57	39
			58	3A

prazno polje

!

"

#

\$

%

&

'

(

)

*

+

,

-

.

/

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

:

59	3B	:
60	3C	<
61	3D	=
62	3E	>
63	3F	?
64	40	@
65	41	A
66	42	B
67	43	C
68	44	D
69	45	E
70	46	F
71	47	G
72	48	H
73	49	I
74	4A	J
75	4B	K
76	4C	L
77	4D	M
78	4E	N
79	4F	O
80	50	P
81	51	Q
82	52	R
83	53	S
84	54	T
85	55	U
86	56	V
87	57	W
88	58	X
89	59	Y
90	5A	Z
91	5B	[
92	5C	/
93	5D	]
94	5E	↑
95	5F	—
96	60	£
97	61	a

98	62	b
99	63	c
100	64	d
101	65	e
102	66	f
103	67	g
104	68	h
105	69	i
106	6A	j
107	6B	k
108	6C	l
109	6D	m
110	6E	n
111	6F	o
112	70	p
113	71	q
114	72	r
115	73	s
116	74	t
117	75	u
118	76	v
119	77	w
120	78	x
121	79	y
122	7A	z
123	7B	{
124	7C	
125	7D	
126	7E	~
127	7F	©
128	80	☐
129	81	☐
130	82	☐
131	83	☐
132	84	☐
133	85	☐
134	86	☐
135	87	☐
136	88	☐

137	89	
138	8A	
139	8B	
140	8C	
141	8D	
142	8E	
143	8F	
144	90	(a)
145	91	(b)
146	92	(c)
147	93	(d)
148	94	(e)
149	95	(f)
150	96	(g)
151	97	(h)
152	98	(i)
153	99	(j) grafika
154	9A	(k) definisana
155	9B	(l) korisnikom
156	9C	(m)
157	9D	(n)
158	9E	(o)
159	9F	(p)
160	A0	(q)
161	A1	(r)
162	A2	(s)
163	A3	(t)
164	A4	(u)
165	A5	RND
166	A6	INKEY\$
167	A7	PI
168	A8	FN
169	A9	POINT
170	AA	SCREEN\$
171	AB	ATTR
172	AC	AT
173	AD	TAB
174	AE	VAL\$
175	AF	CODE

176	B0	VAL
177	B1	LEN
178	B2	SIN
179	B3	COS
180	B4	TAN
181	B5	ASN
182	B6	ACS
183	B7	ATN
184	B8	LN
185	B9	EXP
186	BA	INT
187	BB	SQR
188	BC	SGN
189	BD	ABS
190	BE	PEEK
191	BF	IN
192	C0	USR
193	C1	STR\$
194	C2	CHR\$
195	C3	NOT
196	C4	BIN
197	C5	OR
198	C6	AND
199	C7	< =
200	C8	> =
201	C9	< >
202	CA	LINE
203	CB	THEN
204	CC	TO
205	CD	STEP
206	CE	DEF FN
207	CF	CAT
208	D0	FORMAT
209	D1	MOVE
210	D2	ERASE
211	D3	OPEN #
212	D4	CLOSE #
213	D5	MERGE
214	D6	VERIFY

215	D7	BEEP
216	D8	CIRCLE
217	D9	INK
218	DA	PAPER
219	DB	FLASH
220	DC	BRIGHT
221	DD	INVERSE
222	DE	OVER
223	DF	OUT
224	E0	LPRINT
225	E1	LLIST
226	E2	STOP
227	E3	READ
228	E4	DATA
229	E5	RESTORE
230	E6	NEW
231	E7	BORDER
232	E8	CONTINUE
233	E9	DIM
234	EA	REM
235	EB	FOR

236	EC	GO TO
237	ED	GO SUB
238	EE	INPUT
239	EF	LOAD
240	F0	LIST
241	F1	LET
242	F2	PAUSE
243	F3	NEXT
244	F4	POKE
245	F5	PRINT
246	F6	PLOT
247	F7	RUN
248	F8	SAVE
249	F9	RANDOMIZE
250	FA	IF
251	FB	CLS
252	FC	DRAW
253	FD	CLEAR
254	FE	RETURN
255	FF	COPY

Indeks

A		CODE		54	interpreter	11
ABS	46	CONTINUE		20,28	interrupt	145
adresa	9	COPY		78	INVERSE	63
adresna magistrala	10	cursor		14	iteracija	93
adresiranje					izveštaj	21 78
neposredno	112	Č			K	
produženo neposredno	112	čip		9	karakter	24,91
modif.adr.nulte strane	112	D			klok	196
relativno	112	DATA		36	kôd	24
produženo	113	decimalni broj		25	kompajler	11
indeksirano	113	DEF FN		51	komplement	106
registarsko	113	dijagram toka		95	komplement dvojke	106
indirektno		DIM		42	kontrolna jedinica	111
registarsko	113	direktni režim		16	korisnički program	11
implicitno	113	disasembler		103	L	
bitova	113	DRAW		67	labela	103
algoritam	94	E			LEN	54
ALU	111	EDIT		18	LET	32
apsolutna binarna forma	105	editor		11	LIST	19,28
apsolutni skok	130	editorske linije		14	LLIST	78
aritmetičke operacije	45	eksponent		107	LN	45
asembler	103	ENTER		26	LOAD	72
AT	30	EPROM		214	loader	103
atribut	92	EXP		46	logička kola	9
ATTR	69				logičke operacije	
B		F			AND	48
bajt	8	FLASH		63	OR	49
BCD broj	126	FN		51	NOT	48
BEEP	70	FOR		41	LPRINT	78
bejzik	11	flag		147	M	
BIN	50	floating point		107	magistrala podataka	10
binarni broj	8,104	G			mantisa	107
bit	8	glavni program		96	maskirajući prekid	145
bit znaka	105	GOSUB		38	maskiranje	124
blok	23	GO TO		38	mašinska naredba	10
Bod (Bd)	239	GRAPHIC		15	mašinski jezik	10
boja	60	H			memorija	9
BORDER	22,62	hardver		8	MERGE	76
BREAK	19,27	header		22	mikroprocesor	9,108
BRIGHT	62	heksadecimalni broj		107	modul	96
broj programske linije	17	I			multiplekser	245
broj sa pomičnim zarezom	107	IF		39	N	
brojna promenljiva	25,32	IN		59	naredba	8
brojni izraz	25	INK		60	nemaskirajući prekid	145
C		INEKY\$		35	NEW	19,27
CAPS LOCK	15	INPUT		33	NEXT	41
CAPS SHIFT	15	INT		46	O	
CHR\$	53	interfejs		10	operand	102
CIRCLE	68				operativni sistem	11
CLEAR	58					
CLS	28					

CUT	59	RANDOMIZE	50	start bit	239
OVER	64	READ	36	STEP	41
		registar naredbi	111	STOP	20,28
P		registri		stop bit	239
PAPER	61	A (akumulator)	109	string	26
PAUSE	29	F	109	string promenljiva	26,32
PEEK	57	HL, BC, DE	109	STR\$	55
petlja	94	alternativni	109	SYMBOL SHIFT	15
petobajtna forma	106	PC (programski brojač)			
periferna jedinica	9		110	T	
PI	46	SP (ukazatelj steka)	110	TAB	31
PIO	230	indeksni registri	110	THEN	39
PLOT	66	I (registar prekida)	110	TO	41
podstring	66	R	111	trigonometrijske funkcije	
POINT	69	relativni skok	131	SIN	46
pokazatelj		REM	28	COS	46
prenosa	122,147	restart naredba	134	TAN	47
nule	122,148	RESTORE	37	ASN	47
znaka	148	RETURN	38	ACS	47
parnost/premašenje	148	RND	49	ATN	47
poluprenosa	148	ROM	9	učitavanje programa	22
oduzimanja	148	RS 232	239	USR	58
pokazivač	14	RUN	18,27		
POKE	57	rutina	101	V	
poređenje	47			VAL	55
prekid	145	S		VAL\$	55
prioritet	49	SAVE	73	VERIFY	75
PRINT	29	SCREEN\$	70	video memorija	91
program	8	scroll	20	višedimenzionalna promenljiva	26
programska linija	17	sekvenca	93		
programski režim	17	selekcija	93	Z	
punjač	103	SGN	46	zaglavlje	22
		simbolički maš. jezik	10		
R		sistemska promenljiva	82		
računar	8	sistemski program	11		
RAM	9	softver	8		
		SQR	45		

LITERATURA

1. S. Vickers; ZX SPECTRUM BASIC programming, Sinclair Research Ltd., Cambridge, 1983.
2. N. Ardley; ZX SPECTRUM + Handbuch für Benutzer, Sinclair Research Ltd., 1984.
3. I. Logan, F.O Hara; The Complete Spectrum ROM Disassembly, Melbourne House Publishers Ltd., United Kingdom, 1983., ISBN 0-86161-116-2
4. I. Logan; Understanding your Spectrum-Basic and Machine Code Programig, Melbourne House Publisher Ltd., Lincoln, 1982.
5. Tehnička dokumentacija za mikroračunar Sinclair ZX Spectrum i periferne uređaje: Interface 1, Interface 2 i ZX Printer, ISKRA Commerce, 1984.
6. A. Dickens; Spectrum Hardware Manual, Melbourne House, ISBN 0-86161-115-2
7. Z80-CPU Technical Manual, Ziolog Co., USA
8. RCA, Linear Integrated Circuits and MOS/FET s DATABOOK, SSD 240B-E, 1984
9. RCA, CMOS Integrated Circuits Databook, SSD-250C, 1984
10. National Semiconductor Corp., Linear Databook, 1980
11. Fairchild, TTL. Databook 1980

Ostala izdanja Mikro knjige

IBM PC Uvod u rad, DOS, BASIC

Uvodi Vas u rad na IBM računarima, u MS/PC-DOS i IBM BASIC i upoznaje vas sa mnogobrojnim temama: Iz čega se sastoji računarski sistem? Kako se instalira i startuje? Rad sa tastaturom i diskom, osnove operativnog sistema. Kako se koriste gotovi programi? Šta je MS/PC-DOS? Njegova uloga, upotreba i organizacija. Sve komande DOS-a. Šta su DOS programi? Koje se greške javljaju pri radu sa DOS-om. Sve o BASIC-u, od osnovnih pojmova do potpunog pregleda svih naredbi BASIC-a. Veliki broj primera. U čemu je razlika između Microsoft BASIC-a (BASICA), GWBASIC-a, XBASICA-a. Kako se kompiliraju BASIC programi? *320 strana formata 17x23 cm.* ISBN 86-80003-03-4

PASCAL priručnik

Prevod knjige *PASCAL User Manual and Report* (trećeg revidiranog izdanja iz 1985. god.) autora Kathleen Jensen i Niklaus Wirth. U prvom delu knjige postupno i sistematsko izlaganje materije, praćeno brojnim primerima, omogućava brzo upoznavanje i učenje Pascala. U drugom delu knjige je kompletno prikazan programski jezik Pascal u vidu skupa referentnih definicija Pascala koje su neophodne svakom programeru. PASCAL priručnik je knjiga koja će uvek ostati potpuna i nezamenljiva literatura o programskom jeziku Pascal. *256 strana formata 16x23 cm.* ISBN 86-80003-04-2

Priručnik dBASE III plus

Knjiga o najpoznatijem programu za obradu baza podataka. Knjiga o programu dBASE III plus, firme Ashton Tate. Pomoći će vam u svim onim primenama gde je potrebno vođenje evidencije o poslovanju, materijalu, vremenu, novcu, ljudima... Koristite i vi u vašem poslovanju savremeno dostignuće koje koristi razvijeni svet. Priručnik dBASE III plus je kompletan vodič i za programe dBASE III i

dBASE II. Autori: Blaže Brdareski, Dragan Tanskoski i Vladimir Janković. *288 strana formata 17x23 cm.* ISBN 86-80003-05-0

Commodore za sva vremena

Najkompletnija knjiga o računaru Commodore 64 na našem tržištu, a verovatno i na svetskom tržištu. Detaljno obuhvata uvod u rad, BASIC, principe programiranja, Simons BASIC, mašinsko programiranje, organizaciju memorije i ROM rutine, električne šeme računara sa objašnjenjima rada i uputstva za konstruisanje raznih interfejsa. Autori: Dragan Tanaskoski, Stevan Milinković i Vladimir Janković. *344 strane formata 16x23 cm.* ISBN 86-80003-02-6

U SVIM BOLJE SNABDEVENIM KNJIŽARAMA

ili nam pišite na adresu: **Mikro knjiga**

P.O.Box 75

11090 Rakovica-BEOGRAD

SADRŽAJ

1 OSNOVNI POJMOVI O RAČUNARIMA	8
1-1 Računar, hardver, softver	8
1-2 Binarni broj, biti, bajt	8
1-3 Mikroprocesor, memorija, periferne jedinice	9
1-4 Programski jezici	10
1-5 Korisnički i sistemski programi	11
1-6 Programska podrška Spektruma	11
2 UVOD U RAD SA SPEKTRUMOM	13
2-1 Sastav mikroračunarskog sistema Spektruma	13
2-2 Puštanje u rad	13
2-3 TV ekran	14
2-4 Rad sa tastaturom	14
2-5 Način rada	16
2-6 Učitavanje programa sa kasete	22
3 BEJZIK	24
3-1 Osnovni pojmovi	24
3-2 Naredbe i njihova upotreba	26
3-3 Izveštaji	78
3-4 Sistemske promenljive	82
3-5 Mapa memorije	88
3-6 Organizacija video memorije i polja atributa	91
3-7 Smeštanje bejzik programa	93
3-8 Principi programiranja	93
3-9 Primeri bejzik programa	97
4 PROGRAMIRANJE NA MAŠINSKOM JEZIKU	101
4-1 Od bejzika do mašinskog programiranja	101
4-2 Brojni sistemi	104
binarni brojevi	104
apsolutna binarna forma	105
binarni brojevi u komplementu dvojke	105
petobajtna forma	106
heksadecimalni brojevi	107
4-3 Mikroprocesor Z80	108
4-4 Načini adresiranja	111
4-5 Naredbe mikroprocesora Z80	114
naredbe punjenja i zamene	114
aritmetičke i logičke naredbe	120
naredbe skoka, poziva i povratka	128
naredbe prebacivanja blokova i pretraživanja	135
naredbe rotacije i pomeranja	137
naredbe manipulacije bitima	138
ulazno izlazne naredbe	142
naredbe kontrole procesora	145
4-6 Pokazatelji stanja	147

4-7	Spisak naredbi procesora Z80	151
4-8	Primeri programiranja na mašinskom jeziku	157
5	ROM I UPOTREBA ROM RUTINA	177
5-1	Rutine ekrana	179
	rutine brisanja ekrana	179
	rutine pomeranja sadržaja ekrana	180
5-2	Rutine ispisivanja	180
	rutina ispisivanja karaktera	180
	rutina ispisivanja stringova	181
	rutina ispisivanja poruke	182
	rutine ispisivanja brojnih vrednosti	183
5-3	Rutine crtanja	184
	crtanje tačke	184
	crtanje prave linije	185
	crtanje zakrivljene linije	185
	crtanje kruga	186
5-4	Rutine zvuka	186
5-5	Rutine snimanja	187
5-6	Rutine dekodovanja tastature	188
5-7	Rutine za računanje	189
5-8	Kanali i strimovi	193
6	HARDVER	196
6-1	Mikroprocesor	196
	funkcije pojedinih izvoda procesora	199
	vremenski dijagrami	201
6-2	RAM	205
	16K RAM	206
	32K RAM	208
	proširivanje memorije	210
6-3	ROM	213
6-4	ULA	215
6-5	Tastatura	217
6-6	Kasetofon	220
6-7	Zvučnik	221
6-8	Video izlaz	221
6-9	Napajanje	223
	napajanje +5V	223
	napajanje +12V i -5V	224
7	PROJEKTI	227
7-1	Dodatno napajanje	227
7-2	Paralelne periferne jedinice	229
	Z80A PIO	230
	primeri upotrebe PIO	236
7-3	RS 232C interfejs	239
7-4	Centroniks interfejs	243
7-5	A/D konvertor sa multiplekserom	245
7-6	Interfejs za palice za igru	248
	Dodatak: Tabela kodova	251
	Indeks	255
	Literatura	256

Spektrum priručnik je daleko ispred svih drugih, najbolja knjiga za one korisnike Spektruma kod nas čiji su zahtevi veći ...

MOJ MIKRO

Spektrum priručnik je vrlo vredna knjiga, omogućuje izlazak iz perioda upotrebe računala kao igračke i savladavanje potrebnih znanja za ostvarivanje vlastitih ideja u području programiranja, obrade podataka, automatike i upravljanja ...

TREND

YU ISBN 86-80003-01-8

V. JANKOVIĆ / D. TANASKOSKI / N. ČAKLOVIĆ

SPEKTRUM

PRILUČNIK

